

RESSENYES I NOTES CRÍTIQUES

[17] ARCHER, R., *The Pervasive Image*. [La funció de l'analogia en la poesia d'Ausiàs March]

La primera impressió que he tingut després d'una lectura atenta del llibre d'Archer sobre la naturalesa i l'ús de les imatges poètiques al *corpus* d'Ausiàs March és que constitueix l'única temptativa seriosa que conec de construir una explicació crítica de la característica poètica més rellevant de l'obra d'aquest poeta, un dels escriptors més notables de l'edat mitjana occidental. Una temptativa, d'altra banda, que és, pel que jo sóc capaç de jutjar, el primer pas per a qualificar una cosa que tots els lectors de March són capaços d'apreciar però que ningú no ha definit clarament: la «modernitat» de la seva vena literària en relació amb el seu context històric i cultural. Ausiàs March, fill i nebot de dos conspicus cultivadors de la tradició trobadoresca, introdueix, com és ben sabut, un poderós canvi en la història de la poesia catalana medieval a començament del segle xv. El llibre que ens ocupa ajuda a entendre alguns aspectes d'aquest canvi des del punt de vista de la construcció i del sentit de les imatges poètiques.

Una de les característiques més apreciables del llibre d'Archer és el seu estil sintètic. Hi buscareu en va explicacions innecessàries sobre Ausiàs March i el seu rerafons històric. La mateixa «Introducció» (ps. 1-22) pot ser presa com a model de breuetat i de densitat d'informació significativa. Archer entra directament als grans problemes de la poesia marquiana i ens ofereix una *mise-au-point* molt útil dels suggeriments interpretatius avançats per la crítica al llarg d'aquest segle. Archer presenta les opinions d'Amadeu Pagès, Pere Bohigas, Martí de Riquer o Pere Ramírez Molas; la seva crítica arriba a incloure una anàlisi de les propostes cronològiques de Joan Ferraté i d'aquesta manera es transforma en la primera avaluació seriosa que conec de les opinions sobre datació interna de l'obra de March defensades pel seu darrer editor.

L'edició Ferraté del nostre poeta és del 1979; tenim la impressió que aquest any és, amb algunes excepcions, el límit de la informació bibliogràfica d'Archer, i la cosa no deixa de ser una pena, ja que en aquests darrers anys no han deixat d'aparèixer articles capaços de fornir noves perspectives per a la matèria d'estudi del nostre investigador. Una mostra d'aquest material bibliogràfic la trobareu al treball d'Albert Hauf, *El lèxic d'Ausiàs March: primer assaig de valoració i llista provisional de mots i de freqüències*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes»,

vi, «Miscel·lània Pere Bohigas», 3 (Barcelona 1983), ps. 121-224. El fet no és irrellevant si pensem que és la primera vegada que es publiquen tants de papers marquiàns. Vull dir amb això que algunes opinions expressades per Archer a propòsit de la pobresa dels estudis moderns sobre March, tal vegada es podrien amorosir una mica. Però tampoc no és el cas d'insistir en la qüestió; les tesis defensades pel nostre autor tenen prou força com perquè la deixem de banda.

El llibre apareix dividit en dues parts: «El rerafons històric i teòric de les analogies marquiànes» i «Les funcions de l'analogia». Crec que la segona part és indubtablement la més interessant, perquè, com veurem tot seguit, proporciona una anàlisi intel·ligent i minuciosa de les principals imatges introduïdes pel nostre poeta, que és fruit d'un treball llarg i seriós d'interpretació i de classificació dels seus mecanismes retòrics; en la meua opinió, la recerca més completa que hagi estat mai duta a terme en aquest camp. Tan sols en relació amb la notabilíssima qualitat de la segona part del llibre, tanmateix, té sentit de dir que la primera és menys valuosa, especialment pel que fa als seus capítols inicials, els que descriuen el «Rerafons històric» de les analogies del nostre poeta. Només dues observacions.

Crec que la relació que estableix el crític entre l'ús de l'analogia en el camp dels artificis retòrics marquiàns i la concepció d'un univers analògic és, d'alguna manera, exagerada. I també penso que la influència lul·liana en la poesia de March —la que el nostre estudiós presenta amb més èmfasi— és, com ell mateix no s'està de dir en alguna banda, bastant superficial o accidental: insistir en les concepcions analògiques de les *Arts* i de les enciclopèdies lul·lianes pot acabar esdevenint perillós, des del moment que els lligams entre March i aquests materials són escassament perceptibles en el camp dels principis filosòfics. En realitat, les breus i sagaces «Conclusions» de les ps. 179-181, que resumeixen el nucli vital del pensament d'Archer, només mencionen Llull com una possible font per a les imatges «elementals» del nostre poeta. Però fins i tot en aquest sector tan concret, es fa difícil de detectar alguna cosa d'exclusivament lul·liana. Tant els punts de vista analògics generals com les concepcions elementals de l'univers es poden trobar una mica arreu a la baixa edat mitjana i en un sentit tan general com es vulgui.

Des d'un altre punt de mira, després de la publicació d'un il·luminador suggeriment de Francisco Rico el 1982 («Lo viscahí qui's troba'n Alemanya», *Primera cuarentena y tratado general de literatura* [Barcelona], ps. 85-87), sabem que un dels camps culturals que poden ajudar a explicar algunes de les fonts filosòfiques i fins literàries de March és la predicació; la predicació dels frares mendicants. Archer troba que March fa servir dues vegades la tècnica de l'*exemplum* a l'interior de les seves imatges poètiques; i això és una dada que les «Conclusions» anteriorment al·ludides no oblidem. M'atreveixo a pensar que un petit excursus sobre la predicació de sant Vicent Ferrer no hauria fet mal paper entre l'estudi dels elements del rerafons de March. Fins i tot potser hauria fet millor paper que les referències sovintejades a Llull. Però és evident que a Archer no li interessien especialment les fonts de March en elles mateixes. El seu llibre és més un treball de crítica literària que no pas un assaig d'història de la literatura.

Els capítols de la primera part que, en canvi, tracten del «Rerafons teòric» de les imatges de March són plens d'idees noves que es poden valorar també des de la perspectiva de la història de la teoria poètica. És el primer cop, si no m'estic

equivocant, que hom interroga amb èxit els tractats de l'«Escola de Tolosa» a la recerca d'una explicació de les construccions retòriques marquianes. Les anàlisis de les teories modernes de la metàfora també són força útils per emmarcar correctament la descripció i la interpretació dels recursos analògics del nostre poeta que, en el llibre que comentem, seran abordats a continuació.

Tal com ja he dit, la part millor del nostre assaig comença a la p. 95. Archer és extremament precís en la seva interpretació i es mostra plenament convençut de les seves perspectives. El lector pot no estar d'acord en alguns punts concrets, però un accident d'aquesta mena no és sinó la garantia del fet que estem parlant d'un llibre de crítica literària, amb una reconstrucció personal del sentit de la poesia d'un autor. Archer s'ocupa en primer lloc de la descripció de l'ús i de la funció dels mecanismes analògics en March; vull dir que, malgrat la discussió teòrica de què parlava més amunt a propòsit de la primera meitat del llibre, el nostre estudiós no està especialment interessat en la demostració d'una hipòtesi general que pugui explicar mecànicament tots els recursos marquians; la seva recerca és empírica, i els passos successius del seu discurs es limiten a seguir les principals característiques de les imatges de March.

Hi ha una notable quantitat de feina acumulada al darrere de les anàlisis tallants de la segona part del llibre d'Archer. L'autor coneix molt bé tots els versos del poeta i és fàcil de veure com tot el treball de què parlem hauria pogut produir no tan solament les dues-centes pàgines escasses del llibre que ens ocupa, sinó fins i tot un extens comentari de tota la poesia de March. Aquesta familiaritat amb tot el que envolta la poesia marquiana es deixa veure, per exemple, a la «Introducció», on Archer suggereix una nova organització «lògica» dels textos del nostre autor que pertanyen als cicles poètics de «Plena de seny» i «Llir entre cards», d'acord amb el quadre convencional de l'amor cortès: una discussió plena d'aquesta sola qüestió hauria pogut produir un llibre tan gruixut com el que ressenyem aquí.

Tots els qui s'interessin pels mecanismes literaris de March convindrà que llegeixin en el futur el llibre d'Archer a propòsit dels usos de l'analogia en la seva retòrica; no fa massa sentit que ens entretinguem ací a recapitular els continguts de la segona meitat del nostre llibre, perquè, d'altra banda, no és possible seguir breument l'autor en totes les seves observacions i anàlisis. Serà més convenient, per contra, donar fe de les idees fonamentals que el mateix autor resumeix a les ja mencionades «Conclusions».

Archer comença afirmant que el seu treball proporciona al lector una idea de conjunt sobre la poesia de March, ja que demostra com la funció de les seves imatges poètiques no és merament la d'explicar des de la superfície les idees del poeta; aquesta possible interpretació de la funció poètica de les imatges en March és curta de mires, diu el nostre estudiós, i necessita ser corregida mitjançant una concepció més àmplia de l'analogia com el teixit de totes les comparacions, imatges, metàfores i al·legories presents en el *corpus* del nostre poeta. Aquesta idea és el nucli fonamental del pensament d'Archer i el que segueix mostra que no és pas dolenta. Archer, en efecte, ha estat capaç de posar de manifest com sovint els mecanismes analògics subverteixen i modifiquen ostensiblement el significat aparent de les obres de March, com la seva funció és, com ell diu, «subtil i pluri-valent» (*subtle and versatile*).

Així doncs, en relació amb els escrits dels poetes, tant de la tradició occitana com de la catalana, March introdueix una nova manera en la utilització de les imatges i dels símils, fins i tot quan el contingut material d'aquestes imatges i d'aquests símils procedeix de la tradició mateixa. Archer comenta: «En March el símil no és mai un ornament retòric o una variació elegant de la metàfora, sinó *un procés poètic vital*» («a vital poetic process»). Aquest *procés poètic*, que sovint constitueix la substància de tot el poema, es pot observar a través de la manera com March fa servir les imatges tradicionals procedents dels bestiaris o les comparacions, també de font patrimonial, relacionades amb la folia. El nostre poeta del segle XV va bastant més enllà dels usos tradicionals i és fins i tot capaç de transformar velles comparacions heretades en metàfores continuades de situacions poètiques complexes. Per un altre cantó, Archer ha comprovat que la poesia de March depèn, en certa manera, dels mecanismes analògics; March empra l'analogia en els seus diversos camps fins i tot més vegades que el conjunt del *corpus* de trobadors i de poetes catalans, del qual és continuador. Archer discuteix aquestes qüestions a les ps. 175-178: està tan seriosament convençut que l'analogia és l'essència mateixa de la poesia de March, que fins i tot intenta de trobar una explicació per als casos en què March prescindeix d'aquest procediment. «L'explicació òbvia —escriu Archer— és que March s'adonava perfectament de l'extrema freqüència amb què usava els símils i volia demostrar que era alguna cosa més que un poeta amb una certa facilitat per a les comparacions» («something more than a poet who has a way with comparisons», p. 178).

Així doncs, March, com a «especialista» en símils, comparacions i metàfores, en realitat és capaç d'usar l'analogia en tot el seu potencial. Des del punt de vista d'Archer, les funcions emotives i explicatives de l'analogia en la retòrica de March pertanyen al fons últim de les seves possibilitats de significació (vegeu les ps. 95-113). El que és realment nou en els símils, comparacions i metàfores marquians és la seva capacitat de «prefigurar l'ocasió» («*prefiguring the occasion*», ps. 115-130), les seves múltiples aplicacions persuasives (ps. 132-146) i la «perspectiva moral» (ps. 147-161) que el poeta aconsegueix de crear a través d'ells.

El darrer paràgraf de les «Conclusions» fa referència al públic de March. Archer considera el nostre poeta com «algú constantment pendent... del seu cercle de lectors». És pensant en els seus lectors, per exemple, que fa servir els recursos de la *captatio benevolentiae* i les tècniques de persuasió implícites en els seus símils. D'altra banda, March es preocupa profundament pel pensament moral. Archer suggereix que la vitalitat característica de l'obra de March té alguna mena de relació amb la doble ambició del poeta de mostrar-se alhora dramàticament involucrat en qüestions d'amor —i amb això pretén de commoure i persuadir el seu públic— i intel·lectualment compromès en la construcció d'una visió moral crítica de l'experiència humana. Archer, finalment, arriba a la conclusió que «un propòsit poètic tan ambiciós» «explica en última instància el recurs a la imatge analògica complexa i polifacètica».

No seria capaç de trobar autèntics nuclis de desacord amb els punts de vista que acabo de resumir. Em queden, però, preguntes sense resposta visible en les pàgines d'Archer. He triat un exemple tan solament.

Podem llegir a l'edició de March de Ferraté (Barcelona, Edicions dels Quaderns

Crema, 1979), ps. liii, que els poemes 86, 101 i 128, atribuïts habitualment a March, són apòcrifs. El mateix estudiós, a l'antologia marquiana publicada per Edicions 62 - La Caixa també el 1979, escriu a la p. 25, fent referència al poema 101, «Lo viscahí qui-s troba en Alemanya», que es tracta d'una peça altament sospitosa des del punt de vista de la transmissió textual i que, d'altra banda, manca de tota marca estilística genuïna: «a més de ser una poesia superficial i incoherent, sense nervi ni gramàtica, plena de ressons no solament de models establerts com Petrarca i Alan Chartier sinó fins i tot dels automatismes verbals característics d'Ausiàs March».

Ferraté clarament considera el poema 101 com una mena d'imitació ridícula engiponada per un mal poeta. Archer parla d'aquest poema a les ps. 15, 46 i 105. A la 188, nota 14, ens fa saber que en el seu estudi pren en consideració tots els poemes atribuïts a March. Parteix de la base que els estudis sobre la transmissió textual marquiana no s'han esgotat ni de bon tros i que, per tant, no estem autoritzats a dur a terme exclusions radicals. Les raons que apuntava més amunt Ferraté, tanmateix, són també literàries i estilístiques. Archer aparentment troba el poema 101 perfectament homologable amb la resta de la producció poètica que estudia: ni tan sols el pren en consideració com a model d'analogia mancada a les pàgines 163-171, que tracten de la *unsatisfactory analogy*. Aquí la meua pregunta gira entorn de la validesa general de les nostres anàlisis estilístiques i retòriques. El fet que no ens puguin dir res a propòsit de l'autèntica atribució dels poemes posa un vel sobre la *credibilitat* de les conclusions que preparen. La cosa es fa més urgent encara si comprovem que el poema sobre el «viscahí qui-s troba-n Alemanya» és precisament el que va assenyalar Francisco Rico el 1982 com a lligam entre la poesia de March i el món de la predicació mendicant. Com ja he escrit en una altra banda, tinc molta por que el cúmul de feina de caràcter merament positivista que encara queda per fer a propòsit de l'obra de March no sigui un impediment seriós per a les aproximacions al poeta des de l'òptica de la crítica literària. Però això és una malaltia endèmica de les tradicions culturals marginals com ara la catalana.

LOLA BADIA

[18, 50, 52, 71, 89, 269] *Bibliografia verdagueriana de 1986*

Es força evident que estem entrant en un estadi de recuperació de Verdguer o, si sembla exagerat el terme «recuperació», almenys d'un interès cada cop més ampli per l'estudi de l'obra del poeta de Folgueroles. Així es pogué comprovar en el Col·loqui sobre Verdguer que tingué lloc a Vic l'abril de 1986, en commemoració del centenari de l'edició de *Canigó*, i ho corroboren les iniciatives que allí prengueren cos i el fet que ja hi ha, a hores d'ara, nous investigadors que s'han afegit a la nòmina, força migrada fins fa poc i molt caracteritzada, dels qui s'hi han anat dedicant, amb una clara voluntat de renovar l'enfocament dels estudis verdaguerians. L'anàlisi de l'obra i el seu estudi crític guanyen terreny a la recerca biobibliogràfica que en bona mesura ha caracteritzat la major part d'estudis amb què comptem actualment; un estudi crític que, sens dubte, és més possible ara,

justament gràcies als coneixements sobre els aspectes biogràfics i les peripècies d'elaboració de cada obra que ja han establert els més reconeguts verdagueristes.

Aquest moviment de represa i renovació dels estudis verdaguerians, que tingué la seva primera manifestació pública en el Col·loqui Internacional sobre la Renaixença del desembre de 1984 i que evidentment va íntimament lligat a l'impuls que reben els estudis sobre la nostra literatura del segle XIX, ja ha començat a tenir traducció en la producció bibliogràfica del 1986: prescindint de desenes d'articles, estudis breus i ressenyes, han aparegut sis volums, de característiques diverses, que enriqueixen considerablement, també des de punts de partida diversos, la bibliografia sobre Verdaguer. Un d'ells, el novè volum de l'*Epistolari* del poeta, no només és una peça més de la gran empresa que ha de ser el conjunt de l'obra, sinó que, com la resta de volums publicats, és ja una font d'informació necessària per a l'investigador. El volum de Josep M. de Casacuberta, *Estudis sobre Verdaguer*, en aplegar els treballs del més significatiu dels estudiosos del poeta, té la virtut de fer-los accessibles, quan per la seva dispersió i l'abast limitat d'algunes de les publicacions on aparegueren, eren realment difícils de consultar. *Els Goigs i els Càntics de Jacint Verdaguer* és un estudi detallat d'Osvald Cardona que, amb aquesta nova aportació, s'endinsa en un dels aspectes més genuïns de la producció poètica de Verdaguer: l'obra de religiositat popular. Miquel Arimany, per la seva banda, amb l'edició d'*Aspectes de nova observació en l'obra poètica de Jacint Verdaguer*, aplega tres estudis, el més llarg dels quals és dedicat a resseguir el que l'autor anomena «tendència teatralitzant» de l'obra poètica de Verdaguer, i els altres dos a presentar suggeriments sobre la figura de Jesucrist que es trasllueix a l'obra del poeta i sobre el tipus de descripció geogràfica i l'ús de topònims que hi observem. L'aportació d'Isidor Cònsul —*Jacint Verdaguer. Història, crítica i poesia*— també aplega tres estudis ben diversos, que van des de situar Verdaguer, amb la seva condició sacerdotal, en el marc del seu temps, fins a l'anàlisi d'aspectes concrets de *Canigó*, passant pel seguiment de la crítica i l'estudi del poeta al llarg dels darrers cent anys. Finalment, amb l'aparició del volum *Viatges*, preparat per Narcís Garolera, es posen a l'abast, en una edició acurada i de difusió, les impressions de viatge del poeta dels que féu pel nord d'Àfrica i per Europa, uns textos importants i poc coneguts, fora dels especialistes, de la prosa verdagueriana.

L'aparició d'aquesta bibliografia s'ha escaigut en l'any del centenari del poema *Canigó* i, sens dubte, aquesta avinentesa l'ha esperonada. El més important, però, són els símptomes que permeten creure que no haurà estat només una producció commemorativa i, doncs, aïllada, sinó la primera mostra del que hem d'esperar que sigui una llarga època, fructífera, dels estudis verdaguerians.

El volum ix de l'*Epistolari* [89] inclou 167 cartes emeses (74) o rebudes per Verdaguer —49 de les quals ja havien estat publicades abans d'ara pel pare Manuel Monjas, Jaume Collell, Mn. Andreu Caimari, Ramon Turró i Cosme Vidal, entre d'altres—, amb la particularitat que algunes d'elles —i entre les més importants— són només esborranys, qüestió que ha de ser tinguda en compte. Completen el conjunt dues cartes més, en apèndix, que, no essent de Verdaguer ni anant-li dirigides, tenen un particular interès per a la comprensió de la problemàtica bàsica que es planteja en aquest volum: el conflicte del poeta amb la jerarquia eclesiàs-

tica i amb el marquès de Comillas. Perquè, efectivament, aquest és el gran tema del volum, el qual s'inicia amb cartes de l'agost de 1894 —amb Verdaguer reclòs a la Gleva i manifestant les primeres certeses de sentir-se vigilat i seguit (carta 1051, primera del volum)— i es clou amb una carta del 9 de maig de 1896, en ple període de l'esclat públic del polèmic «cas Verdaguer» (recordem només que gairebé un any abans havien aparegut a la premsa els articles del primer conjunt d'*En defensa pròpia*, *Un sacerdot calumniat*, i que poc més d'un any més tard apareixerien els del segon conjunt, *Un sacerdot perseguit*). De fet, a les darreres cartes del volum anterior (VIII) ja es reflectia l'inici de la qüestió, amb un intercanvi de cartes de Verdaguer amb el bisbe Morgades sobre la conveniència d'anar a viure a l'asil de Vic (cartes 1014 i 1015, del març de 1894), els problemes amb el marquès (carta 1016, del mateix mes) i les dificultats per poder pagar els deutes contrets (carta 1032, del juny de 1894), motiu, aquest darrer, de les cartes 1041-1045 de Verdaguer al seu cosí Narcís (juliol de 1894). Això no obstant, no serà fins a les cartes dels mesos d'agost i setembre d'aquell any (amb què s'enceta el volum ix) que s'evidencia l'angoixa creixent amb què Verdaguer viu la crisi en què està immers.

Així, al llarg d'aquest volum assistim al trencament del poeta amb el seu amic Jaume Collell (carta 1113, del juliol de 1895), acusant-lo de traïdor i anunciant-li que volia apartar-se d'«una companyia tan falsa e hipocrita com la teva», i al trencament amb Narcís Verdaguer i Callís (cartes 1125 i 1127, de l'agost de 1895), també acusat de traïdor, amb frases tan dures com la següent: «Motius tindria per malehir lo dia en que t' vaig obrir ma casa que fou la teva tants anys, y mos brassos com á un germá ó un fill, que m havia de pagar fentse mon butxí»; hi trobem la carta adreçada a «El Noticiero Universal» (1102, del 17 de juny de 1895) que tant ressò tingué en la societat catalana, i no cal dir que hi llegim la correspondència extraordinàriament tensa amb el bisbe Morgades, a qui, en ser suspès *a divinis*, amenaça de «fins á enviar á V. E. la sotana» i d'escampar l'escàndol, amb el text següent: «Si V. y son advocat volen escandol, a pesar de la negror del temps, hi haurá escandol y li juro que ressonará per tot Europa. Lo mon enter ha de saber la paga que V. dona a pobres sacerdots que han passat la vida, no en la orgia, com tants V. n coneix de baix y de dalt, sinó cantant a Jesucrist y als Sants que mes l estiman» (cartes 1118 i 1120, del juliol de 1895). Per cert, cal felicitar-nos que els editors de l'*Epistolari* resolguessin d'incorporar-hi aquestes cartes, malgrat considerar-les «terribles», i així vencessin el dubte que se'ls planteja, segons manifesta Torrent a la «Nota preliminar».

Verdaguer rebé en aquest període mostres d'adhesió i suport de persones no directament lligades a l'afer, però també en rebé d'altres que el pressionaven a tornar a l'obediència eclesiàstica; per la seva peculiaritat, cal remarcar, entre aquestes darreres, la de Costa i Llobera (carta 1148, de l'octubre de 1895), que Verdaguer retornà —un cop l'hagué copiada—, composta tota ella a base d'un enfilall de citacions bíbliques en llatí. De persones més properes al poeta, però en el mateix sentit crític, citem la de Torras i Bages (1123, de l'agost de 1895) amb fonamentació teològica, i la de Francesca, germana de Verdaguer (1160, del novembre de 1895) que el poeta retornà també, esquingada. En un sentit ben oposat, n'hi ha una colla d'absolutament favorables al poeta, que li mostren simpatia i

denuncien les maquinacions de què és víctima; d'entre elles, val la pena de remarcar les de Justí Pepratx, traductor de *L'Atlàntida* (1166, del desembre de 1895; 1185 i 1209, del gener i del març de 1896), en les quals es fa creus del silenci que sobre l'afer manté «La Renaixensa», «aquet diari tan català».

De fet, l'*Epistolari* permet de resseguir la posició que els escriptors catalans de l'època prengueren respecte al «cas Verdaguer», qüestió d'un considerable interès. Així, alguns de la seva mateixa generació no entren en la polèmica, almenys a través de l'epistolari, i la seva relació amb Verdaguer, tot i produir-se en plena crisi, se ceneix a aspectes literaris en un to distant i educat; és el cas de Narcís Oller i Terenci Thos i Codina (cartes 1138 i 1142, de l'octubre de 1895). En d'altres casos, s'hi veu la desinformació que patien sobre l'afer o la pressió a què estaven sotmesos per part dels diversos sectors oposats que hi prenien una posició pública; aquest seria el cas de Guimerà, segons es desprèn de les cartes 1190, 1201 i 1210 de Verdaguer a Cosme Vidal.

Capítol a part mereix la relació que podem deduir de l'*Epistolari* de Verdaguer amb alguns escriptors més joves, modernistes especialment. Si ja en el volum VIII hi aparegueren les primeres mostres d'aquesta relació (amb Apelles Mestres i Rusiñol, del gener i febrer de 1894), ara se'ns confirma i, així, llegim una carta de Soler i Miquel (1079, del gener de 1895), una altra d'adreçada a Maragall (1092, de l'abril de 1895), on Verdaguer li diu que ha llegit les seves *Poesies* «mot per mot de cap a cap» (recollint així un vers de «L'oda infinita»), una d'Apelles Mestres (1149, de l'octubre de 1895), que li ha fet arribar la seva traducció de Heine i lamenta que «ni ell ni son autor pugan serli simpàtics com á sacerdot», i una altra de Jaume Brossa (1151, de l'octubre de 1895), que li agraeix haver rebut *Sant Francesc* i li n'anuncia un article. Si bé aquestes cartes, ultra no fer cap comentari sobre l'afer de l'escàndol, denoten una relació merament formal, la que rep d'Amadeu Vives (1182, del segon semestre de 1895) denota una confiança molt superior, alhora que posa de manifest la penúria à què havia arribat el compositor i pressuposa la generositat de Verdaguer, un dels motius, com sabem, de la situació que patia. En canvi, sí que entra a fons en l'afer i pren partit absolutament favorable a Verdaguer Cosme Vidal, de tal manera que es converteix en un dels principals corresponents del poeta en aquest període (el volum recull 14 cartes entre ells dos) i veu reconegut el seu esforç amb aquests mots de Verdaguer: «Deu pach á V. la gran part que li n toca d aqueix moviment de reivindicació que ara puja com la saba en los arbres» (carta 1210, del març de 1896).

Així doncs, la qüestió de la polèmica i la crisi en què es debaté Verdaguer durant aquests anys és el motiu de la major part d'aquest volum de l'*Epistolari*. Contràriament a altres volums, la informació que podem extreure'n referida a la gestació i elaboració de la seva obra literària no passa de ser-hi relativament present: hi trobem informacions sobre la segona edició del *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*, sobre l'aparició de *Sant Francesc* i *Flors del Calvari* i sobre l'edició definitiva de *Jesús infant*. No cal dir, perquè ja és prou sabut, fins a quin punt les obres que apareixen en aquest moment estan íntimament lligades a la vivència personal que el poeta té dels fets que es produeixen. El seu franciscanisme, la identificació amb Crist perseguit, aquella complença a veure's humiliat —«cuc de la terra vil»— són actituds que trobem presents en expressions epistolars, des de

la consideració d'«inútil sacerdot», «indigne penitent» o «pobre sacerdot oprimat» amb què s'acomia del seu bisbe o d'altres sacerdots, a referència al seu Calvari (cartes 1075 i 1088 a Collell, del gener i del març de 1895, entre d'altres), finals de 1895 i del febrer de 1896) i la seva precisió literària, com demostra la Narcís: «beneits colps, injurys, calumnies y vituperis, si son en remissio de tan gran pecat com has comes contra qui tant t ha estimat» (carta 1125, ja citada).

No es poden passar per alt els indicis que conté el present volum sobre l'impacte de l'obra de Verdaguer fora de les nostres fronteres, especialment a Sud-amèrica (cartes 1195, 1196 i 1198, del gener-febrer de 1896, entre d'altres). Però encara menys poden ignorar-se aquelles cartes que, ni que sigui de passada, posen en evidència l'interès de Verdaguer per la correcció lingüística i el seu gust en aquest terreny (cartes 1181, 1203 i 1205 a Balari i Jovany i a Cosme Vidal, de finals de 1895 i del febrer de 1896) i la seva precisió literària, com demostra la postdata de l'esmentada carta 1205.

La labor dels editors de l'*Epistolari* —J. M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas— ja ha estat posada de manifest altres vegades per la seva rigorositat i per la quantitat i la qualitat de les anotacions amb què acompanyen les cartes. Aquest nou volum no fa sinó confirmar aquesta opinió i permet creure que, malgrat la mort de Josep M. de Casacuberta, produïda durant la seva preparació, és garantida no només la continuïtat de la publicació de l'*Epistolari*, sinó també la fidelitat i el bon criteri filològic i erudit que l'han caracteritzat fins ara.

Com acabem de dir, pel febrer de 1985 morí Josep M. de Casacuberta, per tothom reconegut com el millor estudiós de Verdaguer i puntal de la investigació sobre el poeta, no només per la quantitat d'estudis i l'esforç editorial que li dedicà, sinó perquè fixà, amb el seu positivisme, la direcció investigadora que havien de prendre els verdagueristes que el seguien. Com a reconeixement a aquesta tasca, el Colloqui sobre Verdaguer del 1986 promogué l'edició del volum *Estudis sobre Verdaguer* [52] que ressenyem, que té un pròleg del més proper col·laborador de Casacuberta, Joan Torrent, el qual hi ressegueix el periple erudit i editor del mestre.

El volum, recopilat i profusament anotat per Ricard Torrens, aplega els vuit estudis casacubertians sobre Verdaguer, publicats en llocs diversos entre el 1947 i el 1953 els cinc primers, i entre el 1964 i el 1970 els tres restants, la majoria d'ells exhaurits o introbables, punt de partida de qualsevol investigació seriosa sobre el poeta, amb l'afegit de tres apèndixs, el primer dels quals conté dotze anotacions personals i inèdites de Casacuberta que constitueixen l'emmarcament o el guió de comunicacions i conferències sobre Verdaguer, datades, les onze primeres, entre el desembre de 1948 i el maig de 1952, i la darrera, l'abril de 1963; el segon conté la transcripció de l'informe de l'Institut d'Estudis Catalans, signat per Carles Riba, Josep M. López-Picó, Jordi Rubió i Pere Bohigas, que li adjudicava el Premi Jacint Verdaguer del 1952; i el tercer transcriu la versió catalana d'una entrevista a Casacuberta publicada a «El Correo Catalán» del 10 de juny de 1952, que demostra la quantitat de material que ja aleshores tenia aplegat i el tipus de treball que hi practicaria. La simple aportació d'aquestes dades confirma el període 1947-1953 —que coincideix aproximadament amb les commemoracions del centenari del naixement del poeta, del cinquantenari

de la seva mort i del setanta-cinquè aniversari de *L'Atlàntida*— com el nucli inicial més dens dels estudis verdaguerians de Casacuberta; a partir del 1958 la seva investigació sobre el poeta de Folgueroles prengué una orientació clara: l'estudi i edició dels *Escrits inèdits* i de l'*Epistolari*; a partir d'aquesta data són pocs, com hem vist, els estudis casacubertians que no se ceneixen a aquests dos centres d'interès i, tot i no minvar gens el seu valor, són més circumstancials que els publicats al tombant de la dècada dels 40-50.

El volum que ressenyem, doncs, aplega tots els estudis verdaguerians publicats de Josep M. de Casacuberta al marge de les seves aportacions a l'*Epistolari* i als *Escrits inèdits*. Cal destacar, entre aquests treballs, els dos ja clàssics sobre la gènesi dels dos grans poemes verdaguerians, *Sobre la gènesi de «L'Atlàntida»* de Jacint Verdaguer i *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques*, estudi molt extens aquest darrer, amb la publicació del qual Casacuberta inicià la seva fonamental «Biblioteca Verdagueriana» el 1953 i base de tota investigació sobre Canigó. La resta d'estudis, també de consulta obligada, es refereixen a la tasca de collector de cançons populars que menà Verdaguer i a aspectes de la seva obra juvenil —la qual interessà molt a l'estudiós, que disposava de molts manuscrits verdaguerians dels primers temps—, relacionats amb la temàtica religiosa, amb el «sentiment de pàtria» verdaguerià —un aspecte ben complex en el cas de Verdaguer i en el d'altres autors de la Renaixença— i amb el paper que sobre el poeta exerciren els Jocs Florals. Els dos treballs que completen el conjunt són, un, el dedicat a Constantí Llombart, l'escriptor valencià, traductor al castellà de Canigó, del *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* i, parcialment, d'*Excursions i viatges*, i l'altre, més circumstancial, sobre la relació de Verdaguer amb Viladecans, el mas de Sant Boi de Lluçanès.

El conjunt de treballs i conferències que aplega *Estudis sobre Verdaguer* es presenta amb tota la solidesa d'una tasca d'investigació seriosa, alhora que denota el grau d'admiració que Verdaguer despertà en Casacuberta, dos aspectes que, en aquest cas, lluny de fer-se nosa o d'imposar-se l'un sobre l'altre, es veuen profitosament i exemplarment complementats. Aquests estudis, juntament amb l'*Epistolari* i els dos volums —encara només dos— dels *Escrits inèdits*, amb les seves notes i introduccions, són els fonaments més sòlids que podem tenir per al coneixement i l'anàlisi de l'obra de Verdaguer.

L'extens estudi publicat per Osvald Cardona, *Els Goigs i els Càntics de Jacint Verdaguer* [50], que s'afegeix a la seva prou coneguda tasca d'investigador verdaguerià, posa les bases per endinsar-nos en el coneixement i l'anàlisi d'un dels aspectes de l'obra de Verdaguer que, per la seva dispersió, pot presentar dificultats: la producció de goigs i càntics religiosos, un tipus de literatura destinada a un públic popular i devot —la qual cosa ja en condiona la pròpia concepció— i, d'altra banda, difosa inicialment a través de fulls solts, sovint anònims, escampats arreu de Catalunya en diverses edicions i que ha quedat dispersa en diversos volums dins les *Obres completes*.

Cardona ha enfocat l'estudi en dues direccions: d'una banda, cronològicament, i, de l'altra, estudiant els dos gèneres conjuntament i de manera alternada a causa de la dificultat que li suposa diferenciar-los, tot i que en determinats moments

(p. 227) intenti de fer-ho. Així, podrà afirmar el recel del poeta a fer goigs, tot i el seu respecte pel gènere i, en canvi, la major disposició a escriure cànctics. I així, també, assenyalarà la relació existent en més d'un cas entre un cànctic i uns goigs (és el cas, per exemple, del «Virolai» i els «Goigs de Nostra Senyora de Montserrat»).

El seguiment cronològic d'aquesta producció verdagueriana li permet apuntar la relació existent entre aquest tipus de poesia i la d'altra mena que està elaborant Verdaguer en cada moment de la seva vida (èpica, patriòtica, etc.), la participació del poeta en les diverses campanyes propagandístiques de signe religiós a què s'avingué i impulsà (el Mil·lenari de Montserrat com a més significativa), les particulars devocions del poeta (sant Francesc, per exemple) i, també, el sentit d'aquesta dedicació de Verdaguer en el marc del seu temps, sobretot en el marc devot i eclesiàstic de la Catalunya de la segona meitat del segle XIX (les missions, l'obra del pare Claret, etc.).

Osvald Cardona elabora força detalladament la història externa de la producció de goigs i cànctics verdaguerians i, així, dóna notícia de fonts i precedents de manuscrits, d'inèdits (algun dels quals publica), del treball de recerca de models i de documentació tan típic de Verdaguer, de la seva dèria de revisió i reelaboració dels poemes, d'estampacions i edicions, etc. És a dir, demostra com aquest tipus de poesia era tractada per Verdaguer amb la mateixa cura i voluntat literària que, per exemple, l'èpica i, en conseqüència, que el treball d'estudi que requereix, salvant les distàncies, és semblant; d'aquí que Cardona avanci alguna confrontació de textos amb manuscrits, alguna anàlisi de variants i reflexions sobre la mètrica.

«Per què ens preocupa tant Verdaguer si no és degut a la seva obra i als grans dots de la seva personalitat que s'hi reflecteixen?» Aquests mots de Miquel Arimany a la introducció (p. 23) del primer treball del seu volum *Aspectes de nova observació en l'obra poètica de Jacint Verdaguer* [18] resumeixen el sentit i l'orientació que prendran els tres estudis que conté. Amb intuïció i vehemència, i amb l'obra de Verdaguer a la mà, Arimany analitza tres aspectes molt concrets de l'obra verdagueriana i, tot i que no pot evitar d'entrar en aspectes biogràfics, malgrat mostrar-s'hi contrari, quan ho fa és per formular, «de passada», hipòtesis sobre certs aspectes de la personalitat de Verdaguer —la seva posició en el conflicte dels anys 90 o la visió de la naturalesa a partir de l'experiència del poeta, per posar dos exemples ben diferents— derivades de la seva reflexió sobre aspectes de l'obra, concrets alguna vegada, més genèrics d'altres.

L'estudi més extens, *La tendència teatralitzant de l'obra poètica de Jacint Verdaguer*, posa en relleu un seguit de recursos molt verdaguerians que, a criteri de l'autor, permeten afirmar l'existència de l'esmentada «tendència»; es tracta de l'ús del diàleg, d'apel·lacions al lector o a personatges del mateix poema, etc. (fins a vuit variants, estableix), que es troben repetidament en l'obra poètica de Verdaguer, tant a la lírica com a la mística o a l'èpica. El seguiment que en fa, en forma d'antologia i amb diversa atenció, és il·lustratiu, i, tot i que el terme «teatralització» potser és massa ampli, permet de plantejar-lo com un recurs poètic de Verdaguer. En algun moment determinat, Arimany li busca un precedent en la poesia popular; sembla del tot evident i, possiblement, caldria ampliar aquesta

recerca més en concret en el romancer i en la tradició dels cants de missió, entre d'altres.

Els altres dos estudis, molt més breus, semblen partir (reivindicativament gairebé diria) de la lectura del conegut poema «L'arpa» per, tot resseguint també l'obra de Verdaguer, afirmar i demostrar, en el primer, que «gairebé sempre que parla de Jesucrist, és únicament el Jesús infant el que Verdaguer veu d'una manera directa, espontània» (p. 156), sense ignorar la presència del Crist de la Passió, però matisant-la: «aquest —diu— no se li dibuixa [a Verdaguer], no ens apareix cap figura corpòria dimanant de les paraules del poeta, així com ens fa aparèixer la de Jesús infant» (p. 173); la de Jesús infant, en canvi, Verdaguer la representa normalment —segons la investigació d'Arimany, que recorre fins i tot a algun suport molt peculiar de la moderna psicologia infantil— a la falda de la Verge; l'origen d'aquesta imatge és el que Arimany fixa en «L'arpa». Completant aquest plantejament, introduirà la comparació floral de què són objecte els personatges sagrats o l'arbòria del Crist de la Passió, a les quals el poeta arriba de vegades per l'ús de la transposició.

També creu trobar en «L'arpa» l'origen de la tendència de Verdaguer a copsar i transmetre la naturalesa en una visió que es concreta en «un conjunt arrodonit que forma una unitat geogràfica closa en ella mateixa» (p. 205); a partir d'aquí, apunta l'anàlisi del coneixement real de la geografia esmentada en els poemes per part de Verdaguer, l'ús dels topònims i el seu tractament metafòric íntimament lligat a la realitat, per arribar a comparar l'impuls de Verdaguer al de l'àliga que no s'accontenta amb les grans panoràmiques, «sinó que ça i lla s'abat en picat sobre els punts més pròxims a l'altura del seu vol, per remuntar-lo tot seguit i flexionar-se novament sobre un altre de proper» (p. 216).

Un llibre divers, aquest, però al capdavant profundament unitari pel tipus de tractament a què sotmet l'obra del poeta. És una manera d'enfrontar-s'hi que comporta tot un estil.

Isidor Cònsul, un dels joves estudiosos de Verdaguer, aplega en el volum *Jacint Verdaguer. Història, crítica i poesia* [71] tres treballs ben diversos: el primer, sobre «el marc literari i històric» en què es mogué Verdaguer, el segon —i més extens—, sobre la recepció de la seva obra per part de la crítica i, en el tercer, analitza alguns «aspectes estilístics de *Canigó*», amb una orientació que el desmarca dels dos treballs anteriors.

El primer dels estudis, bàsicament de difusió, fa un repàs d'alguns dels aspectes —literaris, polítics, religiosos— que defineixen l'època de Verdaguer, per situar-hi la figura del poeta, posant l'èmfasi en els que es refereixen a vicissituds de l'Església catalana i, sobretot, a la seva activitat apologetica o propagandística i al paper que hi va fer Verdaguer. Aquest enfocament fa arribar l'autor a la conclusió que «el rampell genial del poeta restà subordinat, pel sacerdot, a l'eficàcia de l'apostolat i de la propaganda eclesial. La poesia de circumstàncies acabà per adotzenar-lo, i limità, extraordinàriament, la correcta comprensió de la seva poesia a través del temps» (p. 55). L'afirmació, tal com és formulada, segurament és massa general i, per tant, potser algú la discutirà, en considerar parcial el punt de vista emprat per l'autor; és clar que de seguida en deixa fora, entre altres

obres, *L'Atlàntida i Canigó*, «que són figues d'un altre paner» (p. 56), i reclama, amb tota la raó, la necessitat de «recuperar Verdaguer», una recuperació que ha de començar per «comprendre les coordenades històriques que l'afaiçonaren i el pastaren amb l'empremta d'un fang distintiu i característic» (p. 56). D'alguna manera, l'estudi d'Osvald Cardona que hem ressenyat afecta la qüestió plantejada aquí per Isidor Cònsul.

A la segona part, l'autor repassa sumàriament la reacció que l'obra i el personatge de Verdaguer han provocat en la crítica més significativa de cada corrent cultural, des del mateix moment de producció de l'obra fins a les darreres edicions a la «MOLC», amb referències a edicions de l'obra. S'hi fa patent l'oscil·lació segons els moviments i els autors, així com les diverses preses de posició respecte a obres concretes i, fins i tot, a gèneres. Com al llarg de tot el llibre, Cònsul demostra el coneixement ampli de la bibliografia verdagueriana sense anar a fons —ni ho pretén— en el tractament d'un aspecte molt interessant per a la investigació de l'obra de Verdaguer: la seva recepció. Ara, n'esbossa una possible pauta a seguir i a completar. Així, el treball d'Isidor Cònsul se cenneix, de vegades, a fixar la posició bàsica dels diversos crítics amb el suport de citacions dels seus articles; d'altres vegades, a ressenyar-los i, en d'altres casos, a donar-ne notícia.

Finalment, a la tercera part del llibre, la més original i especialitzada, Cònsul analitza alguns aspectes estilístics dels més significatius de *Canigó*: l'ús de repeticions basades en estructures duals —que l'autor estudia en diversos graus de complexitat—, la utilització de la comparació —analitzada també en la diversitat de matisos amb què es presenta— i, molt relacionada amb aquest darrer aspecte, la presència, menys considerable a criteri de l'autor, de la metàfora, que Cònsul relaciona amb la poesia petrarquista.

Si Verdaguer ha d'ocupar el lloc que li pertoca en la nostra cultura, ha de ser un autor conegut i difós molt més enllà del cercle d'estudiosos o de lletraferits; ha d'arribar, en edicions dignes i assequibles, a la gran majoria amb una cultura general bàsica; i hi ha d'arribar en totes les facetes de la seva obra. Aquesta difusió, tractant-se d'un clàssic com Verdaguer i en un moment de normalització escolar del país, és responsabilitat en bona mesura del sistema educatiu, dels plans d'estudis i dels professors. En aquesta línia cal entendre l'edició del volum *Viatges* [269] —un volum de prosa, aspecte de l'obra verdagueriana que per a molts entre el gran públic encara està per descobrir—, dins una col·lecció adreçada, tot i que no exclusivament, a alumnes dels cicles mitjà i superior, volum que té un estudi introductori i notes del professor Narcís Garolera, de fa un quant temps dedicat també a l'estudi de Verdaguer i responsable en aquest cas de l'edició dels textos que inclou; una edició rigorosa, recomanable a tota persona interessada en Verdaguer.

El volum aplega els dos conjunts complets d'anotacions de viatges de Verdaguer, originalment publicats a *Excursions i viatges* (els *Records de la Costa d'Àfrica* i *A vol d'aucell. Apuntacions d'un viatge al centre i nord d'Europa*), els quals pròpiament constitueixen els *viatges* que contenia el volum original i que ja foren editats com a tals per la «Biblioteca Popular de L'Avenç» (i no reeditats en llibre solt des del 1910). Aquests textos, tot i ser en bona mesura periodística i, fins

i tot, sembla que no van ser acabats de polir per Verdaguer (almenys els del primer recull), són una mostra representativa de la prosa verdagueriana que mostra el tremp del seu autor; per això són del tot pertinents els comentaris —que inicien ja vies d'estudi— sobre llengua i estil que conté la introducció de Narcís Garolera.

L'estudi introductori, tot complint amb els criteris de la col·lecció, ultra donar un resum biobibliogràfic de Verdauger, fa un estudi d'aquests textos, emmarcats dins el conjunt dels viatges verdaguerians i, més àmpliament encara, dins el gènere dels llibres de viatges de la cultura occidental. Aquest plantejament, així com el seu desenvolupament, és del tot didàctic i remet sovint el lector a les fonts crítiques, sense estalviar-se, el mateix Garolera, d'aportar-hi algunes pinzellades de primera mà. Al llarg de la seva anàlisi posa l'èmfasi en aquells aspectes més destacats de l'obra o en aquells més significatius per a Verdaguer; així, fa notar la preocupació del poeta respecte a les religions dels països que visita, però també el seu interès per llurs llegendes, tradicions i folklore, destacant una de les actituds culturals més genuïnament verdaguerianes; i, d'altra banda, per exemple, remarca com les impressions sociològiques que rep són vistes des de la sensibilitat del «pagès que hi ha en Verdaguer».

Ha estat un encert fer assequible la prosa verdagueriana a un sector ampli de lectors, i aquesta via de difusió, amb el suport crític adequat, no pot ser menys tinguda a partir d'ara.

PERE FARRÉS

[19, 20] «*Arxiu de Textos Catalans Antics*», 4 i 5

Remetem a les ps. 506-507 del volum 1 (1986) d'aquesta revista pel que fa a la ponderació de les característiques d'aquesta publicació periòdica i passem a donar una breu notícia del contingut dels dos nous toms que n'han sortit a la llum, que tenen, respectivament, més de set-centes i sis-centes pàgines.

Centrant-nos exclusivament en les primeres meitats dels volums en qüestió (les segones, dedicades a «Secció Bibliogràfica» i que comencen respectivament a les ps. 451 i 305, són col·leccions de notícies que no es poden sintetitzar), trobem, en primer lloc, una quantitat considerable de materials lullians. El director de l'«ATCA», Josep Perarnau, s'ocupa de la versió castellana medieval del *Llibre de meravelles* al tom 4 i publica la primera edició de la *Disputació de cinc savis* en versió catalana al 5. Es tracta de dues aportacions textuais de notable importància, especialment la segona. Pel que fa al lullisme castellà, Perarnau obre camins nous amb el seu *El lullisme, de Mallorca a Castella a través de València*, del tom 4; per la seva banda, Francesco Santi, al 5, ens proposa un viatge d'iniciació ple de sorpreses amb les seves *Osservazioni sul manoscritto 1001 della Biblioteca Riccardiana di Firenze, per la storia del Lullismo nelle regioni meridionali dell'Impero nel secolo XIV*. Connexions benedictines serien les responsables del descobriment d'un lullisme afí a certs corrents franciscans, que feien convergir textos del beat amb d'altres d'Ockham; tot això en el rerafons dels materials lullians que van arribar al Cusà.

Al tom 4 Perarnau s'ocupa encara d'una versió fragmentària del *Llibre dels àngels* d'Eiximenis a l'aragonès i d'alguns sermons vicentins inèdits i d'altres de coneguts continguts en un manuscrit de la Biblioteca de Catalunya. Antoni López i Vicent Olmos, al tom 4, ens presenten la figura de Josep Servès, un carmelità de Catarroja del segle XVIII, autor de sermons d'una sòlida base cultural i filosòfica, interessants per «entendre l'evolució del pensament nostrat». Menys innovadores semblen, en canvi, les notes de Jaume de Puig, també al tom 4, sobre *Antoni Canals i els clàssics llatins*.

Tots aquests tresors d'erudició tenen encara una llarga cua en els treballs que configuren els apartats de «Notes i Documents» dels dos volums. Jaume de Puig, al tom 4, per exemple, aporta noves puntualitzacions sobre els escrits de Nicolau Eimeric, i Perarnau, a banda d'altres materials, crida l'atenció sobre l'oblidat humanista català del segle XV Joan Serra, que mereixeria justament una monografia. Al tom 5 Àngel Anglada i Perarnau discuteixen en sengles notes a propòsit d'un passatge de Pacià de Barcelona. Josep M. Marquès publica un fragment, sembla, de la versió catalana del *Drogmaticon Philosophiae* de Guillem de Conches, rescatada a l'Arxiu Diocesà de Girona, i Perarnau desenterra noves informacions sobre les relacions entre Ferran d'Antequera i Benet XIII, i, encara, sobre el lulisme italià primerenc.

S'haurà pogut apreciar que, amb lleus excepcions, els dos volums darrers de l'«ATCA» estan consagrats a l'exhumació i a l'estudi de textos dels segles XIV i XV, marcadament de caràcter doctrinal i polític. No és l'ocasió d'emetre cap judici sobre les «Seccions Bibliogràfiques», l'abassegadora vitalitat crítica o senzillament testimonial de les quals pot deixar estupefacte qualsevol lector. Des d'aquesta revista de «Llengua & Literatura» tan sols gosaríem qüestionar, i parlant amb tota reverència, la utilitat dels llistats exhaustius de paraules que segueixen les pulcres edicions de Perarnau. No sabem trobar cap aplicació d'estudi al mer enunciat de les ocurrences de la preposició «per» o de l'article «lo» en un text. Els glossaris solen tenir interès per a l'estudi de la lexicografia; pel que fa a les parts invariables del discurs, els lingüistes solen interessar-se per les funcions morfosintàctiques; altrament, el testimoni mut d'una presència repetida un nombre determinat de vegades no sembla que hagi de matisar o millorar el nostre coneixement de la llengua.

NOTA DE REDACCIÓ

[22] AYLWARD, Edward T., *Martorell's Tirant lo Blanch*.

El propòsit d'aquest nou estudi sobre l'obra de Joanot Martorell és de mostrar el desenvolupament de la crítica social de l'autor en relació amb la creació de la novel·la que escriu. El professor Aylward creu i intenta mostrar que el propòsit de Martorell era de criticar dos aspectes importants de la societat en què vivia, tots dos partint de l'ús de formes i normes d'èpoques anteriors que no tenien res a veure amb la situació de la societat contemporània. En aquesta societat del segle XV, que canviava ràpidament, les forces militars declinaven —els musulmans

havien conquistat Constantinoble l'any 1453, només 7 anys abans que Martorell comencés la seva novel·la— perquè les seves maneres d'actuar i de reaccionar eren vestigis d'altres èpoques i no corresponien a realitats del món actual. Els líders militars i polítics, incapaços d'enfrontar-se amb les noves situacions i d'adaptar-se als canvis del seu entorn, perdien la seva potència de lluitar en contra de l'amenaça constant provinent dels exèrcits de l'est. Una situació paral·lela de decadència, irrellevància i inutilitat es trobava en els rituals relacionats amb el sexe, l'amor i el matrimoni —les regles antigues dels trobadors provençals i l'amor cortès ja no funcionaven en la societat burgesa valenciana de l'època del nostre autor.

Així, el professor Aylward segueix el procés de maduració en el nostre heroi, que comença com un cavaller errant fent torneigs i desfent-se dels enemics en batalles a ultrança, sempre segons un sistema de regles i rituals molt rígid i de vegades ridícul i absurd, quan el que el cristianisme necessitava desesperadament eren capitans capaços i efectius, líders de bons soldats que sabessin usar estratègies militars modernes per guanyar batalles i superar els enemics. Tirant es fa un tal heroi, gradualment deixant a part les fórmules i costums sense sentit comú i pràctic i aprenent noves i complicades tècniques per conquerir els seus enemics, usant trucs i enginyos que haurien estat impensables en èpoques anteriors.

La vida amorosa de Tirant es veu en un sentit paral·lel, un sentit que per al professor Aylward es troba en segon pla en la nostra novel·la. Penso que el paral·lisme és evident, però que aquest «segon» pla és igual d'important en el llibre que el camp de batalla i no secundari a les altres lluites del nostre heroi. A part això, estic d'acord amb l'anàlisi de l'autor quan explica la crítica social que fa Martorell de les fórmules que regien la vida sentimental dels personatges. D'aquí els episodis còmics i ridículs de la novel·la, que fan riure tant els lectors d'avui dia com, segurament, els del passat. L'actitud de Tirant i la seva actuació amb la dama del seu cor canvia en relació amb el procés de maduració: havíem vist un Tirant destrossant bàrbarament un rival en un episodi de la seva joventut, perfectament d'acord amb les regles de cavalleria, però mancat totalment de sentit. Es tracta de la bella Agnès, que Tirant elegeix com a dama per necessitat de combatre per una dona, quan no té cap interès amatori en aquella senyora; malaauradament, el senyor de Vilesmeres sí que hi té aquest interès i per això no pot deixar que Tirant lluiti per ella. Un conflicte absurd, sense cap raó, que costa la vida al cavaller enamorat perquè, és clar, Tirant és d'una força superior. Martorell subratlla l'absurd de la batalla fent que els combatents lluitin amb armes de veritat, però amb escuts de paper, la qual cosa fa encara més sanguinari l'episodi. I és que el jove Tirant no havia pensat massa en les dones; només seguia la fórmula, com ho havia de fer més endavant el Quixot, transformant l'Aldonsa del poble en Dulcinea del Toboso. Quan la fletxa del Cupido fereix el nostre heroi a la cort grega, molt després, aquest intenta guanyar l'amor de la seva dona segons les mateixes regles i fórmules antigues, i apren, amb la tutela de Plaerdemavida, que no serveixen ja aquelles formes d'actuar i haurà de canviar de tàctica, com ha fet al camp de batalla.

El professor Aylward tracta aquests dos temes amb molta capacitat i un sentit històric admirable. Ara, la qüestió ha d'ésser fins a quin punt es pot acceptar la intenció didàctica de Martorell. És, en realitat, un cas de «l'ensenyar delintant»?

Es pot dir que tota la ironia, la gràcia i l'estructura del *Tirant* responen a una crítica social en els seus dos aspectes, el militar i el sentimental? Els arguments del professor Aylward són convincents, però no conscients. No veig tan clar que el final de la novel·la sigui tan irònic com diu l'autor d'aquest treball; no veig que Martorell condemni tan rotundament els amors d'Hipòlit i l'Emperadriu, per inusuals que siguin. Es pot considerar Hipòlit com un oportunista, però no és un cínic; i l'Emperadriu no es presenta com una vella ridícula o absurda, sinó com una figura maternal i humana. La seva unió i regnat després de les morts de Tirant, Carmesina i l'Emperador, encara que no sigui un premi merescut per la seva actuació, és el resultat d'una sèrie de circumstàncies que ells no controlen. El tema és complex i segurament el llibre del professor Aylward provocarà comentaris diversos d'altres estudiosos de la gran novel·la.

Potser l'aportació de més pes en aquest treball és l'aspecte històric; el professor Aylward ens ofereix una visió molt estudiada i sòlida de la situació coetània a la novel·la, de les necessitats de la societat de l'època, i una presentació clara del pensament de Martorell en aquest respecte. El contrast entre els problemes dels valencians, i cristians en general, del segle xv i les solucions oficials eren segurament de gran interès per a Martorell, i s'apodera habilitssimament del seu sentit d'ironia per criticar una societat que funcionava malament per culpa de la rigidesa dels seus líders i costums. Quant al valor literari de la novel·la, Aylward està d'acord amb el famós assaig de Vargas Llosa de fa gairebé dues dècades en el qual el novel·lista i crític peruà dóna molt d'èmfasi al desenvolupament dels personatges principals —Tirant, Carmesina i Plaerdemavida— com un aspecte modern de la novel·la que manca en totes les obres contemporànies i en moltes que havien de venir més tard.

El professor Aylward suggereix també que *Tirant lo Blanch* s'ha de comparar amb les novel·les sentimentals del primer Renaixement: troba comparacions interessants no tractades pels experts en els seus estudis sobre el gènere i que mereixen un estudi a part.

Finalment, quant a l'estil i organització del treball, trobo que les idees del professor Aylward són presentades d'una manera claríssima i ben documentades en un estil fàcil de llegir i estudiar. Ens ofereix la matèria sota l'organització clàssica d'una presentació breu, un desenvolupament i la conclusió; estil que de vegades presenta una certa tendència a la repetició, però que va al gra i no deixa dubtes ni confusions sobre el que vol dir. És un llibre que se situa molt favorablement entre la mitja dotzena de treballs sobre *Tirant lo Blanch* que han aparegut en els últims anys. La bibliografia en si és molt útil, bastant completa i ben organitzada, amb seccions separades segons si els estudis s'enfoquen des de la novel·la mateixa, en el famós passatge de *Don Quijote*, o si són de caràcter més general sobre la literatura de l'època. Els estudiosos de la novel·la trobaran aquí un gran ajut als seus esforços per comprendre l'obra de Martorell.

KATHLEEN MCNERNEY

[23] BADIA I MARGARIT, Antoni Maria, *Llengua i poder*.

Hom pot entendre el concepte «poder» bàsicament des de dos punts de vista: el que aparentment no implica sortir de la individualitat, perquè s'identifica amb el de «facultat»; i el que el defineix com un acte de domini que s'exerceix damunt altri o alguna cosa. Ambdues interpretacions coincideixen, però, en el fet que és una condició decisiva en l'activitat humana, fins al punt que la història s'explica com el resultat de les *possibilitats* d'allò que ha semblat necessari; les quals són directament dependents dels antagonismes de tota índole que empenyen les comunitats cap en una o altra direcció. Això, que és clar quan ens referim genèricament als homes, no ho és tant quan ho apliquem a fenòmens particulars que naturalment els afecten; fins fa relativament poc ningú no parlava de «conflictes lingüístics», com si la coexistència de llengües fos una realitat que es predetermina metafísicament i que, doncs, presenta les situacions indefectiblement corresponents, oblidant, no sempre ingènument, que les llengües són un patrimoni capital en la construcció dels models socials i en llur desmembrament. El llibre de Badia gira justament a l'entorn de la problemàtica dels parlars en oposició, que generen tensions proporcionals al rang de què gaudeixen. L'objecte del seu estudi és el català considerat com a sistema que, d'una banda, produeix friccions internes entre les pròpies variants, i, d'una altra, unes de més amenaçadores provocades per llengües que l'han volgut dominar, més específicament pel castellà, amb intervencions de distinta gravetat al llarg de la història. Precisament perquè el contacte de llengües és el tema de major interès per a la sociolingüística, ja que obliga al plantejament del «bilingüisme» o «plurilingüisme», de la diglòssia, dels conflictes en general, Badia s'endinsa en l'anàlisi del procés de minorització, que desemboca en el desequilibri en favor de l'espanyol, plasmat en l'abisme entre comptar amb la protecció oficial d'un estat i haver-se de sostenir per una militància constant que cerca les vies cap a la normalització que impedeixi la total substitució; amb aquest fi explica per què un idioma queda supeditat a un altre i quines possibilitats té de desfer-se'n, fins i tot quan les condicions es caracteritzen per la manca de recursos de defensa i per l'establiment de nous contextos que engrandeixen encara la desigualtat. Hi és ben clara la consciència de les dificultats, que exemplifica en les interferències d'estàndards lingüístico-culturals universals, que se sumen a les pertorbacions de l'espanyol, que Badia no valora simplement com una suma de barbarismes, sinó com un fenomen d'imperialisme que desdibuixa la genuïna fesomia del català; en la inevitable i permanent tibantor que obliga a la vigilància, símptoma de la anormalitat, que porta, en definitiva, a haver de confiar-ho tot a les actituds, amb l'esperança que dona la història que sempre ens han salvat, perquè, ultra la voluntat que les sosté, es consoliden en el record del passat esplendorós, quan el català disposava dels ressorts del poder polític, que esperona els afanyos moderns per a recobrar-lo ara, quan la seva feblesa rau en la supeditació a un poder de fora: la resistència porta en si la tensió entre un destí impecablement anorreador i la voluntat col·lectiva d'oposar-s'hi; aquests antagonismes justifiquen que a Catalunya, segons Badia, la diglòssia hi és de fet, però no d'intenció (caldrà veure, tanmateix, fins a quin punt és cert que hom hi

creu que el català és exactament igual que qualsevol altra llengua de cultura, que sigui o no l'espanyol); que entre nosaltres les coses s'han fet com si no existís: la societat catalana es llança vers una realització total, sense renunciar a res, ni haver de compartir res amb cap altra llengua que la pròpia (Badia alludeix a la qüestió del monolingüisme territorial). Sembla quimèric de disposar-nos a una lluita amb tants de desavantatges: ¿es pot demanar a un poble dominat de romandre en permanent alerta, sense afluixaments, amb la consciència que potser mai no assolirà la plena normalitat lingüística i nacional?

En relació amb tot el que fins aquí he assenyalat, vull destacar dels textos de Badia la interpretació no restrictiva del significat de *poder*. Hi ha una tendència en la sociolingüística a emfasitzar el que emana de l'organització estatal, ja que és indiscutiblement el que majorment condiciona la vida dels ciutadans, la (les) cultura (cultures), la (les) llengua (llengües). Això no obstant, malament enfocàriem les coses si no consideràvem també tot un seguit d'altres manifestacions, com, per exemple, el poder que sap atorgar-se un poble, de vegades —sovint— antagònic respecte de l'establert; o, encara, el poder ideològic, polític, econòmic sobretot, de les distintes comunitats que componen un Estat; o, des d'una perspectiva diferent, el de determinats àmbits dintre d'una mateixa nació, que pot tenir repercussions lingüístiques gens menyspreables, com les que Badia indica en parlar de l'«anivellament» per la pressió de parlars urbans més «prestigiosos» damunt els rurals: els canvis en la situació dialectal del català —l'estat dialectal rebut— responen a qüestions complexes que tenen a veure, ultra amb el caràcter macrocèfal i marcadament unitari de la llengua, amb els canvis sociopolítics en general. En suma, la concepció de *poder* en el seu llibre és prou àmplia per justificar la voluntat de fer-hi girar tots els problemes que hi planteja. Nogensmenys, no hi manca la insistència en el fet que les llengües són cada cop més lligades als recursos d'un Estat, i que, per tant, calen esforços anòmals per a mantenir aquelles que no poden comptar-hi; però té interès a palesar el seu desacord amb els qui profetitzen la desaparició de l'idioma que no pot recolzar sobre un aparat estatal propi. A Badia se li ha fet dir que el futur de la llengua catalana és la seva mort. I és que no tothom sap entendre l'esforç d'objectivitat que constantment ha fet i fa en considerar acuradament els elements positius i els negatius de la situació; no tem d'afirmar que els darrers són molts i profundament perillosos. Tanmateix, no es deixa endur per esquemes preconcebuts. L'autor remarca que el «cas català» és únic en la sociolingüística universal; i així ho han reconegut eminents estudiosos d'altres comunitats; s'escapa dels supòsits més generals: ha sobreviscut malgrat haver passat la major part de la seva existència en la anormalitat; una institució estatal pròpia no li ha estat condició indispensable; no tenir-la i haver de dependre d'una altra ens ho fa passar molt malament: ens «escapça» la llengua, però fins ara no l'ha arribada a «trencar»; patim, però no morim.

Una idea principal és que cap llengua no és objectivament limitada per a cap tipus de producció: si haguéssim de parlar de «perfecció», en el sentit de «compleció», conclouríem que totes són per si mateixes igualment suficients: cada sistema lingüístic es desenvolupa d'acord amb les necessitats de comunicació que es presenten en els seus medis; necessitats que responen a formes d'interpretar i de transformar la realitat; però com que una llengua és a la base de les coses humanes,

és consegüentment també a la base de totes les desigualtats: segons Badia són situacions de poder les que tracen els destins de les llengües: llur història és tan lingüística com social. No és difícil, per tant, de trobar fenòmens de desequilibris compartits per molts idiomes; però cadascun, a més, en pateix d'específics. Pel que fa al català, haver d'estar en contacte tens amb una llengua dominant li suposa l'«amputació» de funcions. Els idiomes que s'imposen no són els «millors», sinó els de major força; precisament per això cap no té predeterminat un *status*, sinó que tot depèn dels avatars històrics que els toca de viure: Badia es refereix als moments tràgics de les més brutals repressions, en contrast amb d'altres d'extraordinària puixança de la nació catalana, i amb alguns de breus en què, malgrat declarades bones disposicions, l'ambigüitat que suposà la submissió a un govern centralista no permeté de poder parlar de veritable normalitat lingüística. Referint-se a la situació actual, expressa insistentment una seva preocupació que demostra fins a quin punt li és clara la necessitat de diferenciar les expressions de domini: el futur de les llengües depèn, ara més que mai, de llur presència en els *mass-media* i en les noves tecnologies; és a través seu que s'estableix i es difon un estàndard que salva les distàncies —peril·losament excessives en el cas del català— entre els usos més cultes i els més informals, que s'«alfabetitza» adequadament una comunitat, tot eliminant-ne la diglòssia de la incompetència en el nivell escrit, etc.; i bé, la nostra llengua no té un accés suficient, ni de molt, a aquests poderosos mitjans: heus ací, doncs, una autèntica amenaça per a la seva subsistència, i, ensem, un repte a neutralitzar-la.

Essent el català un idioma «escapçat», els mancaments del qual s'expressen particularment per la impossibilitat de recórrer-hi per a totes les funcions, pels inconvenients d'una massa quantitativament notable de no-catalanoparlants i pels homogeneïtzadors corrents culturals dominants, Badia dubta, no de la supervivència del sistema, sinó de la possibilitat que arribi a una normalitat satisfactòria. L'autor no amaga les seves inquietuds: és constant un contrast antitètic entre els avenços i els dèficits o fins i tot els retrocessos; quan parla d'uns, s'apressa a matisar-los amb els contraris.

El text dedicat a la normalització és el més extens, i conté la síntesi del pensament sociolingüístic de Badia. És, al mateix temps, un testimoni de la seva postura, en el sentit que fou llegit l'any 1968, en ple franquisme, amb els evidents riscos personals que això suposava. Hi recorda sovint que ell mateix ha entrat en la sociolingüística com a resultat del seu engatjament en la problemàtica catalana: una presa de posició fruit del que ha destacat com a ingredients habituals en els seus estudiosos: ciència i passió. Com he indicat més amunt, el difícil procés de recuperació lingüística, el veu recolzat en les actituds, enteses no només com de lleialtat a la llengua, sinó també de disponibilitat respecte a les innovacions que arriben d'ací d'allà, tot destacant el doble caràcter que ha de tenir la nostra cultura: arrelada als propis fonaments, però universalista ensems; aquests trets han col·laborat eficaçment a superar en la mesura possible les dificultats de la manca d'un Estat independent i les derivades de la duresa de la repressió del dominant, amb l'exemple d'una producció que ha estat d'avantguarda en molts aspectes i reconeguda dins i fora dels nostres dominis. Això no obstant, Badia reconeix que el principal protagonista en els treballs de salvació i de recuperació lingüístiques

ha estat i és el poble, que, allunyat potser dels grans moviments culturals, amb simplicitat, però amb tossuderia, no ha volgut renunciar mai al propi idioma, encara que hagi hagut de patir la frustració psicològica de no poder-hi comptar amb plenitud de facultats.

Conscient de la importància de la unitat de la llengua —lligada, al cap i a la fi, amb la idea de Països Catalans, de nació catalana—, hi insisteix, indicant, emperò, el caràcter estrictament polític de les posicions que pretenen de negar-la, i adduint senzills però contundents arguments de relacions i diferències dialectals. No és sorprenent que entre els articles del llibre n'hi apareguin dos de dedicats a P. Fabra i un a mossèn Alcover, a les obres dels quals varietat i unitat es conjuguen en esplèndida harmonia. Badia sap sospesar no exclusivament les forces adverses que obstaculitzen la supervivència de la llengua, sinó també aquelles que des de dins s'hi oposen; l'un i l'altre, encara que per camins molt diferents, representen la consciència de la necessitat de l'«ordenació» de l'idioma; al mateix temps, són un exemple de la voluntat de servei incondicional a la nació; i això és poder. Però és que, endemés, la possibilitat que tenen de dur a terme llurs propòsits és explicable per una determinada conjuntural correlació de forces. Badia considera els condicionants socio-político-culturals que envolten els treballs d'ambdós estudiosos. I poder és al capdavant la competència intel·lectual de Fabra, que li permet de superar els corrents gramaticals historicistes, en benefici del treball de descripció, tot anticipant-se als temps; o l'encert d'Alcover i de Fabra a oferir als usuaris una realitat rica per la varietat dels parlars, cohesionats en una sòlida unitat; o la solució dels registres, especialment pel que fa al que és pont entre els extrems culte i col·loquial; i, amb tot això, l'habilitat persuasiva i l'esperit conciliador per a l'acceptació i l'extensió socials dels resultats obtinguts. En conseqüència, tampoc no ens ha de sobtar l'interès a recalcar l'assimilació dels investigadors d'avui dels nous mètodes en l'estudi del llenguatge: una llengua necessita una política científica; ni el rebuig de posicions dogmàtiques que temen la incorporació de neologismes com a «entacadors» de la puresa idiomàtica, en favor d'una ben entesa modernitat que faci la llengua més viva i actual: més útil per a respondre a les noves exigències.

El llibre és, en fi, un resum dels aspectes de la sociolingüística catalana que més han preocupat l'autor. Presentats d'una manera simple i entenedora, que fa que el no expert no tingui dificultats especials de comprensió. És cert que la majoria dels temes que hi són tractats han estat divulgats manta vegada; però no ho és menys que el filtre per què els passa Badia és prou original per donar interpretacions no gaire o gens sentides. Que hagi volgut i sabut centrar arguments aparentment tan diferents: anàlisi de fets històrics, exaltació de figures rellevants, presentació del Grup Català de Sociolingüística, exposició de fenòmens que semblen estrictament lingüístics —anivellament—, etc., a l'entorn del concepte «poder» és índex de la seva novetat. Que no defugi d'entrar en qüestions político-socials diu de la coherència a exigir-se enfocaments d'actualitat científica. Aquestes «incurcions» que Badia fa en la sociolingüística no són les de qui analitza una comunitat «normal»; de la relativament nova ciència li interessa particularment allò que afecta la vida mateixa de la col·lectivitat de què forma part. Hi treballa com a acte de servei, que li hem d'agrair no només per la disposició que implica, sinó especial-

ment per les importants contribucions que aporta en la seva doble qualitat d'investigador i de ciutadà que pateix les conseqüències de l'«escapçament» del nostre mitjà d'expressió.

Els dotze textos que ha triat van de l'any 1968 fins al 1984, és a dir, des del període de l'obscurantisme franquista fins pràcticament als nostres dies, i estan distribuïts en quatre capítols: 1. «Les desigualtats històriques»; 2. «Les defenses internes»; 3. «Unitat i diversitat»; i 4. «Condicionaments d'avui i de demà». Malgrat l'ampli recorregut cronològic, no en resulta una barreja estranya, com podríem esperar en un *iter* de circumstàncies tan variades; Badia segueix el fil conductor de manera molt estricta; hi ha una estreta connexió ideològica entre tots.

L'obra és un bon compendi del seu pensament en la problemàtica del català, que deixa molt clares posicions enraonades de realisme respecte d'un tema tan transcendental com és el de les possibilitats de mantenir-se d'un idioma.

JOAN MARTÍ I CASTELL

[33, 39, 54, 265] *Bibliografia planiana recent*

A punt de complir-se el sisè aniversari de la mort de Josep Pla (23 d'abril de 1981), és inevitable lamentar l'estat precari dels estudis sobre la seva obra. Diem «la seva obra» ben intencionadament, perquè si alguna mena d'escrits ha generat amb profusió (i no sempre amb honestedat) la figura de Pla han estat els que pretenen «aproximar-se» (el mot es repeteix en més de quatre casos) a la seva vida. Millor dit: a la seva presència personal en diferents ambients i èpoques. La coincidència i la coneixença, superficial o de llarga història, sol fer de pretext per a la multiplicació de pàgines amb títols d'aquest estil: *El Josep Pla que vaig conèixer*, *La meua trobada amb Pla*, *Una tarda de pluja a Llofriu*, *Record de Josep Pla* i d'altres de semblants. És clar que una bona part la motivà la demanda periodística arran de la mort de l'escriptor. I que no hi ha gaires diferències entre el que s'escriu aleshores i el que s'ha escrit, a propòsit de Foix, fa ben poc. Si més no des d'un determinat punt de vista: la incontinència que provoquen els òbits és curiosa, però menys de témer ara que, dissortadament, ja ens hem quedat sense monstres sagrats. Tornant on érem, el cas és que disposem d'una bona pila d'entrevistes, converses, transcripcions, semblances, records, evocacions i testimonis diversos de la vida de Pla i de molt pocs, poquíssims, resultats d'haver-ne llegit l'obra amb una certa meticulositat i una mica de perspicàcia. Estem, simplement, observant un desequilibri, i no pas fent escarafalls teòrics sobre la validesa del material biogràfic a l'hora d'acabar-se amb els textos d'un autor. Ningú no dubta que una bona biografia de Pla fóra un ajut inapreciable als estudiosos de la seva obra, com tampoc no es pot dubtar que explicaria una vida apassionant. Del que, en canvi, no estem gens segurs és que, amb intencions declaradament o veladament hagiogràfiques, no s'estigui fent un mal a la figura de Pla. El motiu és que la gran majoria d'aquestes aportacions gira entorn d'un personatge decrepit, i l'efecte que acaba produint és doblement negatiu: perquè sovint es ratlla el patetisme, d'una banda; i perquè, glossant un Pla que és caricatura d'ell mateix, s'està emprant el camí per convertir-lo del tot en anècdota. Adduir que precisament ell jus-

tificava l'anècdota com a matèria bàsica de la història és, a més d'una banalització, un subterfugi.

Amb totes aquestes reserves, no semblarà estrany que les *Converses a l'Empordà*, de Josep Valls i Grau [265], no ens mereixin un aplaudiment entusiasta. És la reincidència, però, allò que, en aquest cas, fa caure el llibre del cantó dels productes que assenyalàvem fa un moment. Fa cinc anys Valls va publicar *Josep Pla, inèdit*,¹ un volum elaborat amb uns procediments inusuals que ofería una versió molt poc mediatitzada del món quotidià dels últims anys de l'escriptor. Causà sorpresa: no perquè fos desconegut del tot el Pla que hi trobàvem, sinó perquè la reproducció memorística extraordinàriament hàbil de petits monòlegs feia present (com no podien fer-ho mai les respostes a una entrevista) la relació entre l'escriptura i la parla planianes; i ens mostrava, des d'una perspectiva externa i aparentment fidel, la superfície de la vida diària que, uns anys abans, el mateix Pla havia consignat a les *Notes per a un diari*² (Valls havia començat a escriure el que sentia dir a Pla el 1973; les *Notes* són de 1967-68). *Josep Pla, inèdit* tenia, sobretot, dues qualitats: la púdica desaparició del, diguem-ne, transcriptor, i la brevetat. *Converses a l'Empordà*, però, fa que en part les perdi. La tria del primer llibre era prou representativa —amb reiteracions i tot, que reproduïen perfectament les obsessions de la vellesa. El segon, en canvi, està fet amb el material que el sedàs anterior no havia deixat passar, i això fa que en sigui pràcticament una repetició; les converses, d'altra banda, no estan ordenades cronològicament, com a *Josep Pla, inèdit*, sense cap motiu que ho justifiqui. Si ens fixem que, de fet, només arriben fins a la pàgina 116, no podem evitar pensar que la raó del llibre no és altra que voler aprofitar un èxit editorial. Per completar-lo, cinquanta pàgines més les ocupen les respostes de l'escriptor al «Questionari Proust» (sense referència de publicació, que no hi hauria sobrat encara que el que es reproduïxi sigui l'original), que no representen cap sorpresa per al lector habitual de Pla. En definitiva, el defecte més greu de les *Converses*, «una aproximació a l'Homenot de Llofriu a través dels seus tics, dèries i reaccions» (p. 5), és que desvirtuen, precisament, la gràcia del llibre anterior: la impressió de veracitat. Hom acaba, involuntàriament, pensant que Josep Valls podria fer tants volums com volgués de converses planianes. I això, ben segur, no és pas el que ell volia.

Una altra mena de retrets, més greus, cal fer a *Josep Pla. El «seny» irónico*, d'Ignacio Buqueras [39]. En el marc d'una col·lecció de biografies, la pretensió d'aquest llibre és «ofrecer al público de habla castellana [una] aproximación a la persona y a la obra de Josep Pla» (p. 13). Tot i que l'autor ja es cura en salut remarcant el caràcter divulgatiu del volum i expressant el deute contret amb la bibliografia que ha utilitzat, no n'hi ha prou (per justificar el nyap, volem dir). Amb independència del contingut, assenyalarem d'entrada dues característiques negatives del llibre que no tenen només a veure amb el fet que l'autor no sigui un especialista: en primer lloc, l'absència de qualsevol criteri en la notació bibliogràfica, tant en la bibliografia que hi ha al final del llibre com en les referències

1. Barcelona, Galba, 1982, «Narrativa», 15, 298 ps.

2. *Obra completa*, vol. xxxix (Barcelona, Destino, 1983), ps. 305-746.

(quan n'hi ha) de les citacions; i, en segon lloc, la quantitat incommensurable d'errades, especialment en títols, noms, textos o expressions en català o en francès. En un altre nivell, tampoc no es pot donar crèdit a un llibre que inclou a la bibliografia la *Gran enciclopèdia catalana* o el *Diccionari biogràfic* de Santiago Albertí. I que, amb això i tot, conté errors com ara el de situar al 1912 l'«organització» (?) de l'Institut d'Estudis Catalans. Desconeixem, la veritat, la incidència de la col·lecció «Retratos de Antaño» en el món d'expressió castellana. Des d'aquí, però, l'únic que podem fer és plànyer-nos del flac favor de Buqueras a Pla, malgrat el pròleg de Laín Entralgo que l'avalua i on podem llegir, un cop més, els tòpics de què no se saben passar els intel·lectuals de la seva època (i de la seva corda) sempre que els toca parlar d'algun escriptor català (no debades Laín cita repetidament Maragall en aquest text). La manca de cura en l'edició fa companyia, sense desmerèixer-lo, al text. Un text que, esportat de les llarguíssimes citacions de Pla (sobretot) i dels qui n'han parlat, queda pràcticament reduït als «*datos históricos, costumbristas y socioeconómicos del momento*» (p. 13) amb què Buqueras esquitxa la biografia de Pla i que consisteixen en enumeracions caòtiques on una pel·lícula de Greta Garbo, un partit entre el Barcelona i l'Espanyol o una estrena de Sagarra fan costat a la guerra d'Etiòpia, una encíclica de Pius XI o l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia.

Un dels llibres més afusellats per Buqueras és *Imatge Josep Pla*, de Josep Vergés, que constitueix el número 45 de l'*Obra completa* de l'escriptor,³ l'últim abans d'uns índexs que no han de trigar a publicar-se. Vergés ha volgut posar fi a la seva funció com a editor d'aquests volums dedicant-ne un a publicar material divers d'interès biogràfic sobre Pla: una bona col·lecció de fotografies de l'escriptor, procedents la majoria dels arxius de Destino, a més d'altre material gràfic; una part de les cartes que ha rebut de Pla al llarg de gairebé quaranta anys; i un esbós de biografia sense pretensions titulat *Records de Josep Vergés*. És, aquest darrer, un «intent d'aproximació» (p. 15) a Pla desigual en informació i en tractament, segons les èpoques i els temes, però Vergés té prou cura d'advertir que «no pretén ser cap intent de biografia» (p. 13) i d'excusar-se, doncs, dels càrrecs que se li podrien fer en aquest sentit. No es pot dir, per altra banda, que aporti gaires novetats a les dades estrictament autobiogràfiques que es poden obtenir llegint Pla directament: més aviat Vergés és molt fidel a allò que Pla ha explicat d'ell mateix i a la importància que ha volgut donar a cada fet concret de la seva vida que ha consignat.⁴ L'interès de les cartes és també relatiu: el vessant epistolar de la relació Pla-Vergés en conté sobretot l'aspecte comercial, i això fa que hi apareguin, lògicament, referències a circumstàncies de l'edició i l'elaboració dels llibres. Ara bé, com que tots dos es veien amb regularitat, les cartes estan plenes de sobreentesos, i en un epistolari no anotat tot això passa fàcilment per ull i deixa el lector encuriósit a mig camí. Tractant-se, a més, d'una tria molt reduïda, feta amb

3. Barcelona, Destino, 1984, 650 ps.

4. Amb la pràcticament única excepció de les relacions sentimentals de Pla, de la qual formaria part el seu interès per editar les cartes entre Pla i una noia suïssa contingudes al volum *Un amor de Josep Pla al Canadell* (Barcelona, Destino, 1935, 122 ps.).

críteris que no es revelen, cal preguntar-se si raons que no fossin les d'omplir el volum n'aconsellaven la publicació. I és en aquest punt que anem a parar a la qüestió de fons, que no és aquest el lloc ni el moment de comentar: el to que desprenen sovint els mots de Vergés en parlar de Pla o en presentar-ne textos (que s'observava també en els pròlegs dels darrers volums de l'*Obra completa*); un to que té més de desafiant que de reivindicatiu, quan pròpiament no hauria de ser, a aquestes alçades, ni una cosa ni l'altra. Fer avinent a cada pas que no s'està disposat a donar més d'allò que es dona no és una actitud que, precisament, afavoreixi la consideració de Pla com a objecte d'estudi. I és que, al capdavant, la relació autor-editor, tan peculiar en el tàndem Pla-Vergés, forma part també d'aquest objecte; una part que algun dia s'haurà d'examinar amb deteniment.

En el que encara és l'estudi de més embalum sobre Pla, Josep M. Castellet remarcava la dificultat de desprendre's de la paràfrasi en analitzar una obra que té com a característica i com a raó l'*explicitat*. A aquest parany s'hi ha de sumar la que sembla també una exigència metodològica imprescindible: el buidat de referències a un tema concret, amb la conseqüència, difícil d'evitar, de confondre la sistematització amb els resultats d'interpretar-la. Josep M. Casasús afronta aquest risc a *Lliçons de periodisme en Josep Pla* [54], versió en llibre de la tesi doctoral llegida a la Facultat de Ciències de la Informació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Cal dir que no aconsegueix sostreure's del tot al poder d'atracció que exerceix, en la forma que hem exposat, l'obra de Pla. I no ho aconsegueix per una inadequació de propòsits i de mètode que no creiem que depengui exclusivament de la perspectiva determinada per una disciplina no literària sinó comunicacional, com aclareix l'autor (p. 23). Casasús, professor de redacció periodística, es proposa un objectiu doblement meritori: incorporar la tradició autòctona a un camp de treball encara molt poc fressat entre nosaltres i demostrar el paper decisiu de Pla en la història del periodisme a Catalunya, perquè, «enfront del predomini social i professional dels articulistes, va imposar i dignificar la funció dels informadors, dels reporters, dels cronistes» (p. 20). Amb aquesta finalitat, l'autor ressegueix l'obra de Pla i en va extraient i ordenant totes les referències als gèneres periodístics (notícia, crònica, reportatge, enquesta, interview, etc.); però no arriba a confirmar la hipòtesi per aquest camí, perquè és un camí fals, i ell mateix s'adona com Pla l'ha fet caure a la trampa, car «en el seu pensament teòric, basat òbviament en una pràctica, amb les denominacions d'informació, report, ressenya, resum i recensió fa al·lusió, en el fons, a un determinat gènere periodístic» (p. 105). Aleshores, reconèixer que «a l'obra de Pla no trobarem pas [...] un propòsit explícit de definició sistemàtica i de classificació entre gèneres informatius, gèneres interpretatius i gèneres d'opinió» (p. 35) delata, d'entrada, una base més aviat feble per sostenir la feina que, malgrat tot, representen aquestes *Lliçons de periodisme*. No podem evitar de preguntar-nos, doncs, bo i admetent que la nostra potser també és una òptica professionalment deformada, si no hauria estat molt més efectiu, per demostrar el que es pretenia, un estudi de la pràctica periodística de Pla, que no un de la teoria, al capdavant més il·lusòria que real.

També era molt difícil fer una presentació d'*El quadern gris* tenint en compte les restriccions que implicava la col·lecció en la qual Lluís Bonada ha publicat la seva [33]: un límit d'espai, un altre d'establert per uns criteris bastant fixats d'organització del material i un tercer, potser el més important, determinat pel destinatari teòric dels «Quaderns de Navegació» (l'estudiant de COU o el que acaba d'entrar a la universitat). I, si hem de jutgar pel grau d'acompliment de les condicions prèvies, externes a l'obra, haurem de dir que Bonada no se n'ha sabut sortir. Però haurem de dir també que, en canvi, s'ha acostat a d'altres interessos que no són exactament els del lector-robot de les guies de lectura, i que la raó de totes dues coses no és altra, en principi, que la peculiaritat del «Quadern», que excedeix en tots sentits les convencions en què hom fa veure que creu en aquests treballs didàctics. Bonada s'ha deixat portar pel seu engrescament per dues de les infinites possibilitats de comentar *El quadern gris*: el referent stendhalià del gènere, utilitzat també com a suport per exposar l'antinoucentisme de Pla, d'una banda; i les dades que, per anacronisme o per distracció, permeten assegurar que el dietari és una elaboració posterior als anys teòrics en què la ficció planiana en situa l'escriptura, de l'altra. Si els límits d'espai eren ineludibles, resulta una malversació reduir pràcticament el «Quadern» a la condició de «manifest explícitament antinoucentista» (p. 26), afirmació que se sosté difícilment, fins i tot en el supòsit que, com fa Bonada, es creï una falsa distinció entre «noucentisme polític» i «noucentisme literari». Per aquest procediment només es pot arribar a simplificacions que poden tenir efectes devastadors: no es pot afirmar impunement que «els poetes noucentistes són poetes de pis i casats, mentre que Pla, lliure i independent, creu que l'escriptor ha de conèixer la vida» (p. 27); o dir que, segons Pla, «el respecte a la llengua ha de ser total i això vol dir que no pot trastocar mai el significat denotatiu de les paraules» (p. 55). Tergiversacions com aquesta darrera, sobretot, incorren en falsedat i contribueixen a perpetuar un lloc comú que contradiu explícitament el pensament literari de Josep Pla i, no cal dir-ho, la seva pràctica (o és que en els seus textos no hi ha imatges, metàfores i ús de sentits figurats en general?). En definitiva, Bonada sembla més interessat a demostrar que Pla «tenia raó» i a avalar-lo amb paral·lelismes hiperbòlics amb Stendhal («La llista de coincidències de tota mena entre els dos escriptors és interminable. En conseqüència, un estudi sobre les idees i els principals trets estètics i ideològics d'un autor es pot aplicar sovint a l'altre» [p. 43]), amb Goethe («A Goethe li agraden els mateixos autors que a Stendhal i a Pla: Sterne i Saint-Simon, per exemple» [p. 41] o fins amb Horaci i Boileau (!); que no pas a explicar el sentit d'*El quadern gris* a través d'una lectura que tingui en compte que no tota la dificultat de comprensió dels destinataris teòrics procedirà de llur estupefacció davant les referències literàries del text, sinó més aviat de llur resistència a llegir-lo com un text literari.

No podem passar per alt, finalment, algunes aportacions que, en no gaudir de la difusió àmplia assegurada per una portada de llibre amb el nom de Pla ben visible al títol, queden inevitablement en segon terme. En primer lloc, la col·laboració de Joaquim Molas a la miscel·lània d'homenatge a Sanchis Guarnier, *Notes*

sobre «El quadern gris», de Josep Pla.⁵ L'acostumada prudència del títol dóna cabuda a un estudi de crítica textual que incideix, sobretot, en la construcció d'una hipòtesi —de moment in verificable— sobre la gènesi d'aquell dietari; però amplia el seu abast en la mesura que apunta, a partir d'un estudi de detall, les grans línies d'una lectura global de l'obra de Pla, i, de fet, la conté en forma embrionària. En segon lloc, ressenyem l'aparició, fa uns mesos, d'un número monogràfic de la revista «Faig»⁶ que recull textos inèdits de Pla,⁷ cartes⁸ i una bibliografia sobre la seva obra, la més completa fins al moment;⁹ a més d'alguns articles,¹⁰ d'entre els quals, per la novetat i l'habilitat de l'argumentació, cal destacar el que Glòria Casals i Amadeu Viana dediquen al fals contenciós entre retòrica i naturalitat en la teoria i la pràctica literàries de Josep Pla.

MARINA GUSTÀ

[70] CONCHEFF, B., *Bibliography of Old Catalan Texts*.

Els especialistes en català medieval cal que estiguin agraïts a l'editor d'aquesta obra, l'Hispanic Seminary of Medieval Studies de Madison, i a la curadora, Beatrice Concheff; la *Bibliography of Old Catalan Texts* (d'ara endavant BOOCT), en efecte, tal com podem llegir a la introducció que l'encapçala, és sense cap mena de dubte «the most complete catalogue to date of medieval manuscripts and incunabula in the Catalan language». El fet és que el volum que ens ocupa representa una contribució positiva al seu camp; l'usuari s'adona ràpidament, per exemple, que la recerca d'informació sobre manuscrits o impresos arcaics d'autors medievals pot funcionar més de pressa que abans. Amb el BOOCT disposem de tots els catàlegs reunits en un únic fitxer acompanyat dels índexs corresponents, i això fa que sigui molt més fàcil de no deixar-se escapar col·leccions o biblioteques petites o poc conegudes quan es va al darrera de dades específiques. Cal subratllar aquest fet perquè, com és ben sabut, l'erudició catalana, en matèria d'incunables, és tributària dels repertoris hispànics generals i dels catàlegs de biblioteques. D'altra banda, el darrer llibre publicat en el camp de la documentació manuscrita catalana, el volum *Sobre manuscrits i biblioteques* de Pere Bohigas (Barcelona 1985), és una reedició dels valuosíssims catàlegs que aquest estudiós va dreçar dels fons medie-

5. «Miscel·lània Sanchis Guarner», vol. I, «Quaderns de Filologia» (Universitat de València 1984), ps. 225-232.

6. Núm. 26 (abril de 1986).

7. *Sobre la normalitat* (1927), ps. 7-9; *Les cartes de Pla i Xammar a «La Veu de Catalunya»* (1924), a cura de Lluís BONADA, ps. 11-32; i *Josep Pla i Carles Soldevila, una polèmica sobre l'estil* (1921), a cura de Cristina BADOSA, ps. 35-54.

8. *Sis cartes de Josep Pla a Albert Maennt*, a cura d'Albert MANENT, ps. 91-104.

9. *Bibliografia sobre Josep Pla i la seva obra*, a cura de M[anuel] L[ANAS], ps. 105-111.

10. Glòria CASALS i Amadeu VIANA, *De retòrica (o com fer combregar amb rodes de molí)*, ps. 55-60; Cristina BADOSA, *El procés narratiu en l'obra de Josep Pla*, ps. 63-74; Narcís GAROLERA, *Itàlia en l'obra de Josep Pla*, ps. 77-87.

vals catalans, anglesos i francesos; el llibre, que també conté altres treballs del mateix gènere, obra del mateix autor, mostra clarament la dificultat de dur a terme una compilació d'aquesta mena de materials amb la simple ajuda dels mètodes convencionals.

Pere Bohigas, en efecte, va treballar intensament durant els seus anys de joventut en el projecte del *Repertori de manuscrits catalans*, promogut durant els anys vint pel mecenes Patxot i continuat a les dècades següents a l'empara de la Biblioteca de Catalunya. Podem llegir al pròleg del llibre de Bohigas, escrit per Amadeu J. Soberanas, el seu successor a la secció de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya, que el *Repertori de manuscrits catalans* roman encara avui un projecte a llarg termini, inabastable per a un sol home que faci servir procediments tradicionals: «És veritat, amb tot, que sense una col·laboració intensa i continuada per part d'un equip no podrà veure massa aviat la llum pública, a causa de la mateixa naturalesa de l'obra» (p. 8).

Donada aquesta situació, serà ara fàcil de fer comprendre com el *BOOCT* ha estat, per a tots els especialistes en català antic, una enorme sorpresa; d'altra banda, ningú no acaba d'entendre com pot haver estat compilat un catàleg de les característiques del que ens ocupa sense cap mena de connexió aparent amb la Biblioteca de Catalunya i les temptatives de Bohigas. Val a dir, però, que al darrere de la sorpresa s'hi amaga un problema tècnic seriós, del qual caldrà que parlem ara mateix.

Mai no he tingut coneixement directe dels materials del *Repertori* que es conserven a la Biblioteca de Catalunya —parlo per la part que he vist, que és la d'ús comú, és a dir, la publicada al llibre de Bohigas suara esmentat. D'altra banda, tampoc no pretenc de fer gala d'altra cosa que no sigui una discreta familiaritat amb les fonts de la literatura catalana antiga. Doncs bé, la primera impressió que he tingut comparant els repertoris vells i els nous és que el *BOOCT*, com a conjunt, té tot l'aire de ser una eina útil, pel que té d'omnicomprensiva i, sobretot, per la seva metodologia informatitzada; però falla per la banda de la tradició erudita catalana. El *BOOCT* ens és donat com un «*companion volume to the Bibliography of Old Spanish Texts (BOOST)*»; aquesta circumstància segurament assegura una sèrie d'avantatges pel que fa a l'aprofitament dels detalls tècnics apresos durant l'elaboració d'aquest altre volum, però també ens avisa d'una clara limitació que cal situar en l'àmbit del coneixement real dels manuscrits catalans antics i dels altres materials afins impresos. Estem segurs que les properes edicions del *BOOCT* es beneficiaran àmpliament de la informació que manipulen habitualment els especialistes en català antic; això farà que se n'eliminin un munt d'errors. Vegem un petit tast d'aquests errors.

Les entrades 864 i 865 del *BOOCT* s'ocupen de la traducció-adaptació catalana del llibre de Rodrigo Jiménez de Rada, el toledà, *De rebus Hispaniae*, atribuïda a Pere Ribera de Perpejà o Perpinyà. L'entrada 865 ens indica el ms. esp. 13 de la Bibliothèque Nationale de Paris (BNP), que conté una breu versió interpolada del segle XIII d'aquesta coneguda crònica del toledà (detectada per primer cop per Jaume Massó i Torrents a la seva *Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional*, publicada a la «Revue Hispanique» l'any 1906). Massó en aquest treball qualifica el manuscrit 6 de la BC, citat a la fitxa 864 del *BOOCT*, d'una

«nova versió» de la crònica del toledà. Això vol dir, naturalment, que el traductor del ms. 6 de la BC no és necessàriament Pere Ribera, autor de la del ms. parisenc, un escriptor, d'altra banda, conegut tan sols a través de conjectures. Així doncs, el primer «camp» de l'entrada 864 del *BOOCT* és equivocadament, ja que Pere Ribera hi apareix com a «traductor». El fet és que no es tracta d'una traducció del toledà, sinó de dues d'independents. L'error, tanmateix, hauria pogut ser esquivat de diverses maneres.

La informació correcta, en efecte, pot ser deduïda de la font que ja hem citat i també del catàleg inacabat de manuscrits de la BC que van començar a publicar Massó i Rubió al «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya» (vegeu-ne el volum de l'any 1914, p. 29: «es tracta d'una nova versió...»). L'atribució de la versió del toledà continguda al ms. 6 de la BC a Pere Ribera pot provocar confusions i dificultats entre els usuaris del *BOOCT*, però l'error es complica pel fet que la versió del ms. esp. 13 de la BNP, tradicionalment atribuïda a Pere Ribera, no és altra cosa sinó la traducció d'un original llatí ja interpolat, conservat a la BC, ms. 485, folis 273 i ss. Coll i Alentorn ja va explicar el problema a *Un passionari hispànic en una crònica medieval catalana*, «II Congrés Litúrgic de Montserrat», vol. 3 (Montserrat 1967), ps. 197-198. La cosa és tan coneguda que podríem remetre fins i tot a una font no especialitzada com ara la *Gran enciclopèdia catalana*, s. v. «Pere Ribera».

Com es pot deduir fàcilment, els casos com el que acabem de citar són bastant freqüents al *BOOCT*, però, malgrat la gravetat que presenten, pensem que podrien ser corregits molt ràpidament per especialistes i fins per estudiants avantatjats familiaritzats amb la tradició filològica catalana i amb les seves fonts bibliogràfiques.

Una altra font de problemes és l'organització dels índexs del *BOOCT*. En el seu estat actual ens poden informar dels autors, dels traductors, dels títols i de les dates de producció de les obres; fins i tot tenim llistes dels llocs de producció dels textos i dels seus escriptors, però no hi ha manera de saber quins manuscrits o incunables d'una determinada biblioteca apareixen al *BOOCT*, si no ens llegim senceres totes les fitxes bibliogràfiques, que són 1.496. El «Present Location Index», en efecte, és una llista de totes les biblioteques i col·leccions que han estat examinades per a compilar el *BOOCT*, amb referència únicament als números de les entrades del *BOOCT* mateix. Si tornem a l'exemple d'abans, quan volem saber si el contingut del ms. 6 de la BC hi és especificat o no i no en sabem d'entrada absolutament res (només un nom d'autor ja ens permetria de buscar entre les entrades per aquest «camp»), els índexs no són en condicions d'oferir-nos cap ajuda. Francament, creiem que hauria estat molt útil proporcionar una llista de correspondències entre els números de les entrades del *BOOCT* i els dels catàlegs de les biblioteques tal com els hem conegut sempre.

Però el nostre exemple encara ens posa de manifest un altre dels grans problemes que hem detectat en el *BOOCT*: el dels manuscrits miscel·lanis, tals com els cançoners o les cròniques «universals», que contenen un munt d'obres d'autors diferents, sovint anònims. Respecte d'això considerarem tan sols dos punts.

Els poetes que tenen les obres escampades entre diversos cançoners no estan plenament representats al *BOOCT*. Així, Jordi de Sant Jordi, que, pel que jo en sé, és autor de 18 poemes copiats en 7 cançoners diferents, només té tres entrades

(1342-1344), que corresponen a les seves peces líriques que porten títols individuals («Lo cambiador», «Passió d'amor», «Stramps»). No puc acabar d'entendre què ha passat, perquè hi ha altres poemes de Jordi de Sant Jordi amb títol propi («Los enuigs») que no són recollits pel repertori i, d'altra banda, l'entrada 1343 ens remet al manuscrit 8 de la BC, el cançoner Vega-Aguiló, un dels més venerables de la tradició catalana, que conté altres poemes de l'autor pres en consideració. No cal que repetim la mateixa observació a propòsit d'Ausiàs March o d'altres poetes; només suggereixo que cal fer alguna cosa per a corregir aquestes deficiències.

Els manuscrits miscellanis d'obres en prosa presenten menys problemes que els poètics, perquè les obres que contenen són més extenses i poden ser identificades amb més facilitat. Voldria comentar, però, com tracta el *BOOCT* un autor, les obres del qual solen aparèixer copiades en manuscrits miscellanis: Ramon Llull. La identificació de les obres de Llull presenta seriosos problemes; no es tracta solament d'un escriptor extraordinàriament prolífic, sinó que ens trobem amb l'enutjosa qüestió de les obres diferents amb títols perillosament semblants i amb el d'una obra designada per més d'un títol. És evident que no es pot pretendre de fer un catàleg lullià sense iniciar una recerca especialitzada. En el cas de les nostres entrades 892-1.089 del *BOOCT* creiem que cal pensar seriosament en una futura col·laboració amb els estudiosos d'aquest camp. Per tal de trepitjar terreny segur he volgut requerir l'opinió d'Anthony Bonner, que va publicar l'any 1985 una important antologia lulliana en versió anglesa extensament ressenyada al núm. 1 d'aquesta revista [102]. L'antologia de Bonner conté un catàleg sistemàtic de les obres de Llull que el seu autor vol ampliar progressivament fins a donar raó de tots els testimonis conservats de cada una d'elles.

La resposta de Bonner a la meua consulta ha estat que: 1. hi ha massa confusions en la identificació de les obres lullianes; 2. l'organització general de les entrades no és clara, en el sentit que ni segueix els títols de les obres ni la disposició d'aquestes dintre dels manuscrits on són copiades; 3. el conjunt depèn massa cegament d'altres catàlegs, com per exemple el que va publicar Josep Perarnau dels manuscrits lullians de Munic el 1982.

El problema de l'observació 3, que afecta la relació entre el *BOOCT* i els altres catàlegs preexistents, el discutiré més avall. Cal tenir només present ara que es poden trobar mostres de les crítiques de Bonner a les entrades 914-917, on els títols ressenyats no corresponen en absolut als continguts reals dels manuscrits.

Com es pot anar veient, la majoria de crítiques d'aquesta ressenya es refereixen a deficiències d'informació del *BOOCT*. La «Introducció», de tota manera, ens fa saber que la compiladora és perfectament conscient d'aquesta circumstància, ja que ens diu que la seva obra es basa en fonts secundàries sense comprovació directa dels materials originals. D'altra banda, també ens diu que ha passat per alt el contingut d'algunes biblioteques o col·leccions. Tot això espera ser corregit en futures edicions del catàleg; és pensant en aquestes futures edicions que em permeto d'afegir encara algunes noves observacions.

En primer lloc, voldria apuntar que l'ús del mot *unavailable* (introbable) en els diferents «camps» de cada entrada algunes vegades esdevé tan freqüent que acaba causant confusions o malentesos en una lectura ràpida. Això és especialment

evident pel que fa a la presència insistent del terme en «camps» relativament poc importants com per exemple SPDT (data de producció específica), OPDT (data de producció original) i SPRL (localització de la producció específica); en un cop d'ull ràpid és molt fàcil d'atribuir la qualificació d'*unavailable* també a un «camp» tan important com és ara PREL (localització actual), que és el que ens permet, no menys, de saber on és el manuscrit de què s'està parlant, és a dir, de quin manuscrit concret i real es tracta. La meua humil opinió és que el camp de la documentació sobre antiga literatura és tan ple de coses «introbables» que no resulta gens encoratjador sentir-s'ho recordar amb una insistència tan pertinaç.

Un dels motius d'algunes de les llacunes del *BOOCT* és el fet que els catàlegs de moltes biblioteques catalanes són incomplets i en alguns casos són fins i tot inexistents. Els exemples de la BC i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó parlen per ells mateixos. En altres casos els catàlegs van ser publicats durant les primeres dècades del nostre segle i contenen informació obsoleta. Així, per exemple, els manuscrits conservats en altre temps a l'Arxiu del Palau de Barcelona i descrits per Casanovas el 1906 a la «Revista de Bibliografia Catalana», ja no són al lloc on van ser vistos per aquest erudit. Aquests sí que són «introbables»! La majoria, com és sabut, van desaparèixer durant la guerra civil i una petita part són a la biblioteca del Centre Francisc de Borja de Sant Cugat del Vallès. El *BOOCT* ignora un fet com aquest que a Barcelona és a l'abast de qualsevol estudiant una mica espavilat. Observacions similars es podrien fer a propòsit de la localització actual d'alguns materials conservats antigament a la Biblioteca del Palacio Real de Madrid, que als nostres dies han estat traslladats a la Biblioteca Universitaria de Salamanca (per exemple, el cançoner esmentat a l'entrada 1106).

Finalment, cal posar de manifest que la bibliografia que trobem sota l'etiqueta BIBS (fonts bibliogràfiques) no sempre està actualitzada ni és prou correcta. Només tres exemples. La *Doctrina de compondre dictats*, de l'entrada 108, va ser publicada el 1877 per Paul Meyer tal com ens diu el *BOOCT*, però afortunadament disposem d'una edició més recent de l'obra, la que podem llegir al conegut volum de Marshall, *The «Razos de trobar» of Ramon Vidal de Besalú and Associated Texts* (Londres 1972). El *Llibre de Sidrac, el filòsof*, de l'entrada 264, també ha estat publicat recentment per Minervini (Roma 1982). Tercerament, el *Llibre dels set savis de Roma*, de l'entrada 481, editat per I. de Janer, no va ser publicat al *Recull de Textos Catalans Antics* com diu el *BOOCT*, sinó com a volum separat per la Societat de Bibliòfils (Barcelona 1907).

L'única conclusió que podem extreure de totes aquestes consideracions és que el *BOOCT* es troba tot just a la seva primera fase i que cal esperar les edicions successives per tal de poder emetre una opinió definitiva a propòsit de la seva qualitat i de la seva utilitat real.

LOLA BADIA

[90] *Els escriptors balears i la seva producció en català.*

Aquest llibre, coordinat per Gabriel Janer Manila, vol contribuir a la difusió de l'obra dels autors balears que han escrit en català al llarg dels segles. Gabriel

Llompарт s'hi ocupa d'*El llibre català a la casa mallorquina durant l'Edat mitjana i el Renaixement* (ps. 9-15), resum del seu conegut treball *El llibre català a la casa mallorquina* («Analecta Sacra Tarraconensis», 1975-77), ampliat amb investigacions posteriors. Josep M. Llompарт passa revista a *La narrativa a les Illes Balears* (ps. 17-37), des de Ramon Llull, Guillem Torroella i Anselm Turmeda fins a Miquel Àngel Riera, Carme Riera o Biel Mesquida. Gabriel Janer Manila tracta d'*El teatre de la postguerra* (ps. 39-47). Joan Mas i Vives fa una panoràmica general d'*Els llibres de poesia* (ps. 49-56) durant els segles XIX i XX i sobretot a la postguerra. Bernat Sureda Garcia analitza —en un intent inèdit fins ara— *Els llibres instructius infantils en català a Mallorca* (ps. 57-80). Finalment, Josep Amengual sintetitza un ampli estudi encara no publicat sobre *Catecismes en català impresos a les Balears* (ps. 81-90).

No costa gaire de veure que en aquest panorama hi ha buits sensibles i importants, sens dubte perquè no tots els autors a qui havien estat encarregades col·laboracions van poder dur-les a terme. En tot cas, es tracta de síntesis suggestives i correctes. Dissortadament, no podem dir el mateix del «repertori bibliogràfic» *El llibre en català d'autors balears*, de Lluís Villalonga, fet sense cap criteri objectiu i ple d'errors i d'omissions, fruit probablement d'una excessiva improvisació i d'una manca de coneixement directe de la majoria d'obres catalogades.

NOTA DE REDACCIÓ

[104, 224, 236, 260] *Dos anys de bibliografia foixiana (1985-86)*

1. Durant els anys 1985-86 el nom de J. V. Foix ha aparegut d'una manera més o menys continuada tant a les revistes i diaris —i fins i tot a la ràdio i la televisió— del nostre país com als rètols anunciadors d'actes públics relacionats amb el món de la cultura i de les arts. I això en uns terrenys molt diversos: des de la simple crònica d'alguna de les seves múltiples aparicions en aquests actes fins a l'article sobre qüestions més concretes relatives a la seva obra o a la seva personalitat, com ara amb motiu de la publicació del seu darrer llibre, *Cròniques de l'Ultrason*¹ i de la concessió del Premi Ciutat de Barcelona a aquest volum,² o la del tercer volum de les *Obres completes*;³ o fins i tot amb motiu dels cent anys de les pastisseries Foix de Sarrià.⁴ No cal dir que les més interessants d'aquestes notes de la premsa són aquelles en què el poeta mateix és entrevistat o enquestat o aquelles en què es reproduïxen més o menys textualment els seus mots.⁵

Certament, a través dels mitjans de comunicació hom s'adona que la presència

1. «Avui» (25/26-XII-1985); «El Món» (3-I-1986), ps. 30-31.

2. «Avui» (11-II-1986).

3. «La Vanguardia» (31-XII-1985).

4. «Avui» (18-III-1986), o fins i tot l'informatiu «Barcelona 10», núm. 34 (maig de 1986).

5. Cf., per exemple, «Serra d'Or», núm. 319 (abril de 1986), p. 38; «Barcelona», núm. 2 (novembre de 1986), ps. 121-123; i els ja citats «La Vanguardia» (31-XII-1985) i «Avui» (18-III-1986).

de J. V. Foix en la vida intel·lectual i cultural catalana ha pres un carisma i un abast insospitables, tant pel poc reconeixement que la cultura oficial fa de determinats tipus de poetes com per la mateixa actitud del poeta.⁶

2. Un altre aspecte que dona compte de l'actualitat de l'obra de Josep Vicenç Foix és la línia de les edicions, reedicions, recopilacions, traduccions i antologies d'aquesta. En aquest sentit, cal destacar l'aparició del volum tercer (*Sol, i de dol*) de la lenta però segura edició crítica de l'*Obra poètica* de la mà de Jaume Vallcorba Plana,⁷ ja que és la primera d'una obra en vers.⁸ Sobre aquesta edició, penso que la repuntuació del text, encara que sigui «amb la total acceptació del poeta» (p. ix), caldria fer-la notar en algun apartat de l'aparat crític, tot fent constar que es tracta de correccions de l'editor; i amb més motiu quan aquestes variants de puntuació respecte a la darrera versió publicada es troben a cinquanta dels setanta sonets que integren el recull. Sembla, tanmateix, que aquesta repuntuació diguem-ne aliena a l'autor es pot aïllar perquè la majoria d'aquests tipus de variants segueixen gairebé sistemàticament uns paradigmes molt determinats. D'altra banda, no hi consten, inexplicablement, als aparats respectius, les variants dels tres sonets que figuren a l'antologia que per a Plaza i Janés preparà F. Gutiérrez el 1947, el mateix any precisament que sortí la primera edició de *Sol, i de dol*: les hipòtesis que es podrien fer sobre el sentit d'aquestes variants, tenint en compte la coincidència de les dates, semblen d'entrada molt suggerents; no és aquest, però, el lloc per a explicitar-les críticament.⁹

Els textos d'aquesta col·lecció són els que, sense aparat de notes, van a parar a una altra col·lecció paral·lela de la mateixa editorial, una col·lecció amb una evident intenció divulgadora que resulta especialment atractiva i útil per les presentacions que incorpora en cada llibre: parlo de l'*Obra poètica, minor*, que segueix la mateixa numeració de l'altra i de la qual han aparegut els volums 3 i 6.¹⁰ La «Presentació» d'Anton Espadaler a *Sol, i de dol* és una excel·lent introducció per

6. Sobre el canvi d'aquell reconeixement i d'aquesta actitud tingueu en compte, per exemple, l'himne del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Cf. més notes de la premsa, encara, a «Avui» (20-VIII i 12-XI-1986). Aquestes notes que he citat fins ara en són tan sols una mostra: no volen ser, en cap cas, exhaustives.

7. J. V. FOIX, *Sol, i de dol. Obra poètica III*, edició crítica a cura de Jaume Vallcorba Plana (Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, 1985), 86 ps.

8. Abans s'havien publicat *Gertrudis* (setembre de 1983²), *KRTU* (novembre de 1983) i *Onze Nadals i un Cap d'Any* (setembre de 1984), volums I, II i VI, respectivament, de l'*Obra poètica*.

9. F. GUTIÉRREZ, *La poesia catalana. Els contemporanis* (Barcelona, Plaza i Janés Ed., 1947). Els sonets en qüestió són: *La Nit, diem; i el cor comú bateja* (p. 442), *¿Quin mar fullós quan bufa el foranell* (ps. 441-442) i *Feu, Senyor Déu, el meu treball més dur* (p. 441), les variants dels quals són prou importants com per no incorporar-les aquí: XXVIII: 1: Nit!, diem, // 2: neix, // 5: Cadascú ofega // 9: tu // 11: en oasi de pau; 12: plenegem -Filòsof! Arquitecte! // 13: cel nu, XXX: 1: Quin // 3: sagnós // 5: Quin // 10: Si l'ull golós assatjava la Ment // 11: pedruscall que fulgent aparia; // 12: En gorja d'or, LXI: 2: nit i // 7: sóc ningú // 8: Nom // 9: comú, si // 11: meu. // 13: vostres // 14: dalecs,

10. J. V. FOIX, *Sol, i de sol*, «Presentació», a cura d'Anton ESPADALER («Obra poètica, minor», 3) i J. V. FOIX, *Onze Nadals i un Cap d'Any*, «Presentació» de Josep ROMEU i FIGUERAS («Obra poètica, minor», 6), editades a cura de Jaume Vallcorba Plana per les Edicions dels Quaderns Crema (Barcelona 1985), 92 i 46 ps. respectivament.

al públic no iniciat, sense fer l'acostumada repetició de tòpics sabuts, ja que és curulla d'exemples i formulacions noves. La de Josep Romeu i Figueras a *Onze Nadals i un Cap d'Any* constitueix una de les primeres aproximacions serioses a aquest recull del poeta de Sarrià. L'estudiós contextualitza històricament les arrels literàries de l'interès foixà per la poesia popular i delimita les peculiaritats de les seves creacions on recull aquest tipus de tradició, per acabar fent un «ràpid examen» (p. 8) de cadascun dels poemes del llibre. En aquesta part el crític centra l'atenció en els temes i les tècniques dels poemes sense detenir-se massa en la interpretació, tot relacionant-los amb els corresponents de la literatura popular, terreny en què Josep Romeu demostra els seus insondables coneixements.

A aquestes edicions, tan útils, cal afegir-hi el relançament, amb motiu del desè aniversari de les Edicions de La Magrana, de 97 *notes sobre ficcions poncianes / La pell de la pell*, que edità aquesta casa el 1976,¹¹ l'edició de *Catalans de 1918* en una nova col·lecció,¹² quan, de fet, encara es pot trobar a algunes llibreries la reedició (1973) de la primera¹³ i l'edició en un mateix volum de *Sol, i de dol / Del «Diari 1918»*, dos llibres clau dins la trajectòria literària de l'escriptor, com a tom corresponent al fascicle 72 de la *Història de la literatura catalana*, que publiquen conjuntament Orbis i Edicions 62.¹⁴ Si a aquesta llista, finalment, hi afegim l'antologia de *Sol, i de dol* comentada per Manuel Carbonell,¹⁵ ens adonem que en menys d'un any (1985) se'n feren, en col·leccions diferents, quatre edicions, d'aquest llibre; i això sense comptar-hi les de «L'Escorpí»!¹⁶

En un altre àmbit cal apuntar la continuació de les *Obres completes* amb el volum 3, dedicat als articles i assaigs polítics, amb una interessant introducció de Manuel Carbonell sobre aquest aspecte, un dels més desastrosos —entre d'altres— de l'obra foixiana,¹⁷ que completa la visió que sobre la primera part d'*Els lloms transparents* («La ciutat de l'esperit») havia publicat un any abans el mateix editor.¹⁸ D'aquesta «Introducció» en voldria remarcar, a part la seva utilitat per la descripció clara i detallada de les etapes d'intervenció de Foix en les diverses

11. J. V. FOIX, *97 notes sobre ficcions poncianes / La pell de la pell* (Barcelona, Edicions de la Magrana, 1976), «Cristalls», 13, 113 ps.

12. J. V. FOIX, *Catalans de 1918* (Barcelona, Edicions 62, 1986), «L'Alzina», 11, 91 ps. Aquesta edició no inclou, lamentablement, l'aclaridor pròleg de Joan Colomines que encapçalava la primera (cf. la nota següent).

13. J. V. FOIX, *Catalans de 1918*, «Pròleg» de Joan Colomines (Barcelona, Edicions 62, 1973^a [1965]), 86 ps.

14. J. V. FOIX, *Sol, i de dol / «Diari 1918»*, dins *Història de la literatura catalana* (Barcelona, Edicions 62 - Ed. Orbis, 1985), 139 ps.

15. J. V. FOIX, *Divuit sonets de «Sol, i de dol»*, a cura de Manuel CARBONELL (Barcelona, Edicions 62, 1985), «El Garbell», 15, 108 ps. Cf. el comentari que en faig més endavant.

16. J. V. FOIX, *Sol, i de dol* (Barcelona, Edicions 62, 1978), «L'Escorpí» / «Poesia», 26, 88 ps.

17. J. V. FOIX, *Obres completes*, 3: *Articles i assaigs polítics*, a cura de Manuel CARBONELL (Barcelona, Edicions 62, 1985), «Clàssics Catalans del Segle XX», 387 ps. La primera aproximació global al pensament polític del poeta és l'article de Vinyet Panyella intitulat, precisament, *Aproximació al pensament polític de J. V. Foix*, «Catalan Reviews», núm. 1 (juny de 1985), ps. 141-169. Sobre aquest, cf. més endavant.

18. Manuel CARBONELL, *Contribució a l'estudi de les idees polítiques de Foix, «Faig»*, núm. 22 (juny 1984), ps. 51-59.

revistes i els diferents diaris de l'època, pels referents que aporta per al coneixement de les seves idees polítiques i per la síntesi que representa de l'evolució d'alguns dels punts bàsics del seu catalanisme, un aspecte concret: «podem comprovar per la datació dels poemes que gairebé la meitat són també d'aquella època [abans del 1936] (uns vint anys) i que la resta han estat escrits entre l'estiu del 1936 i el 1963 (uns vint-i-vuit anys)».¹⁹ Sobre això cal tenir en compte que «la data que acompanya individualment els poemes en subscriu provisionalment l'experiència i no en tanca el procés».²⁰ És a dir, que la data explícita dels poemes fa referència a l'època en què s'ha començat el poema, entenent «començat» en un sentit estricte, ço és, que el poema ha romàs inacabat durant un quant temps (i pot haver estat acabat en una data molt llunyana a aquesta, i més o menys propera, segons sembla lògic de pensar, a la publicació del llibre en el qual ha anat a parar definitivament el poema), però també en un sentit més ampli, que ens permetria de postular que Foix no considera «tancat el procés» del poema fins que no en dona una versió definitiva, amb la qual cosa hem d'entendre la data que acompanya alguns poemes com a referència a la primera versió. D'aquesta manera —sempre segons la meua opinió— el segon sentit confirma el primer. No crec, doncs, que la sàvia precaució de Carles Miralles sigui operant en aquest aspecte quan afirma «no poder esbrinar si es tracta de la data d'escriptura o de la inicial del procés de composició».²¹

A cura també de Manuel Carbonell, és l'utilíssim recull de *Textos de J. V. Foix sobre Ramon Llull*.²²

3. Capítol a part mereix la publicació, pel desembre del 1985 i després de deu anys de silenci si deixem de banda els fragments que donà a conèixer el poeta mateix en l'acte inaugural del curs 1984-85 a la Universitat de Barcelona.²³

19. Manuel CARBONELL, «Introducció», *op. cit.*, p. 7, nota.

20. J. V. FOIX, *Excuses*, «Pròleg» a *Les irrealms omegues*, dins *Obres completes*, 1: *Poesia* (Barcelona, Edicions 62, 1984² [1974]), «Clàssics Catalans del Segle xx», p. 119.

21. Carles MIRALLES, *Per ajudar a una lectura de «Les irrealms omegues»*, dins «Estudis de Literatura Catalana en Honor de Josep Romeu i Figueras», II (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986), p. 124. Em fa pensar tot el que he afirmat fins ara sobre la datació dels poemes la comparació, per exemple, dels textos de Foix apareguts *sense data* a l'*Antologia general de la poesia catalana* de M. de Riquer, J. M. Miquel i Vergés i Joan Teixidor (Barcelona, J. Janés i Olivé, 1936), «Quaderns Literaris», 100-101, 1936, ps. 564-567), amb la darrera versió, *datada*, de les *Obres completes*, 1: *Poesia*. Dels sis poemes que recollí Teixidor per a l'antologia un ha estat rebutjat (almenys jo no l'he sabut trobar), probablement pel cert caràcter decadentista que respira, mentre que els altres cinc han acabat a *Desa aquests llibres al calaix de baix* (publicat per primera vegada dins les *Obres poètiques* de l'Editorial Nauta [Barcelona 1964]), quatre amb data de l'abril de 1928, en un altre ordre però successius [que ocupen les planes 268-272 de les *Obres completes*, 1: *Poesia*], i l'altre, a tres poemes de distància dels altres, amb data del juny de 1930 (*O. c.*, 1, p. 264).

22. Manuel CARBONELL, *Textos de J. V. Foix sobre Ramon Llull*, «Randa», núm. 17 (1985), ps. 179-193.

23. La darrera obra nova publicada fins aleshores havia estat *Quatre colors aparien el món* (Barcelona, Gustau Gili Ed., 1975). Els fragments a què faig referència són recollits a l'*Homenatge a Josep V. Foix amb motiu d'èsser-li conferit el grau de doctor honoris causa*. 1 d'octubre de 1984 (Universitat de Barcelona 1984), ps. 7-14. En aquest volum, ultra els textos del poeta, hi trobem el *Discurs de Contestació* de Rafael Santos Torroella

de *Cròniques de l'Ultrason / L'estació*,²⁴ que hem d'esmentar juntament amb la traducció que amb el títol de *Crónicas de ultrasueño* en féu José Agustín Goytisolo uns quants mesos més tard.²⁵ En aquesta, el pròleg de Pere Gimferrer afegeix poc, pel que fa a les generalitats, al que ja havia deixat escrit al seu llibre *La poesia de J. V. Foix*, bàsic per entrar en l'obra del nostre poeta,²⁶ però addueix un interessant examen de *L'estació* i aporta també una dada concreta important quan ens informa que els textos d'aquest darrer llibre són creacions (dictades) dels últims anys (p. 15): vol dir, doncs, que no ens trobem davant reelaboracions de materials antics, si és que se'n salvà cap de la cremada!²⁷ El text de Goytisolo, en canvi, és una presentació del poeta de Sarrià de caire testimonial.

No crec exagerat d'afirmar que els dos darrers textos poètics de J. V. Foix, ço és, *Cròniques de l'Ultrason* (que hem d'escriure, si no vaig errat, així, amb majúscula,²⁸ i els gèrmens de poemes donats a conèixer en l'homenatge universitari de l'any 84 (cf. la nota 23), són escrits bàsics per entendre la resta de la prosa poètica foixana. I ho són, segons la meua opinió, en dos sentits antagònics i ensem complementaris. És a dir: els textos de l'*Homenatge* són, en paraules del poeta, «nuclis de poema, enunciats poemàtics o cèl·lules líriques», «formulacions i síntesis sobre el Real i el Rar»;²⁹ són, doncs, embrions de poemes i síntesis sobre la seva realitat; el punt de partida, en definitiva, de la seva creació poètica. Les *Cròniques de l'Ultrason*, en canvi, i com el seu títol indica, són cròniques, transcripcions del que s'esdevé, sia a la ment del poeta, sia allà onsevilla: «comentaris» i «glosses»³⁰ de petits gèrmens com els de l'*Homenatge*. Som, doncs, davant el punt extrem d'arribada de la creació foixana.³¹

(ps. 15-22) i un dels articles més interessants i lúcids que conec sobre Foix: la *Glossa de Josep V. Foix* de Carles Miralles (ps. 23-51).

24. *Cròniques de l'Ultrason / L'estació*, per J. V. FOIX (Barcelona, Edicions L'Amic de les Arts - Edicions dels Quaderns Crema, 1985), 88 ps. *L'estació*, de fet, havia estat publicat un any abans amb gravats d'Antoni Tàpies per Taché Editor (Barcelona, desembre de 1984).

25. J. V. FOIX, *Crónicas de ultrasueño*, versión castellana y elogio de J. A. GOYTISOLO, «Prólogo» de Pere GIMFERRER (Barcelona, Editorial Anagrama, 1986), «Narrativas hispánicas», 37, 77 ps.

26. Pere GIMFERRER, *La poesia de J. V. Foix* (Barcelona, Edicions 62, 1974), «Llibres a l'abast», 115.

27. Sobre això, cf. Narcís Comadira / J. V. Foix, «Diàlegs a Barcelona», 7 (Ajuntament de Barcelona - Editorial Laia, 1985), 89 ps. [104].

28. Cf. les paraules del poeta: «[...] l'Ultrason i l'Insòlit [...]» a l'*Homenatge*, op. cit., p. 7; o, abans, «[...] de les terres de l'Ultrason [...]», a *Obres completes*, 2: *Prosa*, p. 222.

29. *Homenatge*, p. 7. El valor de l'escrit teòric que encapçala els textos lírics del poeta (ps. 7-8) és incalculable, ja que resumeix, en un sol paràgraf, la poètica de l'escriptor de Sarrià.

30. Cito textualment mots de Foix de l'*Homenatge*, p. 8.

31. «Extrem» perquè en aquests escrits trobem el màxim grau de «referencialitat», per entendre'ns, de tota l'obra foixana. Jo no recordo cap escrit poètic en què Foix escrivís (els subratllats són meus): «En un poble de la meua comarca, hi arriben noves gairebé quimèriques que provaré de contar. [...] Avui me n'han contat un esdeveniment sobirà sense precedent. [...] M'és difícil descriure l'esverament dels escèptics [...]» (*Cròniques de l'Ultrason*, x, ps. 51 i 52). No crec que això tingui res a veure amb la creació «oral» d'aquestes proses... Potser el canvi de títol (segons anuncia M. Carbonell al fas-

De tota manera, però, cal afegir que quan aquestes «cèl·lules líriques d'aquest estil figuren com a títols -prefaci de poemes [...] ja publicats»,³² aleshores la seva funció, per complementació i per contrast, resta molt més delimitada.³³

Una altra traducció important, a més d'aquesta de *Cròniques de l'Ultrason*, és l'antologia bilingüe *Bien lo sabéis y es profecía / Ho sap tothom, i és profecía*, amb el text castellà elaborat per Joan Ramon Masoliver i amb un pròleg de Jaume Ferran de caràcter divulgatiu, en què continua la confusió entre el *Dietari*, el *Diari 1918* i *Del «Diari 1918»*, i en el qual s'entreu una certa dèria a incloure Foix en determinades «generacions» poètiques (cf. les ps. 9-10).³⁴

4. Un altre aspecte que ens fa adonar de l'actualitat d'un escriptor és, evidentment, la bibliografia que sobre ell s'ha publicat. En el cas que ara ens ocupa, penso que quatre llibres, un cul-de-sac d'articles repartits entre les més importants publicacions del país i un número monogràfic d'una revista són prou significatius en aquest sentit.

El caràcter testimonial és el que omple de valor una obra com la de *Narcís Comadira / J. V. Foix* [104], que, fortament marcada pels tòpics de *l'illo tempore* i *l'ubi sunt*, resulta útil per algunes informacions puntuals que el mateix Foix dóna sobre la seva obra i la seva època, malgrat alguns petits errors de memòria, sobretot en les dates.

Una altra intenció ben diversa impregna *J. V. Foix i el surrealisme*, de Mercè Tricàs i Preckler [260]. El primer dels tres capítols que formen el llibre és una introducció a la història dels moviments d'avantguarda, amb una atenció especial el surrealisme, a través d'unes línies d'història, dels postulats de la seva filosofia i d'una aproximació a les seves tècniques d'escriptura. Aquestes dues darreres parts són un intent de sistematització, en els àmbits indicats —filosofia i escriptura—, dels punts bàsics del moviment. El segon capítol és també un curt resum, una bona síntesi de la història de les avantguardes a Catalunya, i serveix de pont vers el tercer, que constitueix el gruix del volum i que és estructurat segons els punts que l'autora ha establert en analitzar l'escriptura surrealista, és a dir: les «concomitàncies al nivell de la història narrada», les «concomitàncies al nivell del discurs» i, d'una manera molt més tangencial, l'escriptura automàtica. Aquesta és, sens dubte, la part més útil de tot el treball, per bé que la seva lectura esdevé un xic feixuga. I dic útil en el sentit que al llarg d'aquestes pàgines se'ns presenta un inventari classificat de molts dels recursos tècnics que podem trobar en l'escriptura foixiana. L'autora els relaciona sistemàticament amb el surrealisme (de fet, la tria d'aquests recursos respon a aquest criteri), i aquest és, segons el meu parer, l'element més feble del llibre, per un parell de motius, si volem, discutibles. En

cicle citat a la nota 50, p. 151, s'havia d'intitular *Cartes de l'ultra-son a Caterina*) té alguna cosa a veure amb el que acabo de dir...

32. *Homenatge*, p. 8.

33. Sobre això, *vid.* Giuseppe E. SANSONE, *Nota ai preamboli poetici di J. V. Foix*, dins *Saggi iberici* (Bari, Adriatica Editrice, 1974), ps. 257-267, especialment la p. 264. Una redacció catalana d'aquest assaig es pot trobar a «Poemes», núm. 6 (1964), ps. 5-6.

34. J. V. FOIX, *Bien lo sabéis y es profecía / Ho sap tothom i és profecía*, traducció de Joan Ramon MASOLIVER, edició i pròleg de Jaume FERRAN (Barcelona, Edicions del Mall, 1986), «Marca Hispánica», 169 ps.

primer lloc, perquè no se'ns diu a quin/s pressupost/os teòric/s responen aquestes tècniques; vull dir que no trobem tota l'abstracció que, potser, desitjaríem en una obra d'aquesta mena. En segon lloc, perquè alguns dels exemples inserits pertanyen a textos escrits *abans* del «naixement» del surrealisme: una bona part dels del *Diari 1918*, per exemple (i no crec que sigui la tasca de revisió allò que hagi apropat aquests textos al surrealisme). Vol dir, doncs, que algunes d'aquestes tècniques, o són originals de Foix, o Foix les pren de moviments anteriors al surrealisme, sobre els quals, com és sabut, estava completament al dia. I vol dir, en definitiva, que cal resseguir la història d'aquests recursos fins a la font original, cosa que l'autora fa en alguns casos determinats.

El llibre, doncs, mostra les concomitàncies diria *a posteriori* entre l'escriptura foixiana i la surrealista, tal com, d'alguna manera, es desprèn dels primers i darrers paràgrafs de la «Conclusió» que tanca el llibre. Als paràgrafs interns, però, hi ha alguna petita imprecisió; per exemple: «*Gertrudis i KRTU*» no foren «escrites el 1927 i el 1932, respectivament», sino *publicades*: a *Gertrudis* hi ha textos publicats l'any 1918 («Plaça Catalunya - Pedralbes», per exemple, que també forma part del *Diari 1918*),³⁵ «quan el moviment francès» encara *no* «es trobava en el seu apogeu» (p. 201). Sabem, a més, que el *Diari 1918* —malgrat, insisteixo, les posteriors reelaboracions— «fou iniciat l'any 1911 i acabat cap als anys 1920-22».³⁶

Una importantíssima contribució a l'estudi de l'obra del poeta de Sarrià és la publicació de la correspondència que Salvador Dalí li envià durant els anys 1932-36, curosament editada per Rafael Santos Torroella [236]. D'aquest llibre cal destacar-ne —deixant de banda el fet que no duu índex-taula i que només hi ha l'onomàstic—, sobretot, el pròleg, perquè en aquest l'editor de l'epistolari defensa la suggestiva hipòtesi que, si Dalí es distancià del surrealisme, fou, entre d'altres motius, a causa dels articles que Foix, tot utilitzant les cartes i postals d'aquell, com demostra Santos Torroella a les notes que acompanyen les cartes de Dalí, escriví sobre aquest moviment, amb la qual cosa s'analitza d'una manera claríssima i convincent la posició del poeta davant el surrealisme. La utilitat de la revisió crítica d'aquesta postura, així com la del surrealisme, en general, a Catalunya segons els crítics catalans, es demostra, per exemple, per entendre correctament escrits com el de Mercè Tricàs.

Pel que fa a la forma de l'epistolari, l'editor ha normalitzat «l'heterografia o anarcografia» (p. 44) de Dalí amb l'objectiu de fer entenedors els textos, per evitar que el seu peculiar (volgut?) desconeixement de la normativa, sigui catalana, castellana o francesa, desviés l'atenció del lector. La reproducció en facsímil de la meitat de les cartes (vint de les trenta-vuit del recull), tot i que de vegades resulten de difícil lectura, contrasta aquesta advertida manipulació dels textos dalinians. El contingut de les cartes, evidentment, informa més sobre les activitats

35. Aquesta prosa aparegué, amb el títol de *Singular narració*, a la revista «Trossos», segona sèrie, núm. 4 (març de 1918), i s'integra al *Diari 1918* (Barcelona, Eds. 62, 1981), «MOLC», 67, ps. 26-27. Tres fragments d'aquest text del 18 són recollits per Mercè Tricàs (cf. la p. 87) com a exemples de concomitància amb el surrealisme. Evidentment, la revisió del text per a la seva publicació dins el volum *Gertrudis*, l'any 1927, no l'ha «surrealitzat»...

36. «Nota de l'editor», dins J. V. FOIX, *Obres completes*, 2: *Prosa*, p. 7; cf., també, Joan COLOMINES, «Pròleg», p. 13.

i projectes ja sia del mateix Dalí o del moviment surrealista en general, que no pas sobre el mateix Foix, i resta ben explícit als textos el respecte que el pintor professava pel poeta. La informació sobre l'actitud i el pensament d'aquest envers aquell i envers el moviment és donada a través del riquíssim aparat de notes que acompanya les cartes. Clouen el llibre nou apèndixs on es recullen documents, inèdits o no, que contextualitzen de maneres diferents la correspondència editada: textos de J. V. Foix (apèndixs A i I), Sebastià Gasch (B), Magí A. Cassanyes (C), Feliu Elias (D) i Àngel Planells (E) sobre Salvador Dalí; cartes del pintor de Cadaqués a Josep Dalmau (F), de Paul Éluard a Dalí (dues) i viceversa (una), amb fragments d'una conferència d'aquell (G) i una entrevista duta a terme amb Just Cabot (H).

El comentari d'aquests dos llibres posa sobre la taula la qüestió del surrealisme foixià. Em sembla, com ja deia Joan Colomines fa més de vint anys (!), que «és en aquest punt on ha estat desfocada la figura de J. V. Foix», i «el desfocament ve perquè si bé d'una banda les actituds foixianes quant a la investigació han semblat coincidir amb les de Breton i amb les generals d'avantguarda, per l'altra, Foix és un racionalista i per damunt de tot un home d'ordre».³⁷ Efectivament, a la pregunta «*Por qué y para qué escribe usted?*» plantejada en una enquesta per Enrique Badosa a diversos escriptors, el nostre poeta va respondre: «*Por debilidad y para establecer, literalmente, un orden posible.*»³⁸ Ara bé, els orígens d'aquest dosfocament, crec que hem d'anar a buscar-los a l'època mateixa en què el poeta escrivia sobre aquells moviments, que ell coneixia a la perfecció;³⁹ això, i la naturalesa dels seus primers textos, feren que es volgués relacionar la seva obra amb el moviment francès. Acabem de veure, tanmateix, que el llibre de Santos Torroella demostra, segons el meu parer, la relativa asèpsia amb què Foix informava els lectors de «La Publicitat» dels avatars del surrealisme, i per tant deixa prou clara la posició *teòrica* del poeta envers el moviment.⁴⁰ ¿Podem dir, de tota manera, això mateix, si partim directament de la seva *pràctica* literària, dels seus textos? Un

37. Joan COLOMINES, «Pròleg», p. 10.

38. «El Correo Literario», any v, segona època, núm. 8 (desembre de 1954). Sobre això, *cf.*, a més, Arthur TERRY, *La idea de l'ordre en la poesia de J. V. Foix*, «Serra d'Or», núm. 160 (gener de 1973), ps. 41-43, inclòs al llibre a què faig referència a la nota 46.

39. «Ningú com tu, que coneixes de temps i perfectament el surrealisme [...]»; carta de S. Dalí a J. V. Foix del 28 o 29 de març del 1932 (R. Santos TORROELLA, *op. cit.*, p. 57).

40. També s'entreté en aquestes disquisicions Jaume Bofill i Ferro (*Intents de surrealisme: J. V. Foix, Sánchez-Juan, Salvat, Agelet, Pere Quart, Peruchó*, dins *Poetes catalans moderns* [Barcelona, Ed. Columna, 1986], «Estudis i Assaigs», 10, ps. 217-227, especialment 217-221), el qual, després d'afirmar que «és ben indiscutible que Foix va ésser dut a la poesia per la suggestió dels moviments francesos d'avantguarda, especialment del surrealisme» (p. 217), estableix des de la seva posició estètica algunes de les diferències entre el moviment i l'obra del poeta, afirmant que el de Foix és «un surrealisme [...] que condueix a la llum mentre tants d'altres menen a la fosca» (p. 219), per acabar defensant l'atemporalitat de la poesia foixiana i la impossibilitat d'incloure'l en un moviment concret amb aquest bell paràgraf: «més aviat ens faria pensar [la poesia de Foix] en l'absurda època d'un clima literari d'un moment que no hagués conegut la literatura, en una cosa més vasta, més profunda, més insistent del que pugui significar qualsevol època històrica coneguda» (p. 221).

treball com el de Mercè Tricàs que filés més prim amb la cronologia i que jugués amb les primeres versions a la mà hauria de donar una llum més clara sobre aquest punt. I que tingués en compte, en darrer terme, que Foix ha considerat, durant tota la seva vida, les escoles literàries com a gèneres...

Ja hem esmentat l'antologia comentada de *Sol, i de dol* feta per Manuel Carbonell (cf. la nota 15), llibre del qual hem de parlar al costat de l'anàlisi d'aquesta obra que publicà el 1985 el professor Josep Romeu [224]. Es tracta de dues lectures i, per tant, vol dir que, deixant a part si s'hi està d'acord o no, cal regrejar els autors pel coratjós intent d'«explicar» un llibre no poc difícil com aquest, ja que els efectes d'aquesta mena d'escrius sobre qui els llegeix són, per adhesió o per contrastació, molt útils a l'hora d'explicitar la pròpia lectura. Tot i així, però, hi ha algunes coses que hauré d'apuntar, com ara el fet que l'antologia no incorpora el primer sonet del llibre, o que no penso que la tercera secció del llibre *Sol, i de dol* sigui, com vol Manuel Carbonell, «la provatura de reproduir l'amor cortès en els termes i en l'escenari propis de l'actualitat» (p. 13).⁴¹ Pel que fa al llibre de Romeu, crec que molts dels seus pocs defectes són el resultat del fet que ha «hagut de redactar-se d'una manera resumida i esquemàtica a causa del caràcter de la [...] col·lecció i al nombre limitat i preestablert de pàgines destinades als volums que hi pertanyen» (p. 12), cosa que provoca dues conseqüències immediates: l'una, que l'autor ha de renunciar a tota la profunditat que desitjaria, i l'altra, que el lector pot malinterpretar els fragments on aquest esquema-tisme és més palès.⁴²

5. Arribats en aquest punt, només ens resta fer un repàs dels articles més destacats que han aparegut al llarg d'aquests dos anys sobre l'obra del mestre. Abans de començar hauré de fer menció d'aquells que han aparegut ara, reeditats: em refereixo exactament als escrits bàsics d'Arthur Terry recopilats en volum,⁴³ als de Carles Miralles, Josep Pujol i el mateix Terry aplegats per Narcís Garolera,⁴⁴ així com els de Marià Manent, Joaquim Molas i també Arthur Terry apareguts en versió anglesa al primer número de la «Catalan Review»⁴⁵ i la important

41. Cf. sobre això el que diu Jaume Vallcorba a l'article citat a la nota 59, p. 265, nota 9.

42. ¿Tal com fa, tal volta, Jaume Vallcorba a la nota 1 (p. 260) del seu article (cf. la nota 56), en parlar dels epígrafs de la tercera secció?

43. Arthur Terry, *Sobre les Obres poètiques de J. V. Foix, La idea de l'ordre en la poesia de J. V. Foix i Les fronteres de J. V. Foix*, dins *Sobre poesia catalana contemporània: Riba, Foix, Espriu* (Barcelona, Edicions 62, 1985), «Llibres a l'Abast», 208, ps. 95-135.

44. Narcís GAROLERA, *Anàlisi i comentaris de textos literaris catalans*, iv (Barcelona, Curial Edicions, 1985), «Manuals Curial», 9. Els articles a què faig referència són: C. MIRALLES, *Un sonet de «Sol, i de dol» de J. V. Foix* (ps. 106-109); Arthur TERRY, *El poema sisè d'«On he deixat les claus...» de J. V. Foix* (ps. 110-119); i J. PUJOL, *Sobre una prosa de «Darrer comunicat» de J. V. Foix* (ps. 120-129).

45. «Catalan Review. International Journal of Catalan Culture», vol. I, núm. 1 (juny de 1986) (*Homage to J. V. Foix*, published under the auspices of the North American Catalan Society (NACS) by Edicions dels Quaderns Crema, Barcelona). Es tracta dels següents escrits: Marià MANENT, *A note on J. V. Foix* (ps. 79-81); Joaquim MOLAS, *J. V. Foix or Total Investigation* (ps. 107-122); i Arthur TERRY, *The Frontiers of J. V. Foix* (ps. 237-251). Per a una visió global d'aquest volum vegeu la ressenya que faig a la «Revista de Catalunya», núm. 7 (abril de 1987), ps. 179-180.

contextualització històrico-literària que representa el recull de Joan Triadú.⁴⁶

Pel que fa a les introduccions generals, haurem de parar atenció sobre el J. V. Foix de Manuel Carbonell, ja que és una de les més vàlides de què es pot servir un lector que cerqui una bona síntesi feta per un especialista,⁴⁷ i també sobre la de Jaume Ferran i Josep Roca-Pons, tot i que hi ha determinats errors i petites confusions que emboliquen determinats aspectes de l'obra del poeta.⁴⁸

Hi ha una sèrie d'articles que, sense centrar-se en qüestions concretes de l'obra foixiana, donen visions generals sobre les seves diverses vessants. Així, per exemple, María José Corominas i Xavier Canals segueixen les relacions entre J. V. Foix i els artistes plàstics en un article de vegades reduccionista i un xic esquemàtic que aporta poca cosa nova a l'estudi d'aquestes relacions —la seva utilitat, per tant, raja de l'articulació global d'aquestes— i que pren una bona part del material utilitzat d'una taula rodona —que els autors citen— celebrada el 5 de desembre del 1985 a l'Ateneu Barcelonès.⁴⁹ També Manuel Duran abandona, per entendre'ns, la profunditat a favor de les generalitats en el seu J. V. Foix: «*There are poets, the best ones, who can milk celestial cows*», que esdevé en general una mica superficial, tal vegada perquè l'article sembla dirigit al públic no-català no-iniciat.⁵⁰ L'estudi de Vinyet Panyella sobre el pensament polític de Foix, en canvi, com ja hem dit (cf. la nota 17), ve a omplir un important buit en la bibliografia sobre el poeta, tal com es desprèn de la revisió que en fa l'autora a la «Introducció» de l'article. El gruix d'aquest ressegueix cronològicament l'evolució de la ideologia de J. V. Foix, des dels orígens fins a la publicació, juntament amb Josep Carbonell, del volum *Revolució catalanista*, a través de fragments tal volta massa descriptius però que expressen d'una manera ordenada i clara les etapes d'aquesta evolució i que deixen lloc a certes pinzellades d'interpretació. Sense intentar demostrar cap hipòtesi concreta, M. L. Rosenthal fa un enfilall d'interessants consideracions sobre l'obra del poeta a partir dels textos més coneguts.⁵¹

D'altres articles se centren sobre qüestions més concretes, com ara aquell, tan curull d'interessantíssimes idees, de Carles Miralles, que intenta —anava a escriure— reconstruir el procés de desenvolupament dels poemes foixians.⁵² El professor,

46. Joan TRIADÚ, *Cap a l'aparició plena de J. V. Foix, L'arribada de la poesia en vers de J. V. Foix, El Foix de Les irreals omegues i el de la resta, El Foix dels Nadals i On he deixat les claus...*, Foix: *l'alquímia de la poesia d'inspiració popular*, 1964; J. V. Foix, *el degà i el més nou*, Des aquests llibres al calaix de baix, *síntesi foixiana*, J. V. Foix s'adreça, en combat, a Joan Salvat-Papasseit i 1970: el Foix de Darrer comunicat i de Tocant a mà..., dins *La poesia catalana de postguerra* (Barcelona, Edicions 62, 1985), «Llibres a l'Abast», 205, ps. 61-69, 102-107, 149-154, 166-169 i 201-203.

47. Manuel CARBONELL, J. V. Foix, dins *Història de la literatura catalana*, II (Barcelona, Edicions 62 - Editorial Orbis, 1985), ps. 149-160.

48. Jaume FERRAN i Josep ROCA-PONS, J. V. Foix: *An Introduction*, «Catalan Review», ps. 11-19. Cf. els meus comentaris a la ressenya citada a la nota 48.

49. M. J. COROMINAS i X. CANALS, J. V. Foix i els artistes plàstics, «Catalan Review», ps. 51-59.

50. Manuel DURAN, J. V. Foix: «*There are poets, the best ones, who can milk celestial cows*», «Catalan Review», ps. 61-81.

51. M. L. ROSENTHAL, *A Thought or Two About J. V. Foix*, «Catalan Review», ps. 225-236.

52. Carles MIRALLES, *The Process of Development of a Poem*, «Catalan Review», ps. 83-106.

crític i poeta interpreta el fet que la poesia de Foix esdevingués, després de la guerra, «*more conceptual, more ideological, with more of a tendency to tell a story*», tenint en compte que a partir d'aleshores va haver de deixar d'escriure per al públic general —obra «periodística» s'entén, per posar-hi una etiqueta ràpida i entenedora— i va haver de limitar-se a la poesia i la prosa poètica. Però en tots els textos, d'abans i de després de 1936-39, segons Miralles, podem trobar-hi una sèrie de «*parenthetical interjections*» que formen «*a sort of nucleus*» que «*could be considered the "leavening" of the poem, the glitter that makes it sparkle, the image around which the poet consciously creates and gives shape to the poem*». La intenció de l'estudiós és d'analitzar aquests nuclis a partir dels textos de l'home-natge de la Universitat de Barcelona (cf. la nota 23), ja que en aquests són presentats «*as an ordered grouping of words, the product of a creative process*», per identificar, tot aprofitant la seva situació com a poemes independents, isolats, certs mecanismes d'escriptura, certes formes d'expressió retòriques i sintàctiques, i acabar afirmant que la importància d'aquests escrits és, per entendre determinats aspectes de l'obra foixiana, crucial.

Patricia Boehne, per la seva banda, ha centrat l'atenció d'un seu article sobre la producció foixiana dels anys 1936-39, intentant de situar-la en el context global de la seva obra, i examinar els efectes de l'incipient conflicte de la guerra civil sobre la poesia d'aquestes dates i sobre la posterior.⁵³

Un altre grup d'articles el formen aquells que analitzen llibres o aspectes de llibres del poeta. Quasi gosaria dir que evidentment, el que ocupa el primer lloc és *Sol, i de dol*, encapçalat per la trilogia que havia de publicar Loreto Busquets sobre tres qüestions més o menys concretes del recull, de la qual només ha vist la llum —si no m'erro— l'intitulat *Ritme i melodia a «Sol, i de dol»*, sobre el qual convé que ens detinguem una mica perquè és un dels primers estudis complets sobre el tema.⁵⁴ D'entrada, per aclarir la seva postura, el crític planteja unes preguntes molt específiques: «¿Un determinat fenomen lingüístic-musical [...] significa efectivament quelcom? ¿O és el lector que, influït pel contingut del que llegeix, atribueix arbitràriament una significació a un fenomen que per la seva natura manca de significat?» Les contesta amb tota la contundència quan escriu que «atribuir als elements sonors dels fenòmens, als moviments del tempo o a la línia melòdica, isoladament considerats, significacions pròpies és arbitrarisme o pura il·lusió de l'esperit», cosa que, en els temps (literaris) que corren, es basteix —segons la meua opinió i la del crític, tal com es dedueix dels seus raonaments— sobre la pura evidència. Busquets recull la idea d'Henry Morier que «*l'expressivité [que és sempre «un phénomène de résonance mentale»] d'un élément sonore ou articuloire provient d'une heureuse rencontre*» entre «*l'un ou l'autre des carac-*

53. Patricia BOEHNE, J. V. Foix and the Civil War, 1936-39, «Catalan Review», ps. 25-49.

54. Loreto BUSQUETS, *Ritme i melodia a Sol, i de dol*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XII (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986), ps. 191-220. No he sabut trobar els altres dos assaigs que, segons anuncia Busquets mateix al que cito y comento (ps. 191 i 192), havien d'aparèixer el 1985 a «Cuadernos Hispano-americanos» amb els títols de *La aventura intelectual de «Sol, i de dol»* i *Ser y devenir en «Sol, i de dol»*.

tères constitutifs du phonétisme du mot considéré», i «l'un ou l'autre aspect du signifié» esdevé aquell una imatge d'aquest que ve sempre filtrada pel sentit. Sobre aquesta base Loreto Busquets estudia l'estructura rítmica i melòdica dels sonets de la primera part de *Sol, i de dol*, «amb l'intent d'il·luminar-ne l'expressivitat allí on l'"encontre feliç" es verifica». El resultat, dens i a vegades envitricollat, és reeixit i il·lustratiu no tant en els inventariatsges, sinó sobretot en aquells fragments en què s'analitza la funció dels recursos rítmics, mètrics i melòdics en aquelles parts de sonet amb una certa identitat pròpia, perquè és en aquests casos on es visualitza d'una manera més clarificadora la utilitat d'aquests recursos i, al capdavant, del rerafons teòric de l'article.

Josep Romeu i Figueras ha escollit sis sonets amb els respectius comentaris, un de cadascuna de les seccions de *Sol, i de dol*, del seu llibre ja comentat (cf. la nota 43), per muntar un article que recull d'aquell la introducció general a cada secció i el comentari particular dels sonets, retocats i una mica ampliat.⁵⁵ Interessantíssima és l'anàlisi que Jaume Vallcorba-Plana fa dels sis sonets de la tercera part del llibre, car, adduint fragments concrets de textos platònics i neoplatònics, intenta i aconsegueix aclarir des d'aquest punt de vista la dialèctica amorosa que s'hi estableix i que, segons demostra sobradament el crític, estructura aquests poemes i els dóna consistència unitària.⁵⁶

Especial mèrit tenen, tanmateix, aquells escrits que *no* parlen de *Sol, i de dol*. Dic això perquè, si feu un cop d'ull a la bibliografia que fins ara s'ha publicat sobre el poeta, d'entre els textos que se centren en llibres concrets (deixant de banda, per tant, tots els articles de caire testimonial o aquells que parlen de qüestions generals, que són la majoria), són ben pocs els que parlen d'altres obres del poeta: de fet, no és fins a la publicació del llibre de Pere Gimferrer (cf. la nota 26) que no van començar a sortir-ne estudis seriosos. Un d'aquests és el de Carles Miralles, escrit *Per ajudar a una lectura de «Les irrealis omegues»* (cf. nota 21), el qual corrobora el que acabo de dir amb aquestes paraules: «esperen encara moltes aportacions, des d'angles diversos, abans de poder confluïr en una síntesi suficientment essencial i aclaridora de detalls». El seu treball és una d'aquestes aportacions prèvies que vol «contribuir a la visió de conjunt explicant [...] el perquè del títol *Les irrealis omegues*», amb l'habitual clarividència del crític. Com una d'aquestes primeres aportacions cal considerar també l'article de C. Brian Morris sobre «*Gertrudis*» and the Creative Modesty of J. V. Foix, ja que s'hi toquen temes dispersos de la primera obra del poeta.⁵⁷

6. No és aquest el lloc per fer una revisió global de la bibliografia foixana: penso, però, que, a la llum de tot el que hem vist al llarg d'aquestes planes, podem considerar que el conjunt bibliogràfic que s'ha publicat durant aquests dos anys és il·lustrador en sentit positiu i en sentit negatiu, ja que —m'explico— dóna compte, de la banda positiva, dels interessos de la crítica, tant dels d'ara com

55. Josep ROMEU, *Lectura de sis sonets de «Sol, i de dol» de J. V. Foix*, «Catalan Review», ps. 171-204.

56. Jaume VALLCORBA-PLANA, «*Chi è questa che vèn, ch'ogn'om la mira*» from «*Sol, i de dol*», «Catalan Review», ps. 253-272.

57. C. BRIAN MORRIS, «*Gertrudis*» and the Creative Modesty of J. V. Foix, «Catalan Review», ps. 123-139.

dels de sempre, i, de la banda negativa, dels buits que fins ara hi podríem trobar i dels que encara hi trobem.

JOAN R. VENY-MESQUIDA

[119-157] *Literatura del JO més que mai.*

En els països vells i històricament conflictius el memorialisme és gairebé una necessitat i una exigència col·lectives amb vista no únicament a fixar ideològicament la història, sinó a advertir les generacions futures de les possibilitats o conseqüències d'un determinat comportament. La finalitat didàctica i moralitzant hi preval per damunt la finalitat estètica o la lúdica. El culte al jo, el mite del jo, tan propi de la civilització moderna, posa en marxa un altre tipus de literatura autobiogràfica de to intimista, quotidià i nostàlgic, evocador de situacions i personatges pròxims al narrador, amb una escassa o inexistent voluntat testimonial col·lectiva. Aquesta necessitat d'autoafirmació diària (o, si més no, freqüent) que reflecteixen els dietaris contrasta amb la distància temporal implícita a l'escriptura d'unes memòries. Com és sabut, però, i malgrat l'existència d'una mena de decàleg del bon memorialista (Lillard 1956) i de diverses teories sobre el gènere (fonamentalment descripcions convertides en mètode) la normativa sobre memòries és fràgil i mutable, essent-ne la transgressió un dels seus trets distintius. En aquest sentit, els límits entre memòries i dietaris són de vegades molt primis, i la barreja, constant. Molt sovint el canemàs d'unes memòries és un dietari previ, fragmentari i esquemàtic, matusser i el·líptic. Les memòries són millors quan aquest canemàs no es veu. Valguí aquest preàmbul per parlar d'*Històries i memòries*, de Miquel Gayà [119] i d'*El Molt de l'Ombra*, d'Albert Manent [157].

Històries i memòries és, literàriament parlant, un llibre molt més pur que no pas el segon, que es ressent de l'hibridisme que li confereixen les dues parts en què es divideix: el dietari polític i els nous retrats de persones més o menys implicades en l'activitat clandestina a partir del 1946. Ambdós llibres traeixen i assumeixen el pes de les tradicions respectives. En el cas de Gayà, la «crònica pueril» de Llorenç Riber i les evocacions en prosa de Maria Antònia Salvà, o, més recentment, les memòries de Guillem Colom, Francesc de B. Moll i Llorenç Moyà, mestres, col·legues o amics de l'autor. En el cas de Manent, Claudi Ametlla, Maurici Serrahima i Josep Pla. L'escenari d'*Històries i memòries* és fonamentalment Mallorca i el període que cobreix va des del naixement de Gayà el 1917 fins al 1954, punt d'inflexió en la seva trajectòria poètica i professional. L'abast geogràfic i cultural del llibre de Manent és més ampli, per bé que sigui Barcelona el punt de referència més immediat. El dietari de Manent comença l'octubre de 1959 i acaba el febrer de 1973. Quant als retrats, el més vell és Claudi Ametlla, nascut el 1883, i el més jove, Jordi Pujol, nascut, com Manent, l'any 1930. En tots dos llibres la formació catòlica dels autors, així com l'esperit conservador i la sana obstinació per la llibertat i la cultura s'encaren amb impudícia —com ha de ser— a d'altres posicions que, per massa radicals o per massa matisades, falsegen o edulcoren el panorama cultural i polític català durant el franquisme.

Gayà divideix el seu llibre en quatre parts, amb un total de vuitanta-vuit breus capítols o apartats que, amb epígraf propi, van marcant el pas del temps. La fredor d'una data encapçalant un capítol és substituïda per l'eficàcia simbòlica o per l'explicitat de l'epígraf. La data obliga, si més no sobre el paper, a inventariar tot el que s'ha fet durant aquell dia; l'epígraf, en canvi, obliga a seleccionar temàticament, però el moviment temporal del text és més ampli, pot durar dies, mesos o anys. El to i l'estil de les quatre parts d'*Històries i memòries* presenten desigualtats, conseqüència probablement dels diferents canemassos que l'autor ha utilitzat per elaborar-les. A la p. 251 Gayà parla de «més de 1.600 pàgines de dietari íntim»; a la p. 240 d'una «autobiografia de més de 360 quartilles», i a la p. 152, de la redacció d'una «crònica dels fets bèl·lics que em tocà viure en el front de Son Servera». A la primera part, dedicada als primers divuit anys, Gayà es mostra íntim i delicat en les evocacions i records de la terra, la casa, la família, els amics, els col·legis, etc. Amb bones dosis de lirisme sovint magnífiques i mai carrinclones, l'autor copsa no únicament l'ambient reclus, ignorant, pobre i bellíssim a un temps de la Mallorca rural, sinó també l'austeritat, aïllament i miopia d'algunes comunitats religioses on Gayà va rebre educació. A través de les lectures, exercicis de traducció (Virgili i Horaci), primeres provatures literàries, etc., el lector es fa una idea molt clara de l'aprenentatge progressiu del noi Miquel Gayà des de posicions poètiques romàntiques a les de l'Escola Mallorquina. «Entre la vida i el somni», títol d'aquesta part, correspon al que en podríem dir la prehistòria literària de Gayà. «La terra del desert» i «El camí de la resistència» apleguen els records i les vivències de la guerra com a soldat voluntari. Tant els episodis (perquè se'n poden dir veritablement així) del front, com els de la reraguarda, participen d'una doble intenció: fer la crònica individual i fer també la crònica històrica. L'individual i el col·lectiu es complementen al servei d'una única denúncia: el fet bèl·lic. Una guerra que a Mallorca va ser molt violenta el primer any però que després es va suavitzar una mica. Estudiant de radiotelegrafia en un quarter mig col·legi, l'Institut Ramon Llull, Gayà diu que «hi vaig florir gairebé com un peix dins l'aigua» (p. 156). S'hi relaciona amb escriptors, historiadors, músics i pintors joves com ell, amb qui comparteix les mateixes inquietuds culturals. El relaxament bèl·lic anà acompanyat, però, d'una creixent i inflexible repressió lingüística i cultural que havia de trencar aquelles inquietuds. L'anticatalanisme prenia consistència. En aquest context la lliçó de resistència de Guillem Colom és explicada per Gayà en pàgines importants. Vénen després l'amistat i el guiatge literari del periodista Miquel Arbona, Pere Ribot, F. de B. Moll, Miquel Ferrà, Llorenç Riber, Miquel Duran, Maria Antònia Salvà, Miquel Dolç, etc., que tenen com a conseqüència sovintegar les biblioteques de Sóller, Inca i Palma quan els militars ho permeten, i l'inici de la biblioteca privada. Aquestes dues parts són les més narratives i les que contenen un major nombre d'anècdotes personals encaminades —sembla— a desdramatitzar els fets sense banalitzar-los. El llarg monòleg de Gayà en surt beneficiat perquè l'anecdota aconsegueix de distendre el lector i d'accentuar les distàncies que separen aquest del narrador.

«Confessions» és el títol augustinà que Gayà posa a la quarta part del llibre, que cobreix l'etapa 1940-54. És, des del punt de vista de la història literària de la Mallorca contemporània, la més interessant i documentada. Les amistats con-

tretes durant la guerra ara s'accentuen, sota el signe de la clandestinitat, en les vetllades literàries de can Massot, en les quals Gayà té un paper protagonista. Els petits èxits esperonen l'exigència i l'autocrítica i el poeta decideix fer foc nou. El 1942 «plaguets i més plaguets de versos i poemes que duia escrits des dels meus dotze anys, obres de teatre, diverses novel·les, més de 1.600 pàgines de dietari íntim, etc., tot ho vaig arregar i en un sementer a deu passes de la masia en vaig fer un incendi que durà un parell d'hores [...]. Així liquidava el meu passat, amb el cor obert al futur i ben disposat a escriure coses millors» (p. 251). Aviat, primavera del 1944, apareix el primer llibre, *L'atzur illuminat*, que, pel domini del vers i de la llengua i per la delicadesa, no desmereix, en paraules de Miquel Forteza, «de la característica de l'Escola Mallorquina» (p. 255). El 1945 és un any important per a Gayà. S'ha casat i ha fet, amb Llorenç Moyà, un viatge a Barcelona que el posa en contacte amb els intel·lectuals catalans. Inaugura el curs dels Amics de la Poesia, a can Sunyer, i participa en una sessió de l'Estudi. Coneix Serrahima, Riba, Lleonart, Aramon, Bohigas, Casacuberta, Vidal Alcover, Barat, Bertran i Oriola, Leveroni, Espriu, etc. Uns anys després, el 1951, es publiquen *Els poetes insulars de postguerra*, antologia preparada per Sanchis Guarner, i *Ruta dels cims*, aplec de tres llibres de poesia de Gayà. Els llibres són publicats per Moll a la «Biblioteca de les Illes d'Or», de la qual Gayà parla amb entusiasme. Són també particularment interessants les pàgines dedicades a la ruptura pública i oficial amb l'Escola Mallorquina de poetes com Vidal Alcover, Cèlia Viñas o Blai Bonet. Gayà comenta els seus esforços per, si no admetre aquesta ruptura, almenys entendre-la a través de la poesia nova que surt en «Els Llibres de l'Òssa Menor», a «Poesía Española» o «Les Nouvelles Littéraires». Mallorca començava a sortir de les catacumbes i la poesia volia respirar aires nous. Miquel Gayà abandona la poesia com a nord de la seva vida i opta per la investigació i l'erudició, que inicia, i no pas per casualitat, amb l'epistolari de Costa i Llobera.

Albert Manent és, sense cap mena de dubte, una de les persones que amb sentit constructiu i pràctic i amb una paciència i eficàcia admirables, han contribuït més a descobrir i descriure una bona part de la matèria primera de la cultura catalana contemporània, sobretot la cultura literària. La recerca de textos perduts en diaris i revistes, la identificació de pseudònims, el buidat de col·leccions i editorials, etc., són algunes de les feines que mai no agrairiem prou a Manent. En aquest sentit, *El Moli de l'Ombra* enllaça amb la línia d'altres llibres anteriors: *Literatura catalana en debat* (1969), *La literatura catalana a l'exili* (1976), *Escriptors i editors del Nou-cents* (1984), i amb la de treballs com per exemple el col·leccionable *Històries de la clandestinitat*, publicat per «El Correo Catalán». Com tots els de Manent, *El Moli de l'Ombra* és un llibre discutible formalment quant a mètode i ideològicament quant a objectius i continguts, però la seva utilitat historiogràfica és incontrovertible, i això, tal i com està el panorama, és important. La gran quantitat de referències a esdeveniments socials, polítics i culturals, sovint obtingudes sobre el terreny, eleva el llibre a la categoria de document, alhora que en redueix al mínim de la correcció les pretensions literàries. L'agilitat del discurs de Manent, aconseguida en part per les sucoses xafarderies sobre la *social (and private) life* dels intel·lectuals i polítics de l'època falla, al meu entendre, per les repeticions. Perquè no és únicament que un personatge, una institució cultural

o una revista universitària surtin un elevat nombre de vegades (repeticions sintagmàtiques), sinó que allò que es diu sobre el personatge, la institució cultural o la revista ha sortit ja en d'altres textos i contextos (repeticions paradigmàtiques).

Amb el dietari polític i els retrats, obra finalista del Premi Josep Pla 1985, Manent col·labora a exhumar la complexitat i els interrogants de Catalunya sota el franquisme. Calen moltes més obres com *El Moli de l'Ombra* o *Històries i memòries* perquè un dia es pugui fer no la crònica més o menys personal, sinó la història col·lectiva de Catalunya en aquell període. Només quan tinguem totes les peces del trencaclosques, el podrem muntar.

GLÒRIA CASALS

[121] *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*.

Paradoxa: un lliurament que podria semblar atípic s'escau ésser d'allò més enraonat. El 0 i el 9 plegats —i, encara, el 9 abans—, i que el 0 no sigui, com de costum, un tast, sinó un primer llepar-se'n els dits després de nou posades de bona menja s'expliquen per moltes raons, diverses i sòlides. No hi són escrites; però es veuen. N'hi ha de circumstancials: del fasc. 1, aparegut el 1960, fins al 9, signat el 1985, s'han escolat 25 anys: unes «noces d'argent». Coincideixen amb el darrer mot d'una lletra, *dux*. El conjunt A-D farà un gruix manejable, ja un llibre de bo de bo, el vol. I. Els fascicles 9 i 0 vénen a ésser-ne unes «tapes» intel·lectuals, com n'hi deurà posar de materials qui se l'enquadrarà. «O *fortunati, quorum iam moenia surgunt*.»

N'hi ha hagudes de fonamentals. Els solaments bassolsians de l'edifici es distingeixen —caràcter del propi mestre fundador, conveniència de palesar l'energia mitjançant el caminar— per llur practicitat: el fasc. 1 començava, simplement, per A; darrere, dotzenes de lemes mostraven la feina feta; llurs rengleres encoratjaven polidament a recórrer sense treva el llarg camí de la que quedava per fer; davant, només el cartró que la protegia, «aprofitat» per a posar-hi el títol, els redactors, uns advertiments a l'usuari. Ara, quan de feina ja n'hi ha molta més de feta, i quan ja ningú no gosaria dubtar que tota la que resta pagarà la pena d'acabar-la, els fasc. 9 i 0 surten a palesar-ho bessonament en fulls de l'obra.

Llegui'm de desentortolligar ací la paradoxa, ni que només sigui aparent, per a major comoditat del lector, assabentant-lo primer del contingut del 0, després de les parts del 9 que són cloenda del volum; en darrer lloc, de la que n'és glossari de bo de bo, des de *dotalis* al *dux* esmentat suara. El 0, efectivament, anirà a l'inici del volum: l'amic Dr. J. Bastardas hi apareix com a editor de l'obra que el nostre mestre Dr. M. Bassols de Climent va fundar; hi són destriades les redactores principals, tot al llarg d'aquest quart de segle, dels col·laboradors més aviat ocasionals. En un prefaci bilingüe, el conjunt s'enceta ara amb una autopanoràmica. Mirant endarrere, el Dr. Bastardas en treu l'entrellat, prou complex des de la vinculació amb la part hispànica del *Du Cange* nou que empenia la Union Académique Internationale, fins a l'aparició corpòria dels fascicles, ja publicats amb atenció exclusiva al llatí escrit en terres catalanes dins els límits temporals d'allò que ell

mateix va anomenar «català pre-literari» en una contribució memorable, de la qual parlarem més endavant. Hi són també evocats els precedents —ja referits a aquest domini—: les cèdules de Balari, les tasques de Nicolau d'Olwer en aqueix Institut d'Estudis Catalans.

Esguardant de cara, n'assenyala —amb humilitat teresiana: veritat tocant de peus a terra— les dificultats nuclears: mentre hom ha anat despellant els textos, s'anaven coneixent força documents abans inèdits, i d'altres, ja coneguts, se'n milloraven les edicions. Davant els riscos que això suposa, una illusió per damunt de tot: que el cedulari pugui, ell sí, estar sempre al dia, a fi que els volums posteriors (i, si cal, algun d'addicional *ad hoc*) permetin de fer neteja de les inexactituds que s'hauran descobert. Una col·laboració de l'Escola de Filologia del CSIC —editor principal de l'obra— amb la Universitat de Barcelona i, suara, del mateix IEC —que ja ha començat a fruitar en aquesta publicació terminal de lustre de lustres i de volum— permet d'esperar que també per aquest cantó de l'avenir es toca de peus a terra, i que la illusió serà complida.

De la «Introducció», que reincorpora les justificacions dels límits geogràfics, cronològics i de contingut, em sembla especialment adient a aquesta recensió destacar-ne tres aspectes. De primer, la relació doble amb aquell «català pre-literari» de la inoblidable ponència del mateix autor en el IV Col·loqui de l'AILLC a Basilea (ps. 37-64 de les «Actes» [Montserrat 1977]): per una banda, en aquesta documentació hi ha, de vegades, text en català aspriu, no llatinitzat, que s'acredita, així com d'allò més antic que en la nostra llengua es coneix, ara per ara; per un altre cantó, àdhuc quan la redacció pretén d'ésser llatina, traspua ací i allà peculiaritats catalanes, p. ex., entre les lèxiques, aquells *uuantos* 'guants' de bo de bo, quina que n'hagi estat la destresa del llatinitzador. En segon lloc, la constant atenció a les innovacions semàntiques en mots ja coneguts en el llatí anterior, com és ara aquell preciós *nebula* 'neula', un dels que ens deixaren bocabadats a Basilea, documents indirectes, però no menys fefaents, de l'existència i de l'antigor de tota aquella colla de novetats catalanes dins la Romània. El tercer aspecte es copsa mirant «endins»: l'introducció no se sap estar d'advertir —i fa bé— que el *Glossarium* no ha pretès d'ésser una enciclopèdia; però tres segles d'història d'una llengua naixent és fàcil que assoleixin una importància cabdal per a la història de la cultura que s'hi expressa. Ni que no hi hagi hagut, doncs, intenció de tractar de *Wörter und Sachen*, el cert és que, menudament i acurada, l'atenció als mots hi resulta moltes vegades el canemàs violat de la història de les coses, de les institucions, de la cultura (articles com el *dra(p)pus* de l'adjunt fasc. 9, cols. 1027-1030, en són exemples clars i convincents. I n'hi ha un munt!).

Clou el fascicle una «Bibliografia», reorganitzada ara classificadament: textos —esmentats com a fonts al cos de l'obra—, estudis i revistes. Només els primers s'han posat al díptic mòbil nou, amb tota la raó, per cert;¹ tot i això i ésser-ne la lletra força més menuda, ocupa el mateix espai que acompanyà el fasc. 1, que aplegava les referències bibliogràfiques de tota mena.

La cloenda del 9, *Rectificaciones y adiciones*, s'esdevé fornir d'exemples con-

1. Potser no calia ara fer-hi constar que es tracta dels *Textos*: més aviat hauria anat bé de passar a títol el subtítol que n'exposa la classificació.

crets manta part de la «Introducción». La mitja dotzena de «fantasmes» que caldrà esbandir al llarg del volum atesta la dificultat de tractament d'un material costós de llegir, molts cops impossible de comparar (la majoria són hàpaxs), en gran part revés d'interpretar. Pot estar content l'editor que, tot i haver-se dedicat ell personalment a encampar fantasmes, n'hagi topat tan pocs. Li dolen més les omissions i, és clar, unes més que no pas les altres. Però les que de bo de bo li han de saber greu són també ben poques: *antuixà* i *caçar* haurien pogut tenir llurs ètims en els llocs corresponents... En canvi, tot allò altre que hi ha mancat perquè encara no era conegut o ni tan sols estava llegit quan es redactaren les respectives lletres, més aviat és encoratjador: vol dir que la tasca és profitosa, que el terreny és fèrtil, que paga la pena de treballar-hi.

Unes observacions minses a la part expositiva d'aquest fascicle 9: s. v. «dotarius» trobo una mica fantasma la substantivació *dotarium* amb aquest sol exemple «... sicut in illorum dotaria continentur». Ni que el pl. vingui després ben atestat —però amb una altra accepció i, per això, ben destriat— com a tal neutre, per a mi fóra millor tenir el sg. per una substantivació no pas de *dotarium*, sinó del fem. *dotaria*, per ellipsi simple de *charta* en la juntura *charta dotaria* que poc abans s'hi esmenta; la sintaxi del bocí que ho autoritza també sortiria guanyant-hi. S. v. «duplatio», la definició '*cantidad equivalente a dos veces otra*' s'avé amb el segon passatge adduït; ara, pertocant el primer, no m'hi rebaten els comptes: '*in duplum ei componat, et a duplatione medietatem episcopus habeat et medietatem comes*', trobo que aconsella una accepció '*incremento de una cantidad en otro tanto*': d'aquest increment —si ho voleu 'multa' o 'recàrrec'— és del que se'n queda la meitat la mitra i l'altra meitat el comtat; la quantitat base és restituida a qui calia rescabalar.

Si hagués buscat a dretes un exemple per acabar, potser hauria maldat endebades. Però me l'he trobat al cap dels dits: la darrera citació deixa ben explícit com tot un món (una fe, una economia, una organització social i política, una cultura naixent) s'expressen a tall d'embrió dins una llengua maternalment prenys d'una vida nova, que nodreix amb els seus recursos i en traspua a l'exterior el procés de formació. Valuós el *Glossarium* de la llatinitat medieval de Catalunya per a aqueixa revista i secció de llengua i literatura; important per a l'IEC en conjunt.

SEBASTIÀ MARINER BIGORRA

[132] JACQUELINE HURTLEY, *Josep Janés: el combat per la cultura*.

El llibre és farcit d'informació sovint erudita i és fet amb un bon gust i una prudència envejables. És un llibre important perquè no únicament suggereix nous camins d'investigació, sinó que els exigeix amb urgència, tan importants i tan verges són encara els estudis sobre el món editorial. Amb tot, el llibre no recull o tracta molt de passada alguns aspectes del combat cultural de Janés. En aquest sentit, és de doldre l'absència d'una introducció que fixi els objectius i l'abast de l'estudi; hauria facilitat les coses o, si més no, hauria invalidat possibles crítiques

com aquesta. Hurtlely estructura el llibre en dos grans apartats segons un ordre cronològic, i el final de la guerra del 36 és la frontera entre ells. La divisió coincideix amb el canvi de llengua que la victòria franquista va exigir i que Hurtlely assenyala amb el joc patronímic entre Josep i José. Un joc enginyós, atractiu i, sens dubte, absolutament real, però que potser resulta una mica ingenu: no tota l'activitat de Janés fins al 1939 és en català, com tampoc és exclusivament en castellà la de la postguerra. Però això és anecdòtic. El primer apartat —«Josep Janés i Olivé»— conté, doncs, des de la precoç i polifacètica formació del nen Josep Janés, a l'Hospitalet, fins a la sortida cap a França el 24 de gener de 1939. Molts anys (1913-1939) o poques pàgines perquè els «Quaderns Literaris», per exemple, o algunes col·leccions aparegudes durant la guerra, puguin tenir el tractament que em sembla que mereixen. El segon apartat —«José Janés, editor»— cobreix el període que va des del retorn a final del mateix any 1939, fins a la mort, esdevinguda el 1959. El centre d'interès de Hurtlely en aquest apartat és, però, la incidència, manipulació i recepció de la literatura anglesa del segle xx, sobretot la novella, en el panorama cultural espanyol dels anys 40 i 50. D'això sol se n'hauria pogut fer un volum que hauria pogut recollir la utilíssima llista de llibres publicats per Janés entre el 1940 i el 1959, que per raons d'espai l'autora no ha pogut incloure en aquest.

Posats a explicar el *meu* llibre ideal, potser hauria estat interessant d'esgotar el tema de les traduccions, no únicament angleses, insistint en la línia (que jo no veig tan continuadora i reconciliadora com Hurtlely) de les traduccions catalanes de literatura anglesa a la pre-guerra i les traduccions castellanes de la postguerra. Potser aleshores es veuria la modernitat de les traduccions dels «Quaderns Literaris» davant l'oportunisme providencial i mai prou agraït, perquè les circumstàncies eren unes i molt concretes, de les traduccions castellanes. El tractament no superficial, sinó parcial, de les traduccions respon al que Hurtlely diu a la p. 312: «En aquest estudi m'he resistit a fer una avaluació crítica exhaustiva de les obres traduïdes des del punt de vista lingüístic, primer de tot perquè l'objectiu del treball és una aproximació a la figura de Josep Janés i Olivé a través de la tasca que va portar a terme, i després perquè no em sembla just criticar un treball que es va fer, en molts casos, per sobreviure i en un context social de depuracions i pena capital. Els judicis crítics sobre la precisió i el valor estètic de les traduccions podrien resultar fins i tot impertinents». No crec, sincerament, que criticar signifiqui ser impertinent, sobretot quan hi ha una distància temporal que facilita l'objectivitat. Un estudi exhaustiu des del punt de vista lingüístic contribuiria no solament a desemmascarar l'aparat de censura espanyol, sinó a desemmascarar «falsos» traductors, tant al català com al castellà, i a valorar-ne d'altres amb un gran sentit lingüístic i una honestat professionals a prova de Serranosúñers diversos. També m'hauria agradat que Hurtlely hagués parlat llargament del Josep Janés de la postguerra: de «La Rosa dels Vents» recuperada el 1947; de les sis-centes pàgines llargues de l'antologia de poesia catalana preparada per Fernando Gutiérrez; de l'«Homenatge a Carles Riba en complir seixanta anys», publicat el 1954; de la col·laboració fallida amb Josep Pedreira per tirar endavant «Els Llibres de l'Ossa Menor», etc.

També m'hauria agradat (i molt!) que Hurtlely no s'hagués aferrat tant a les

consignes culturals d'Eugeni d'Ors. Bàsicament perquè els anys no passen debades i, segons com, resulta molt forçat, inoperant i fins i tot rellescós-sospitós aplicar uns esquemes vàlids o si més no practicables el 1906 o el 1910 per exemple, trenta, quaranta o cinquanta anys després. Sobretot quan, a més a més, dues guerres mundials i una de civil han capgirat moltes coses: a banda els homes (Ors inclòs), el concepte de cultura. Finalment, i això admeto que és una fòbia molt personal adquirida, per cert, en el país de Jacqueline Hurtley, també m'hauria agradat veure el text net de tants lemes, tantes citacions i tants epígrafs més o menys simbòlics, afortunats o agafats pels pèls.

A desgrat de les objeccions que he presentat, el llibre de Jacqueline Hurtley disposa d'un aparat documental de primera categoria, fruit de la recerca detallada i exhaustiva en arxius, catàlegs i papers privats. La reivindicació que s'hi fa de Josep Janés no per apassionada deixa de ser necessària i justa.

GLÒRIA CASALS

[137] JULIÀ I MUNÉ, Joan, *Mossèn Antoni M. Alcover i l'Obra del Diccionari a la llum dels epistolaris de Barnils, Griera i Montoliu*.

Joan Julià i Muné, actualment professor universitari a Lleida, ens ha donat nombroses mostres del seu interès per la història de la lingüística catalana durant el segle xx i ben en concret s'ha proposat de reivindicar la figura oblidada o no sempre prou valorada de Pere Barnils, un dels tres «estipendiats» que la Diputació de Barcelona envià a Alemanya, després del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, perquè s'hi ensinistressin en les tècniques de la filologia romànica. En aquest llibre, que conté molt més que no promet al títol, fa una aportació de primer ordre per a la comprensió d'una època i d'uns esdeveniments que fins ara coneixíem d'una manera molt incompleta, a través de les biografies de Pompeu Fabra i de mossèn Alcover sobretot.

Gràcies a la generositat de Francesc de B. Moll, Joan Julià ha tingut accés a uns quants centenars de cartes i de targetes postals conservades a l'arxiu de mossèn Alcover, fonamentalment escrites per Pere Barnils i pels seus companys de penes i fatigues a Alemanya i a l'Institut d'Estudis Catalans Antoni Griera i Manuel de Montoliu, que van del 1901 al 1925. La recerca dels fons paral·lels de Barnils i de Griera ha resultat inútil, per la qual cosa no posseïm —de moment almenys— cap de les cartes que els adreçà Alcover. En canvi, l'epistolari Montoliu conservat a la Biblioteca Porter, del Patrimoni Bibliogràfic de la Generalitat de Catalunya, conté una trentena de documents que complementen els anteriors (cartes de Josep Pijoan, Jaume Massó i Torrents, Bernhard Schädel, Jordi Rubió i Balaguer, Josep Carner, Pere Barnils, Antoni M. Alcover, Pompeu Fabra, Antoni Griera, Alfons Par, Jaume Bofill i Mates i Eugeni d'Ors).

Julià ha transcrit tota aquesta documentació (298 peces en total, de l'any 1901 al 1960), n'ha traduït —amb l'ajuda de Jaume Tió— els textos alemanys (una part de les cartes dels «estipendiats» eren enviades a mossèn Alcover en un alemany rudimentari; altres vegades contenen frases o paraules alemanyes o pseudo-

alemanyes), hi ha afegit una considerable anotació i ha enriquit el conjunt amb un índex de noms i un índex cronològic. Tot i que les transcripcions són acurades, Julià mateix adverteix que no sempre ha pogut entendre els originals (penso que tractant-se de textos del segle xx hi ha una excessiva abundància de punts suspensius que indiquen supressions de fragments inintelligibles, potser perquè hom ha treballat sobre fotocòpies no sempre clares) i no costa gaire d'advertir inevitables errades (en algun cas poc comprensibles, com l'antològic «*intelligenti panea*», de la p. 302, o els cognoms *Giranel* per *Givanel* o *Zaunè* per *Zanné* de les ps. 322-323, o «el P. Cabreras» per *Calveras* de la p. 330, convertit a l'índex de noms en «Mn. Cabreras»). No costa gaire d'adonar-se, d'altra banda, que l'índex de noms tampoc no és ben complet (al text hi ha, per exemple, una referència a Mistral i una altra a *Mirèio* —amb motiu de la famosa polèmica entre Alcover i l'Institut a causa de les modificacions fetes a la traducció de Maria Antònia Salvà, no reflectida a l'anotació— que no figuren a l'índex).

No es tracta, però, d'entretenir-se gaire en aquests lapsus, que en general el lector especialista esmenarà simplement amb sentit comú. Sí que val la pena de remarcar la importància del corpus epistolar que Julià ha recollit i que ha pogut arribar fins a nosaltres amb la col·laboració eficaç de la Diputació Provincial de Tarragona. Hi trobem la petita i la gran història de la formació de la Secció Filològica de l'Institut, del desenvolupament de l'Obra del Diccionari de mossèn Alcover, dels estudis dels estipendiats a Alemanya i de les seves discrepàncies amb el professor Bernhard Schädel, de les relacions no sempre fàcils entre ells mateixos i amb mossèn Alcover (que continuaren clandestinament després de la ruptura entre Alcover i l'Institut), de la situació poc còmoda dels «estipendiats» dins l'Institut (Barnils en fou allunyat, Montoliu es plany de la seva esclavitud i Griera fa la viu-viu i balla al so que toca per surar-hi, però acaba assegurant el 1952: «Modestament, per la meua part, durant quaranta anys, he treballat en múltiples aspectes de la lingüística catalana. Les meves recerques han donat universalitat a la nostra llengua. D'En Fabra molt aviat s'en [*sic*] ignorarà l'existència, dels demés ni parlar-ne»). Tot plegat és més una història de misèries que no pas de grandeses, on la intriga, l'enveja, la maledicència, la necessitat de trobar un *modus vivendi* hi tenen un paper decisiu. Però no cal dubtar que, al costat de tragèdies personals o d'anècdotes poc edificants, l'epistolari transcrit per Julià il·lustra la batalla de les normes ortogràfiques i forneix elements de primer ordre per a la història de la lingüística catalana.

Tant de bo que la tasca iniciada per Joan Julià pugui continuar amb tan bons resultats. Ell mateix ens revela que té en curs l'epistolari Schädel-Alcover, que permetrà de matisar i de completar les acusacions que li adrecen Barnils, Montoliu i Griera (aquest darrer, fins a un moment determinat, volent i dolent). Al mateix arxiu de mossèn Alcover hi ha l'epistolari amb Prat de la Riba —que jo mateix vaig poder fer conèixer parcialment a Joan Julià i abans a Mila Segarra, que l'ha utilitzat als seus estudis sobre l'ortografia catalana—, d'un gran interès per a les relacions entre Alcover i Prat i per a la qüestió dels «estipendiats» (que convindria complementar, si és possible, amb el fons de l'arxiu Prat de la Riba), i em consta que hi ha altra documentació important sobre l'Institut reservada fins ara

—per motius ben comprensibles— per Francesc de B. Moll, però que un dia o altre deurà trobar unes mans que l'estudiïn i ens la facin conèixer.

JOSEP MASSOT I MUNTANER

[149, 150, 152, 154] *Cinc edicions del Llibre de l'orde de cavalleria de LLULL.*

De vegades la bibliografia té sorpreses que descobrim en fets més o menys insòlits, fets que ens mostren un dels vessants amables d'aquesta ciència auxiliar i que, inevitablement, ens acaben portant a la investigació; em sembla que aquest és el cas del *Llibre de l'orde de cavalleria* de Ramon Llull. Aquesta obreta menor ha estat editada, per no anar més lluny, cinc vegades, en els tres darrers anys, de diverses formes i per editorials diferents; es tracta aparentment d'un cas extraordinari. Vegem-ho.

A les festes de Nadal i de cap d'any del 1985 l'editorial madrilenya Espasa Calpe va tenir el detall d'obsequiar els seus col·laboradors i amics amb una reproducció facsímil de l'edició prínceps de l'opuscle lullà, la de Marià Aguiló (Barcelona, Estampa de Celestí Verdaguer, 1879) [149]. Aguiló el va editar a partir de dos manuscrits del segle xv: l'un que ell mateix va descobrir i adquirir a Cadis (que procedia del Col·legi de la Sapiència de Palma i que avui es troba a la Biblioteca de Catalunya); l'altre, incomplet, propietat del poeta Miquel V. Amer (que passà per donació a l'Ateneu Barcelonès). L'edició Aguiló és molt notable per la seva fidelitat i correcció; procura refer un text original amb la combinació dels dos manuscrits i esmena o interpreta força encertadament tots aquells passatges que ofereixen dificultats, sense anotar ni la seva intervenció, ni els diversos manlleus d'un i altre còdex.

Al llibre d'Espasa s'hi afegeix la traducció castellana de F. Sureda Blanes, ja publicada a la col·lecció «Austral» (1949) de la mateixa casa; la traducció del Sr. Sureda és inqualificable i inexplicable, en una persona que, com ell, coneixia el català. N'ofereixo una mostra; diu l'endrea i l'inici del pròleg: «Déus honrat, gloriós, qui sòts compliment de tots béns, ab gràcia e ab benedició vostra comença aquest llibre qui és de l'orde de cavalleria. Per significança de les set planetes, qui són corsos celestials e governen e ordenen los corsos terrenals, departim aquest *Libre de cavalleria* en set part, a demostrar que los cavallers han honor e senyoria sobre lo poble a ordonar e a defendre» (edició Bohigas, 1957). La traducció és: «¡Dios, honrado y glorioso, cumplimiento de todo bien! Con vuestra gracia y bendición comienzo este libro que es del orden de caballería. A semejanza de los siete planetas que son los celestiales Corsos que gobiernan y ordenan las cosas terrenales, dividimos este Libro de Caballería en Siete Partes; en las cuales queremos demostrar que los caballeros reciben honor y señoría del pueblo, con el fin de ordenarlo y defenderlo.» Aquesta, si més no original, traducció és plena de disbarats semblants. Del facsímil, encolat a l'americana, se'n van imprimir tres mil exemplars, no venals.

Una desconegudíssima editorial barcelonina, anomenada Teorema, edità també el 1985 el llibre a la col·lecció «Cuentos, Mitos y Leyendas» (tot un avís).

Aquest cop, un facsímil de l'edició bilingüe de José Ramón Luanco (1901) [150]; és gairebé impossible. D'altra banda, el Sr. Luanco va transcriure un manuscrit del segle XVIII que trobà entre els llibres i papers de M. de Jovellanos qualitat tan ínfima i la reducció de les dimensions del text tan gran, que la lectura és, gairebé, impossible. D'altra banda, el Sr. Luanco va transcriure un manuscrit del segle XVIII que trobà entre els llibres i papers de M. de Jovellanos (provinent del seu captiveri a l'illa); el lligall descendeix d'una còpia i versió castellana que en féu el fervent lul·lista mallorquí el P. Antoni Pasqual, el qual, partint d'un curiós criteri gràfic, va transcriure en *e* totes les vocals neutres finals de paraula; com diu Mateu Obrador, «d'això'n va resultar, naturalment, una lliçó estravagant, esquerrana y que fa mal a la vista». Els senyors de Teorema, que asseguruen que el llibre fou publicat per primer cop el 1276, ens han posat a l'abast un rar facsímil.

Ja al 1986 ens trobem amb la tercera sorpresa: l'editor Miquel Font, de Palma, emprèn la reedició facsímil (un altre cop un facsímil!) de les correntment anomenades *Obres de Mallorca* del Beat [154]; en el primer volum hi era inclòs el *Llibre de l'orde de cavalleria*, juntament amb la transcripció d'un dels manuscrits de la versió francesa medieval, l'anomenat 1, del British Museum.

La de Mateu Obrador i Benassar és, sens dubte, la millor de les edicions que se n'han fet fins al moment. Es basa en tres manuscrits: el que pertanyé a Marià Aguiló, el de l'Ateneu Barcelonès i la còpia setcentista del P. Pasqual; el resultat, és clar, no difereix gaire de l'edició prínceps, encara que Obrador resol d'una manera diferent algunes dificultats. D'altra banda, l'editor mallorquí segueix molt de prop Aguiló; a vegades inexplicablement de prop: Obrador reproduïx alguns errors de transcripció de l'edició de 1879 o n'adopta la lliçó que contradiu els mateixos manuscrits; per exemple, el darrer paràgraf del llibre diu: «Moltes son les honors e los honraments qui *pertanyen* esser fets a cavaller»; el mot en cursiva apareix també a 1879, i en canvi els dos manuscrits porten *tanyen*; podria ser que Aguiló no conegués el mot, però em costa de creure això d'Obrador. Hi ha d'altres casos semblants (no explicables pels criteris ortogràfics que segueix); en canvi, en d'altres ocasions Obrador corregeix explícitament l'edició Aguiló, o bé se n'aparta introduint una altra variant, com dic. Trobem, però, una altra incongruència en les notes a peu de pàgina: en la majoria de casos anota variants (sovint insignificants) de l'edició de Luanco!, i, contràriament al que caldria esperar, oblidat les del ms. de l'Ateneu (com quan escriu *daga*, on l'altre parla de *miseri-còrdia*). Què significa això? És difícil d'explicar, però no podem pensar que Obrador es basés en l'edició del 1879, en comptes de fer-ho en els dos manuscrits principals; hi ha raons que ho proven i encara cal tenir en compte la competència i l'honestat filològica d'Obrador. Penso que es tracta d'algunes incoherències degudes a l'època en què va fer-se l'edició, o a la precipitació, tot i que Obrador era un editor molt conscient a l'hora d'establir (fins i tot de preveure) els criteris que calia seguir, com ho demostra l'excel·lent introducció del volum 1.

No puc estar-me potser de comentar el llibre des del punt de vista formal. El de Miquel Font és el més ben imprès dels tres facsímils. Redueix les dimensions de l'exemplar però no les de la caixa del text. Tanmateix, presenta una enquadernació deficient (cola americana) i una presentació bastant dolenta si tenim

en compte el preu elevat, i que la forma de reproducció, l'*offset*, és la més barata que existeix (xerocòpies a part, és clar).

El primer volum de la «Biblioteca de Cultura Catalana» que publiquen Alianza Editorial i la Fundació Enciclopèdia Catalana és, precisament, una traducció castellana de l'obreta lulliana en qüestió, a càrrec de Luis Alberto Cuenca [152]. Es tracta de la quarta versió castellana del text; la primera és aquella del P. Pasqual a què ja he fet referència, impresa per primer cop per Luanco (1901) i reimpressa pel P. Batllori a les *Obras literarias* de Lull (Madrid, BAC, 1948); la segona és la de F. Sureda, també al·ludida, que el mateix Cuenca qualifica d'*«arbitraria y delirante»*; la tercera (que sorprenentment no ha estat reproduïda en aquests anys, i és l'única!) és del 1961, de Francesc P. Samaranch en una *Antología de Ramón Lull*, una versió prou correcta. La de Luis Alberto Cuenca, que parteix de l'edició Bohigas (1957), és una bona versió, per la seva fidelitat al text i pel registre de llengua que utilitza, tot i que la introducció que presenta és molt —massa— superficial i, en algunes dades, desencertada.

Finalment, per a l'any en curs hi ha prevista l'aparició de l'edició crítica del text a la col·lecció «Els Nostres Clàssics» de l'Editorial Barcino, preparada per qui signa aquestes ratlles.

Voldria referir-me en aquestes línies, encara, a dues circumstàncies de la història bibliogràfica recent del *Llibre de l'orde de cavalleria* que no han estat remarcades i que em semblen d'una certa importància. En primer lloc, que l'edició de Pere Bohigas a les *Obres essencials* reproduceix exactament la de Mallorca (1906), amb una nova i més acurada puntuació; cal afegir que, al pròleg, Bohigas no diu en cap moment que hagi fet una nova versió del text, encara que sempre hagi estat considerada així. En segon lloc, que l'única edició de l'original català que tenim a l'abast a les llibreries, d'Edicions 62, col·lecció «El Garbell», a cura de Marina Gustà, és incompleta pel fet que hi manca el darrer paràgraf sencer del pròleg («Lo cavaller donà sa benedicció [...] record l'orde de cavalleria»), sense que aquesta greu errada hagi estat esmenada en cap de les tres reedicions que se n'han fet!

El cert és que l'èxit editorial del llibre no és nou, ni tan sols és un fet modern; és ben coneguda la història de la difusió del text a l'edat mitjana, les seves influències en Joanot Martorell, Don Juan Manuel, les seves impressions, repetides, a l'estranger als segles xv i xvi, xix... En fi, crec que és en aquest punt que la bibliografia ha de menar-nos a la investigació; seria convenient intentar reconstruir una història de la recepció del text fins als nostres dies. Lull continua reeixint en la difusió d'aquesta obra, per a ell secundària, ben segur; és només a causa de la reduïda extensió del text i dels avantatges editorials que ofereix?

ALBERT SOLER I LLOPART

[155] *Raimundi Lullí Opera Latina*, xiv.

El pare Alois Madre ha tret a la llum el 1986 la peça clau de l'Art de Ramon Lull: l'*Ars Generalis Ultima*. El volum que la conté continua la sèrie del *Corpus*

Christianorum de què parlàvem a les pàgines 566-567 del volum 1 d'aquesta revista. Es tracta d'una feina filològica ímproba, donada l'abundància de manuscrits antics de l'obra i donat també el fet que la impremta la va divulgar des del 1480. El *stemma codicum* de la p. XXIII pot donar una idea de la quantitat de material que s'ha tingut en consideració. Cal reconèixer un cop més la meritòria labor que porta a terme el Raimundus-Lullus-Institut de la Universitat de Friburg en matèria d'edicions lul·lianes; tots els seus membres han participat, en efecte, com observa A. Madre al seu prefaci, a l'assoliment del text crític d'una peça tan notable i tan revesa.

Que Llull és en realitat un perfecte desconegut per a la gent culta del nostre segle ho demostra el fet que no existeixi cap estudi capaç de guiar el lector benintencionat a través d'aquesta «reina de les Arts» (vegeu la p. 5: «*Quoniam multas Artes fecimus generales, ipsas volumus clarius explanare per istam. Quam vocamus ultimam, eo quia de cetero non proponimus aliam facere*»). En aquest sentit la nova edició fa una funció explicativa força notable, en la mesura que dota d'epígrafs interns i de subdivisions uns materials expositius que sovint es prestaven a la confusió llegits en l'edició que fins ara era la més avinent, és a dir, el facsímil del 1969 de la palmesana del 1645. Així, per exemple, la part desena de l'obra, la que tracta de les aplicacions de l'Art, la que permet de veure com efectivament els seus principis funcionen com a procediments vàlids per a totes les ciències, apareix embridada en uns apartats (els modes de l'aplicació, que són quinze, i els camps de l'aplicació, que són les formes més generals i les arts particulars) que la transformen en un material assimilable. Aquesta part desena de l'AGU és plena de notícies importantíssimes per a copsar el pensament lul·lià en relació amb els més diversos sabers, ja que el beat s'hi proposa, no menys, de traduir a termes «artístics» els principis de totes les ciències i disciplines intel·lectuals que li semblen rellevants. Els mecanismes lògics i semàntics de la «traducció» que opera Llull necessiten naturalment un estudi que caldrà que tingui en compte els modes mateixos de l'aplicació assenyalats per l'autor. Cal esperar també que l'edició crítica contribueixi a donar volada a aquesta mena d'estudis en la mesura en què forneix un text segur. És evident, però, que no podem apostar a favor d'un estudi de les aplicacions si abans no agafem el toro per les banyes de l'alfabet, les definicions dels principis, les regles, la taula, els funcionaments de les figures tercera i quarta, la *mixtio* o barreja de principis i els nous subjectes. Deixarem de caminar com el gat sobre brases el dia que no tinguem la temptació d'escriure que és «estrany» que una cosa quedi demostrada per la primera espècie de la regla C.

NOTA DE REDACCIÓ

[156] MACIÀ, X., PERPINYÀ, N., *La poesia de Gabriel Ferrater*.

Enfrontar-se a l'obra completa d'un poeta és una tasca apassionant i alhora un repte. Aquest fet s'accentua a mesura que augmenta la importància del poeta dins la seva tradició literària. I si, a més a més, el personatge hi aporta una biografia que ha esdevingut mite, llegenda, les dificultats es multipliquen, perquè

cal evitar de caure en el fàcil parany d'enllestir molta de la seva poesia en funció de la vida mitificada del poeta. Dir això i pensar en Gabriel Ferrater és tot u. Encara ara es pot dir que els estudis que se n'han fet són pocs i de qualitat molt diversa: hi ha massa mite, massa testimonis vitals i massa crítica impressionista.¹ Per això, el llibre que ara comentem es fa doblement interessant: perquè és un pas més per al coneixement de la poesia de Ferrater i perquè és un intent seriós d'encarar-s'hi. Veurem com i fins a quin punt ho ha aconseguit.

A la introducció² els autors ens manifesten ja de bell antuvi que la seva intenció és parlar només del món poètic de Ferrater i no deixar-se endur per factors externs i anecdòtics, aliens a la poesia (p. 17). Per això es limiten a donar una visió global del Ferrater crític literari i lingüista, tot destacant la seva especial importància en aquest últim camp.

La primera part es divideix en quatre capítols, que estudien el conjunt de l'obra poètica. Al primer, els autors es refereixen al títol del volum que recull la poesia completa de Ferrater, *Les dones i el dies* (*Da nukes pueris*, 1960; *Menja't una cama*, 1962; *Teoria dels cossos*, 1966) i n'analitzen el sentit i les fonts. Segons ells, el títol de Ferrater és una adaptació irònica del que encapçala un llibre d'Hesíode, *Els treballs i els dies*.

«Organització interna de l'obra» és el nom del segon capítol, on donen informació sobre «l'evolució poètica de l'autor» i forneixen «les dades suficients per tal d'establir com s'ha desenvolupat el capteniment de la seva experiència poètica» (p. 31) mitjançant l'anàlisi dels tres llibres que formen l'obra completa. En el tercer capítol els autors estableixen la seva classificació de la poesia de Ferrater segons els temes que hi apareixen. Aquesta classificació és la següent: a) poemes que tenen com a marc la literatura (amb variants i enfocaments diversos); b) poemes d'observació social, en els quals es palesen dues actituds: per una banda, el poema parteix d'un personatge real, paradigmàtic quant a la reflexió moral que el poeta vol expressar; per l'altra, és el poeta qui contempla l'entorn social i aïlla una experiència concreta en el poema per tal de fer-la racional i comprendre'n el sentit; finalment, c) poemes d'experiència personal sobre la vida moral. «In memoriam» i «Poema inacabat», dos poemes centrals de Ferrater, són descrits externament en el capítol quart. Així, «In memoriam» és un poema important perquè aconsegueix no només explicar la realitat històrica de la guerra civil, sinó que dóna, a més a més, el context, les palpitations i les experiències de l'època a partir d'una visió absolutament personal dels fets. D'aquesta manera, Ferrater exemplifica el sentit que té reivindicar el compromís individual amb un mateix davant el compromís històric (alienador i enganyós), alhora que manifesta la seva heterodòxia davant el «realisme històric», que senyorejava als anys 60. El «Poema inacabat», en canvi, és un exemple de mestria literària, de domini de llengua, i comprèn un ventall cultural vastíssim. El poeta demostra una habilitat absoluta a encabir-hi tot el que li plau (digressions estilístiques, temàtiques i retòriques), emparant-se

1. Contràriament, cal destacar dos articles molt interessants de Marcel Ortín i Dolors Oller, publicats respectivament a «Quart Creixent», 1 (hivern de 1980), ps. 1, i «Saber», 9 (maig-juny de 1986), ps. 53-57.

2. El llibre s'obre amb un interessant pròleg de Josep Murgades.

en una estructura de poema medieval i en un deliberat to èpico-narratiu.

La segona part consta de sis capítols, cadascun dels quals tracta un aspecte determinat de l'obra ferrateriana. Macià i Perpinyà, en el primer capítol, afirmen que una de les característiques bàsiques de Ferrater és el tractament tan personal que fa de tòpics literaris i de mites. Al segon capítol, els autors estudien els elements tradicionals del tema del pas del temps en Ferrater, tema que situen en dos àmbits: el microcosmos, on el pas del temps es fa ben palès en la contraposició poeta-amant / dona estimada o maduresa / joventut; i el macrocosmos, metàfora amplificada de l'evolució dels homes a la terra. La memòria i el record són destacats en el tercer capítol com a elements que el poeta utilitza per aconseguir un coneixement més autèntic d'ell mateix i de les persones. La importància de l'amor és analitzada en el capítol quart, on els autors intenten, a més a més, una classificació dels diferents enfocaments dels poemes eròtics. Cal assenyalar l'oposició reiterativa que es fa entre la maduresa del poeta i la joventut de l'estimada, fet que es relaciona directament amb el tema del pigmalionisme amorós. En el cinquè capítol, Macià i Perpinyà parlen de la «por» i del «riure» com a actituds recurrents al llarg dels poemes, i, finalment, en el sisè analitzen els mites literaris més rellevants dins l'obra de Ferrater.

La poesia de Gabriel Ferrater té un problema important: és massa descriptiu, o potser s'hauria de dir que és *únicament* descriptiu. A la primera part, quan els autors estudien l'evolució de la poesia de Ferrater, l'anàlisi que fan de cadascun dels llibres, valuosos com a descripció, ens sembla insuficient per tal de descobrir les relacions entre ells. Com a conseqüència, els autors no arriben a explicar satisfòriament ni el desenvolupament de la poesia ni l'avenç que s'hi produeix. Així, per exemple, en el quart capítol afirmen que «Poema inacabat» palesa una gran mestria literària, sobretot en el domini del llenguatge, però no diuen ni com ni per què; no estudien quina evolució hi ha hagut entre «In memoriam» i aquell, i no podem dir per, les dades que ofereixen, que hagin fet una lectura aprofundida de tots dos poemes. A la segona part, atès el seu enfocament, resulta més justificat el to descriptiu, però constantment tenim la sensació que als autors se'ls escapen els lligams entre els poemes, que aquests només «diuen» en funció d'una classificació temàtica imposada i que no es «parlen» entre ells.

Un altre punt discutible és la classificació temàtica que fan de la poesia de Ferrater, concretament la del tercer grup de poemes, referits tots ells, segons els autors, a l'experiència personal del poeta sobre la vida moral. Val a dir que és una mica confús intentar aïllar uns poemes de problemàtica «exclusivament» moral en un poeta com Ferrater, que ens diu explícitament que «quan escric poesia, l'única cosa que m'ocupa i em costa és de definir la meua actitud moral».³ Si la poesia serveix a Ferrater per plantejar-se el món que l'envolta i, sobretot, la pròpia existència, les relacions amb les dones i els homes, el deute al passat, a la memòria i al record, no té gaire sentit distingir entre una poesia que és més «moral» que la resta, malgrat l'observació que fan els autors sobre el pes singular que té la moral en aquests poemes, davant els altres. Hauria estat més entenedor esta-

3. Gabriel FERRATER, «Pròleg» a *Da nubes pueris* (Barcelona, Josep Pedreira, Editor, 1960).

blir els apartats, prou notoris per altra banda, de poesia amorosa i poesia del pas del temps.

Per acabar, cal constatar que el llibre de Macià i Perpinyà deixa de banda moltes qüestions importants per la interpretació de la poesia de Ferrater. Així per exemple, parlen només de passada de l'ús del present (present verbal) que fa el poeta en molts dels seus textos, un tret formal molt notable. Obliden, altrament, un aspecte cabdal: la utilització de veus diferents dins dels poemes, sobretot la de la segona persona narrativa. Aquest ús és fonamental en la poesia amorosa de *Teoria dels cossos* i potser és aquí on caldria buscar el distanciament formal de què parlen a la introducció. Finalment, només apunten el treball intens de llenguatge que fa Ferrater, però no dediquen cap capítol a estudiar-lo; no descriuen quina importància atorga al llenguatge quotidià i —cosa que és més de dordre— no analitzen el tractament ferraterià de la metàfora. Només cal recordar a aquest propòsit com és de difícil moltes vegades de trobar el referent de les metàfores en els poemes del nostre autor.

La poesia de Gabriel Ferrater, doncs, troba les seves limitacions en el tipus de lectura dels poemes que proposa: se cenyeix excessivament a les estructures temàtiques i defuig els lligams interns entre els textos, amb la qual cosa deixa sectors significatius sense explorar. Tot i així, és un llibre valuós com a aportació al coneixement d'un poeta complex com és Ferrater i mereix, indubtablement, força atenció.

M. ROSA BOADA

[164] MAS I VIVES, J., *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*.

En el curs dels últims anys, entre els crítics i els investigadors de la literatura catalana, s'ha posat ben de manifest un interès creixent pel segle XIX, encaminat a omplir els buits i a resoldre les deficiències que encara presenta la bibliografia sobre aquest període clau de la nostra cultura. Un dels buits l'omple la tesi doctoral de Joan Mas i Vives, Premi Jaume Massó i Torrents (1985) de l'Institut d'Estudis Catalans, ara editada conjuntament per Curial i l'Abadia de Montserrat. El treball d'aquest professor de la Universitat de Palma és un estudi molt complet, documentat i realitzat amb rigor científic, sobre el teatre que es va escriure i representar a Mallorca, en espanyol i en català, tant de caràcter culte com de caràcter tradicional, entre els anys 1833 i 1874. Mas ha revisat i qüestionat la migrada i sovint poc útil bibliografia sobre aquest tema, ha buidat la premsa de l'època, ha escorcollat biblioteques públiques i privades a la recerca de manuscrits i edicions i ha aprofitat la documentació d'arxius que fins ara a penes havien estat visitats pels investigadors.

El llibre s'estructura en dues parts. La primera és dedicada a l'organització teatral en els seus diversos aspectes: el marc legal; els teatres; el públic; els actors i les companyies; la tramoia, l'escenari i el vestuari; i la programació. Són especialment interessants els dos capítols dedicats a les sales d'espectacles i a la cartellera, referits sobretot a Palma, una ciutat que, malgrat les reduïdes dimensions —40.405 habitants l'any 1840 i 54.421 el 1875— oferia, segons el panorama que

Joan Mas ens descobreix, una considerable varietat de locals i d'espectacles. Fins ara només coneixíem la història del Teatre Principal, un centre de llum social per a les classes més privilegiades; però al seu costat n'hi havia d'altres que ens eren pràcticament desconeguts i que li feien la competència, aollint un públic popular, que l'elitista Teatre Principal no sempre acceptava de bon grat. Eren els teatres que s'installaren als refetors o a les sales capitulars d'ex-convents que la Desamortització del 1835 havia deixat vacants, a les societats recreatives, als casinos i als cafès cantants.

Per mitjà de la premsa, Mas ha resseguit la programació d'aquests escenaris ciutadans fins a arribar a la xifra de 1.700 drames, òperes i sarsueles representades entre els anys 1833 i 1874, una quantitat ben reveladora de la importància que aleshores tenia el teatre. De la seva anàlisi, l'autor en destaca, en primer lloc, «la manca d'especificitat de la cartellera mallorquina» (p. 140) en relació amb la de les altres capitals de l'estat, com a conseqüència de l'alt grau de colonització a què estava sotmès. El predomini de l'espanyol hi era absolut. Gairebé la meitat de la programació estava integrada per traduccions —majoritàriament dels romàntics francesos—, i la resta eren originals espanyols. Un altre aspecte que també remarca és el contrast entre l'acceptació popular de les obres d'un romanticisme més exaltat i les reticències i, fins i tot, l'acritud que envers les mateixes obres manifestava la crítica, més preocupada per qüestions ètiques i polítiques que per la qualitat de l'escenificació i del text. Entre el Principal i el Círculo Mallorquí es varen representar un mínim de vuitanta-tres òperes, predominantment italianes, que contribuïren igualment a la consolidació del Romanticisme a l'illa. Mentrestant, als teatres més populars dels casinos i els cafès cantants es representaven sarsueles, un altre gènere líric, més adequat a la modèstia d'aquests locals.

Per contra, l'espai reservat a la llengua pròpia no era només reduïdíssim, sinó també molt secundari. Com es pot veure en el llistat de les ps. 152-154 i 161-162, les obres en català o bilingües que es representaven en els mateixos locals eren, tret d'alguns casos excepcionals, entremesos, és a dir, obres curtes que feien de complement al drama en espanyol, que era la part important de l'espectacle. La majoria d'aquestes peces breus eren d'autors del Principat o del País Valencià, pel fet que les companyies vingudes de fora estaven integrades sovint per actors que en procedien. Només en els teatres més modestos, on sovint la representació era a càrrec d'actors de la mateixa illa, tenien difusió els entremesos mallorquins.

Cal no oblidar, però, que la majoria de la informació que recull aquesta primera part fa referència a l'activitat dels teatres comercials de la ciutat, l'única que transcendia a la premsa. Si disposàssim d'una documentació equivalent referida als teatres no comercials de tota l'illa veuríem com la presència del català era superior a la que deixa entreveure la premsa de l'època. Tot i així, l'anàlisi de la producció teatral autòctona, a la qual és dedicada al segona part de l'obra, ens confirma que durant tot el període romàntic a Mallorca es perpetuava una situació de diglòssia que ja venia de segles enrrera: un teatre culte, innovador, en espanyol, i un teatre tradicional, d'arrel medieval, en català. Un dels autors estudiats, Joan B. Bosch, que va escriure drames romàntics en espanyol i peces tradicionals en català, personifica aquesta situació.

La segona part s'inicia amb la producció en espanyol, l'única que es va incor-

porar plenament al romanticisme vigent, i n'estableix les diverses etapes: en primer lloc, un procés d'aprenentatge que alguns escriptors varen realitzar per mitjà de la comèdia curta i la sarsuela; després el drama romàntic de temàtica no mallorquina; i, finalment, la incorporació de la temàtica autòctona. El teatre de Josep M. Quadrado hi és valorat com «el teatre romàntic de més qualitat que s'escriu a Mallorca» (p. 177), i els drames de Josep Palau i Coll, l'autor al qual dedica més espai, com «la cota més alta en el camí de la recuperació de la nostra realitat històrica i cultural» (p. 208). Si l'evolució hagués estat la mateixa que al Principat, l'etapa següent hauria estat l'adopció de la llengua pròpia; però aquest fou un pas que els romàntics illencs no arribaren a fer. I, en conseqüència, es pot dir que a Mallorca el teatre més ambiciós no es va incorporar a la Renaixença.

En línies generals, la llengua catalana continuà reservada, com abans, als gèneres tradicionals, estudiats detingudament en els quatre últims capítols del llibre. Durant tot el segle XIX es continuaven representant drames religiosos i entremesos del repertori heretat d'èpoques anteriors i se'n creaven de nous, influïts, a vegades, pel Romanticisme, en el cas del teatre religiós, o pel costumisme, en el cas del teatre profà, d'una manera semblant a com ja havia passat abans amb el Renaiement i el Barroc. En el cas dels drames religiosos, analitzats segons els grans cicles temàtics —nadalenc, pasqual, hagiogràfic, marià i veterotestamentari— a partir dels nombrosos manuscrits i les edicions de l'època, Mas ha optat per incloure, en la seva anàlisi, tots els textos conservats dels segles XVIII i XIX fins a l'any 1874, pel fet que una bona part del repertori anterior al 1833 deuria continuar vigent durant el període romàntic. M'imagín també que l'autor haurà estat sensible, per altra part, a la resistència que oposen els gèneres tradicionals, amb textos sovint anònims i de datació imprecisa, a ésser enquadrats dins dels límits cronològics dels moviments cultes, al marge dels quals es desenvolupen. I és, doncs, a aquest criteri, potser excessivament generós, que devem el coneixement que ara tenim d'aquest fons ric i compacte que fins avui havia estat desatès pels investigadors.

Pel que fa al teatre profà en català, Mas pren en consideració tots els textos de l'època que s'han conservat, tant els que perpetuen el model de l'entremès tradicional com els que «malden per innovar aquesta tradició i conduir-la cap a esquemes més ambiciosos» (p. 273). Una tradició que qualifica de «setcentista» pel fet que les mostres més antigues són del segle XVIII; però potser convé recordar aquí que la tradició de la qual procedeix el gènere burlesc és tan antiga, almenys, com ho pugui ésser la del teatre religiós, considerat d'origen medieval. Si a penes no s'han conservat textos anteriors és degut al fet que la transmissió havia estat sobretot oral i a la poca consideració que havien rebut per part d'aquells que n'haurien pogut recollir per escrit.

Dins aquest apartat reben una atenció especial Antoni Bisañes, un dels autors més fecunds del període, que fins ara només trobàvem mencionat, i encara molt de passada, en uns pocs treballs, i Josep Palet, un glosador que componia oralment les seves peces dramàtiques i que abans ningú no havia pres en consideració; així com la irrupció, a partir del 1866, de Pere d'Alcàntara Penya i de Bartomeu Ferrà, tradicionalment considerats com els iniciadors del teatre modern en català a les Illes. Dos escriptors que, amb l'eclosió del costumisme, varen dignificar i ampliar

l'entremès fins a integrar-lo plenament dins de la Renaixença i donaren cabuda a la realitat immediata com a font d'inspiració temàtica. Un altre factor que Mas considera com a determinant de la integració del teatre de Mallorca en aquest moviment de recuperació és l'augment significatiu de les representacions d'obres cultes catalanes procedents del Principat i del País Valencià a partir de la temporada de 1864-65.

El teatre a Mallorca a l'època romàntica és, en definitiva, un treball excel·lent i una fita a tenir en compte en la reconstrucció de la història del teatre català que, si per una banda posa les bases per a l'edició de textos inèdits i per a tota una sèrie de treballs monogràfics que queden per fer, per l'altra amplia l'angle de visió del panorama teatral de l'època, que encara ara els historiadors ens solen donar limitat al Principat, i més específicament a Barcelona. Potser s'hauria pogut estendre una mica més en l'anàlisi comparativa amb la situació del teatre en èpoques anteriors i amb la de la resta del Països Catalans; però, tot i així, és, com ja he dit, un treball ben complet que respon perfectament a les expectatives que el seu títol genera.

ANTONI SERRÀ CAMPINS

[183] MORAN I OGERINJAUREGUI, Josep, *El Capbreu de Castellbisbal*.

Benvingut l'estudi de Josep Moran sobre el *Capbreu de Castellbisbal*, text català antic del 1189. De mica en mica, no tan de pressa potser com caldria i voldriem, anem disposant cada vegada més d'estudis lingüístics complets dels trets catalans més antics, tan imprescindibles per a veure-hi sempre més clar sobre els orígens i l'evolució de la nostra llengua i poder disposar d'un important corpus per a una més segura història de la llengua catalana.

El *Capbreu de Castellbisbal* és un text molt reduït, d'un contingut simple, comú al de la majoria de documents semblants del mateix gènere, redactats sovint en un llatí deficient, però esmaltats ja de molts mots catalans. Aquest ja és tot ell en català, llevat de l'encapçalament, en llatí. Malgrat la seva brevetat, J. Moran n'ha tret un gran partit en l'elaboració de la seva gramàtica exhaustiva, en els seus nivells obligats: grafia, fonètica, morfosintaxi i lèxic.

En el capítol de la morfosintaxi l'autor s'ha esplaïat en una detallada i molt ben documentada exposició sobre l'article, derivat d'IPSE o d'ILLE, prenent base de la freqüència d'ús de l'article salat en el text del Capbreu. Segurament és un dels estudis més conscienciosos i complets que tenim sobre l'extensió i la rivalitat de les dues modalitats d'article en català antic. Moran arriba al convenciment que la victòria final en català peninsular de l'article procedent d'ILLE sobre el procedent d'IPSE fou deguda al major pes del valor literari atribuït al primer per damunt del caràcter més popular del segon, més aviat que a raons de distribució geogràfica o dialectal.

És de doldre que la qualitat del treball de J. Moran no hagi tingut un ressò semblant de presentació tipogràfica. S'hi han esmunyit moltes errades, i un parell almenys de substancials: p. 30 (2.3.3): apareix [1] sense el signe subscrit de lateral palatal que li correspon pel context; p. 33 (3.1): l'exemple *enfresis meses* ha de ser

entre sis meses. A part aquestes minúcies, l'amic Moran em permetrà algunes remarques, sense cap altra intenció que complementar potser la seva notable informació.

L'autor afirma (p. 32, 3.1) que «tant el Capbreu com la traducció catalana del *Forum Iudicum* fan aquests plurals (femenins) en -as (*las res del defunt* en el *Forum Iudicum*)». Aquest plural de l'article femení, alhora amb el mot *àureas*, són els únics plurals femenins en -as del *Libre jutge*, que podrien atribuir-se a un vestigi gràfic occità. Altrament, tots els altres plurals femenins que hi apareixen són en -es: *guises, altres coses, terres, totes escriptures*.

Reporta (p. 35, 3.1) que la traducció del *Forum Iudicum*, segons Mundó, és del començament del segle XII. Al moment de publicar el seu estudi, Moran no devia haver vist encara el treball definitiu de Mundó sobre el *Libre jutge*, on data, amb precisió, aquest primer document català conegut, entre el 1180 i el 1190.

A la p. 55 (3.3.6) hi ha un *quid pro quo*: *tersa* (< TERTIARIU, per cl. TERTIU). Evidentment, TERTIARIU/A dona *tercera*, no pas *tersa*.

Finalment (p. 76, s. v. RE), afirma que «malgrat que en català medieval era indistint l'ús de *re* i *res* en singular en tots els casos i usos morfosintàctics (DCVB, s. v. «res»), crec que en els documents més antics hi ha una tendència a usar *re* com a singular substantiu i *res* (a més de l'ús plural) amb caràcter més pronominal o adverbial, que és l'ús modern, afavorit per les expressions cultes 'nulla res'. No ho crec prou exacte, almenys a la vista dels exemples de les *Homilies d'Organyà*, dos dels quals cita Moran. Els textos més antics solen usar *res* per al cas recte i *re* per al cas oblic. Precisament és un vestigi de la declinació llatina, que es va perdent. La indistinció de cas es va accentuant més tard. A les *Homilies d'Organyà* apareixen tots aquests exemples (citacions de l'edició de J. Coromines): cas recte: *nula res* 1v20, 2r9; cas oblic: *altra re* 2r8, *nula re* 2r17, *re d'aizò* 6r9, 6r14; *tu-m sols ren donar del teu* 5r16; i uns cas excepcional de *res* en cas oblic: *nula res* 1v18. I tots aquests exemples són de caràcter pronominal, incloent-hi els de *re*.

El treball de J. Moran és una excel·lent contribució a la gramàtica històrica i a la història de la llengua. Sense oblidar les documentades notes de caràcter històric que acompanyen els topònims i els antropònims del Capbreu, on l'autor mostra la seva ja coneguda competència. L'en felicitem cordialment.

JORDI BRUGUERA

[184] MORELL, Carme, *La famosa Comèdia de la Gala està en son punt*.

És amb oberta satisfacció que cal saludar l'aparició, amb un estudi introductori amè i apassionat, de l'edició de *La Gala està en son punt*, una de les primeres comèdies barroques que conservem en català, la qual, fins avui, havia restat absolutament desconeguda dels historiadors de la nostra literatura. En el meu cas, deixeu-me afegir que el fet em produeix una il·lusió especial, perquè em sento una mica protagonista de la descoberta del text, que figura a la fi d'un dels nostres cançoners barrocs més antics, i també perquè, a més, vaig poder identificar un fragment de l'obra dramàtica convertit en un poema independent, sense dur cap

indicació de procedència, en quatre altres manuscrits (són els versos 79-238 de la comèdia).

L'obra comença amb una sàvia «Presentació» de Joan Mas i Vives, que és alhora plena d'intuïcions sobre la significació d'una literatura paròdica que, des del Barroc fins al Romanticisme, va poder salvar la marginalitat forçosa que la literatura catalana havia de patir en oberta competència amb el castellà. La paròdia, en efecte, era la resposta idònia que una cultura perifèrica, i que no podia influir directament en el desenvolupament o l'evolució d'un gènere, aportava a l'estímul d'una poderosa moda literària.

No ens penséssim pas que la paròdia és exclusiva de les posicions marginals; la literatura castellana també en té, és clar. En realitat, totes les modes literàries importants, tots els estils, arriben amb la paròdia de si mateixos: el mateix petrarquisme no se'n va pas lliurar. I això explica també que un dels primers poemes trobadorescos conservats sigui aquell que comença anunciant-nos que el trobador Guillem d'Aquitània farà «*un vers de dreit rien*» (sobre ben res). O fins i tot que el primer poema romàntic important en llengua catalana, aquell del qual es fa derivar la Renaixença, no sigui en realitat —potser— sinó una paròdia de la poesia romàntica, com ha suggerit recentment Horst Hina.

Allò que prova el caràcter marginal de la literatura catalana d'aquesta època no és, doncs, la mera existència de la paròdia, sinó el pes específic que la paròdia i altres composicions burlesques hi assoleixen, considerant el conjunt de la nostra producció literària. Aquest és el terreny que Carme Morell s'ha proposat d'estudiar en aquest llibre. Un terreny ben verge, perquè l'afectaven de ple molts prejudicis historiogràfics: era una obra d'un període decadent, concebuda dins l'estil barroc, imitant els models castellans, escrita amb un llenguatge impur, vehicle d'una temàtica considerada poc seriosa...

Val a dir que Carme Morell ha hagut de partir pràcticament de zero a l'hora de situar l'obra en el seu context literari. I li hem d'agrair que hagi vençut la temptació de donar-nos un text amb les mínimes notes interpretatives i una anàlisi exclusivament interna. El cas és que, a l'espera encara de l'anunciada aparició del llibre d'Antoni Serrà *El teatre burlesc mallorquí, 1701-1850*, no hi havia res en català sobre el tema. Mentrestant, Carme Morell, amb molt d'encert, s'ha basat en els estudis sobre literatura castellana que podien suplir la manca de treballs catalans. Així, en els dos primers capítols de la «Introducció» discuteix afirmacions i hipòtesis procurant de contrastar-les amb una obra com *La Gala està en son punt*, que considera una paròdia genèrica de les convencions del teatre barroc castellà i no pas d'una obra dramàtica concreta.

Després analitza l'argument de l'obra i els recursos paròdics que hi apareixen. L'estudi és complet i il·lustratiu, i tan sols se li pot retreure que potser hi ha sobrevalorat l'ambició literària de l'autor, que —segons Morell— «ha volgut donar cabuda a tants temes, ha volgut criticar tants aspectes del teatre barroc en una sola obra, que no ha pogut evitar que alguns temes semblin duts per força [...] a ocupar el seu lloc a la comèdia. En una paraula, que la labor del crític literari actiu (que altra cosa no és el parodista) ha pogut més, a vegades, que la labor del creador» (p. 72).

En un apartat sobre «qüestions de mètrica i de llengua», Carme Morell apunta

algunes hipòtesis sobre l'autor de *La Gala està en son punt* (tot i que potser hauria valgut més dedicar un capítol independent a les qüestions de redacció, datació i autoria de l'obra). Com que ens ha pervingut anònimament, només l'anàlisi lingüística del text ens pot oferir alguna pista sobre la provenença de l'autor.

El mètode que segueix és especialment productiu en obres que contenen romanços, com és el cas que ens ocupa, on l'anàlisi fonètica de les rimes en assonant —sobretot la distinció efectiva entre *e* oberta i *e* tancada— permet de conjecturar que l'anònim autor provenia del domini occidental del català. Deixeu-me fer observar que, per saber si l'autor té en compte la fonètica o si tan sols es deixa emportar per la rima visual, és especialment reveladora la rima amb *e* oberta, molt més rara en el català occidental: és el cas de la relació dels versos 345-456, amb una regularitat funcional del 91 %.

Aquest no és el lloc per plantejar tots els problemes que suscita la rima assonant, però sí que vull exposar almenys un fet que no he vist tractat en l'estudi de Morell, perquè em sembla que obre noves perspectives sobre aquesta comèdia. Un dels fenòmens que separa els textos escrits en el domini occidental del català dels escrits en l'oriental, i viceversa, és la rima en assonant que apareix en aquells mots plans que presenten vocal neutra en la darrera síl·laba. Per a un català del domini oriental, per exemple, *casa* rima en assonant amb *rates*. L'únic obstacle a una rima com aquesta, ineficax per a un català del domini occidental, és l'escriptura: la rima visual. Però també aquest obstacle desapareix, a mitjan segle XVII, en què el plural de «rata» és escrit sistemàticament «ratas».

El nostre manuscrit és encara de la primera meitat del segle XVII, i sol transcriure aquests plurals acabats amb -es. Per això (tot i que el copista prové de la banda oriental) hi coincideixen rima visual i rima fonètica occidental: ho podem comprovar en els romanços en *u-a* (1281-1410), en *é-a* (2387-2486) i en *é-e* (2599-2676). En realitat, hi ha una excepció a la regularitat de la rima en el vers 2414 (on la forma *pescateras* només rima amb *é-a* per a un català del domini oriental), però, tractant-se d'un únic exemple dins aquest romanç, l'anomalia és irrellevant: em sembla que es pot atribuir a un copista que va alterar el text sobre la marxa. En tot cas, és clar que l'autor de *La Gala està en son punt* segueix escrupolosament, segons la fonètica occidental, la rima assonant (molt més rigorosament en la correspondència de les *a* i *e* àtones que no pas en el cas de l'obertura vocàlica, però això té una justificació que fóra massa llarg d'explicar aquí).

Per això sorprèn tant que en un altre romanç en *è-a* (2487-2598) la norma sigui infringida sistemàticament a partir de la meitat, aproximadament, del passatge. És l'única vegada al llarg del text en què passa això. En efecte: del vers 2487 al 2554 hi ha una regularitat en la rima de les *es* obertes del 91 % i coincidència absoluta en la vocal àtona, que sempre és *a*. En canvi, dels versos 2555 al 2598, els percentatges són ben diferents: la regularitat de rima amb *è* només és del 73 % (el 82 % si ho analitzem d'acord amb la fonètica oriental) i la coincidència en la vocal àtona no arriba al 64 %. Per reforçar visualment la rima, el copista arriba a escriure *effecta* («efecte») o *gendra* («gendre»). Tot això ens porta a una única conclusió possible: que hi ha hagut una interpolació o, si més no, una amplificació o un *rifacimento* damunt el text original que afecta, almenys, tot aquest fragment, que d'altra banda és innecessari i ben poc reeixit.

L'autor de l'obra no ens és conegut. Carme Morell ja retreu l'enigmàtica al·lusió del compilador del cançoner *Recreo i Jardí del Parnàs* (Batista Mirambell) als molts poetes del cançoner que no esmenta i «que quant vinga ocasió / quisà's manifestaran, / ab lo auctor de una comèdia / digne de ser alabat». Aquest autor, que no va acabar donant-se a conèixer, per força ha de ser el que va escriure *La Gala està en son punt*. És curiós que el manuscrit de Palma sigui l'únic que ens ha transmès l'obra dramàtica, que és anunciada, en canvi, al poema introductori que acabem de veure en tots els altres manuscrits que reproduïxen el *Recreo*... És una prova més de les dificultats que trobava el teatre per desenvolupar-se amb normalitat dins la nostra literatura.

Assentada la conclusió que l'autor havia de provenir del domini occidental del català, com ho demostra l'estudi de les rimes, em sembla perfectament vàlida la hipòtesi de Carme Morell, avalada per l'estudi del lèxic (encara que alguns dels exemples que addueix no són pertinents), que devia ser oriünd del País Valencià. En tot cas, pel que avui sabem de dialectologia històrica, podem descartar que sigui de la zona de Catalunya més acostada al País Valencià (hipòtesi que també formula Morell), com ho fan pensar algunes expressions com *barrumballes* o *torves de cap*, documentades només en textos valencians, i la desinència *-e* de la forma de la primera persona del present d'indicatiu, la qual apareix invariablement en les rimes, que és on no podia ser alterada pels copistes (excepte, és clar, quan tots els mots que rimen són formes verbals idèntiques), o la forma *eres* («ets»), que tampoc no pot ser alterada sense afectar el còmput mètric, si bé aquests dos trets de morfologia verbal també es troben en algun text escadusser a Catalunya a principis del segle XVII.

El treball continua amb tres breus capítols: un de conclusions (que apunta la possibilitat que l'obra constituís una rèplica a una castellanització política, lingüística i cultural rebutjada per l'autor, suposició que Carme Morell ja reconeix «arriscada»), un altre on descriu l'únic manuscrit (el 229 de la Biblioteca Provincial de Palma) que transcriu la comèdia sencera (però no pas els cançoners que ens en transmeten només un fragment, que presenten versions certament inferiors a la del ms. de Palma) i un últim capítol sobre els criteris d'edició.

La transcripció de l'obra és gairebé sempre correcta i ben puntuada, i l'anotació oportuna, però de vegades incompleta: no hi hauria fet cap mal assenyalar alguns deutes erudits, com per exemple (ps. 14-15) que el caràcter paròdic de l'obra de Fontanella *Amor, firmesa i porfia* ja havia estat destacat per Jordi Rubió, que va ser qui va descobrir-hi la paròdia de la cançó d'*El Caballero de Olmedo*, de Lope de Vega.

I heus ací la valoració final. M'agrada poder dir que la gran dignitat d'aquesta publicació augura una bona notícia: la incorporació d'una nova investigadora al terreny cada cop menys ingrat (i ho demostra el llibre que comento) de la literatura catalana de l'edat moderna.

ALBERT ROSSICH

[185] MUNTANER I PASCUAL, Ignasi M., *Els noms de lloc del terme de Sitges*.

A hores d'ara ja no cal remarcar l'interès que per a la lingüística té l'estudi de la toponímia i la necessitat de bones monografies que recullin tota la informació possible d'un terme, particularment l'anomenada microtoponímia, que sovint es transmet per via oral i que corre el risc de desaparèixer a causa de les grans transformacions urbanístiques i de població; moltes zones rurals són abandonades pels pobladors que coneixen per tradició familiar els topònims menors i llur localització precisa, i, contràriament, amb la urbanització de zones rurals també desapareixen topònims primitius substituïts sovint per d'altres de postissos. Tots els qui han treballat en l'aplicació de topònims a la cartografia saben com és de trist haver de deixar zones grans en blanc quant als noms de lloc per manca d'informadors i de reculls previs, o de constatar que una toponímia moderna i artificiosa substitueix sovint els noms genuïns multiseculars, com s'esdevé precisament al terme de la ciutat de Barcelona.

Un recull toponímic es pot limitar a un aplec sincrònic de la toponímia vivent, recollida amb cura. En aquesta hi trobarem nombroses dades d'interès històrico-lingüístic pel caràcter conservador dels noms de lloc. Però pot incloure també informació documental de caràcter històric que ens il·lustri sobre l'evolució de la toponímia d'un territori. Aquesta és una tasca laboriosa de recerca d'arxiu que aconsegueix notablement l'interès d'una obra.

El llibre que presentem conté un recull pràcticament exhaustiu de la toponímia actual i històrica del terme de Sitges i de les zones pròximes, sobretot del terme veí de Sant Pere de Ribes. El nombre total de 2.726 topònims recollits i comentats i el mapa annex que precisa la localització dels topònims no urbans posa de manifest l'extraordinària labor d'Ignasi M. Muntaner.

Però l'obra no es limita a aquest recull; ultra una introducció general a la toponímia, l'autor analitza el material aplegat i n'efectua diverses classificacions de caràcter semàntic i etimològic, i també un estudi gramatical de temes morfosintàctics.

El professor Joan Veny en el pròleg del llibre remarca l'interès múltiple d'aquesta obra; els lectors, diu, «aprendran variants poc freqüents com *les Anguines* (per *les Antines*), coneixeran arcaïsmes morfològics com el d'*Aiguadolç* (i no *Aiguadolça*), percebran les meravelles de la diacronia (*Sabataire*, per ex., no és un mossarabisme, sinó una deformació de *Sabataia*), esbrinaran el caràcter postís de noms com *Son Siurell*, els seran revelats pretèrits nom "salats" inconeguts (*Saparet*), els eixiran a llum belles variants dialectals, com l'*Avenç del Ballaric* (el *ballaric* és la flor de l'atzavara), o somriuran davant la vena humorística del poble (verbigràcia, *carrer de les Sis Pessetes*)» (p. 5).

Ahora que ens adherim a aquestes afirmacions de Joan Veny, voldríem afegir que creiem que l'obra de Muntaner i Pascual té un interès notable per a l'estudi del dialecte català central (un dels menys estudiats, confós sovint amb el català «normatiu») i de retruc per a la gramàtica històrica i la història de la llengua. Per exemple, l'obra demostra a bastament, amb formes com 'Abayà' (abellar), any 1536, núm. 3; *el mas Maiol*, núm. 1036; *la Païssa* (pallissa), núm. 1301; *Solei*, núm. 1811; *Xorei* (sorell), núm. 2099, que el terme de Sitges, que comprèn Garraf,

pertanyia originàriament a l'àrea «ieista» del català oriental, i que no ha existit mai la pretesa franja costanera que, segons Coromines, pel sud-oest hauria unit el presumpte lleisme original de la ciutat de Barcelona amb l'àrea lleista del català occidental.¹

En contrast amb l'extensió primitiva del «ieisme», el topònim la Soldonera (núm. 2.676) demostra que al Garraf es produí la ultracorrecció *sauló* (de SABU-LONE) > *soldó*, mentre que al nord de Barcelona, al Maresme, la forma corrent és *sauló*. És possible que l'àrea de manteniment de la forma *sauló* coincideixi amb al del canvi antic —LD— en —ul—. ²

Muntaner i Pascual té escrúpols a admetre una etimologia àrab al topònim Garraf (ps. 293-294) i també a Jafre (ps. 299-300), perquè la presència àrab a la zona, segons ell, ha estat extraordinàriament feble, si no inexistent del tot. Potser no hauria estat tan escèptic si hagués relacionat aquests topònims amb d'altres d'aquest origen, desapareguts però ben documentats, a la comarca propera del Baix Llobregat; sabem, per exemple, que Sant Boi de Llobregat es deia Alcalà, i Sant Climent de Llobregat, Almafà. També al Penedès n'hi ha d'altres, com l'Almúnia (o la Múnia) a Castellví de la Marca, la Ràpita a Santa Margarida i els Monjos. L'explicació de l'existència d'aquests topònims està en el fet que el Garraf i el Penedès foren durant molts segles frontera o marca entre la Catalunya Vella carolíngia i la Catalunya Nova, dominada pels àrabs fins al segle XII, de manera que no és estrany que alguns fugitius àrabs o mossàrabs arabitzats s'hi establissin, possibilitat aquesta que Muntaner i Pascual suggereix a propòsit de Jafre.³

1. Joan COROMINES, *Entre dos llenguatges*, 1 (Barcelona 1976), ps. 29-48 i mapa després de la p. 108. Malgrat les objeccions de Joan Veny (*Els parlars* [Barcelona 1978], p. 29; *Estudis de geolingüística catalana* [Barcelona 1978], ps. 43-45; i *Els parlars catalans* [Palma de Mallorca 1982], ps. 40-41) i de Josep Moran (*El carrer de Basea*, «Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat», 18 [1980], ps. 175-183), aquesta teoria corominiàna ha estat acceptada de manera acrítica en l'obra, ben moderna quant al mètode especulatiu, de Carles Duarte i Montserrat i Àlex Alsina i Keith, *Gramàtica històrica del català*, 1 (Barcelona 1984), ps. 185-186 (vegeu-ne la recensió de J. Viaplana a «Llengua & Literatura», 1 [1986], ps. 532-534). També Daniel Recasens i Vives (*Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona* [Montserrat 1985], ps. 133-137) creu que almenys una bona part del Camp de Tarragona devia ésser originàriament «ieista».

2. Joan COROMINES, *Lleures i converses d'un fill del* (Barcelona 1971), p. 215. Al Penedès la pronúncia genuïna és *soldó* (DCVB, 9, s. v. «soldó»). D. RECASENS, *op. cit.*, p. 219, recull *saldó* al Camp de Tarragona. En els topònims antics del Penedès que tenien el grup —LD— etimològic, consta que es produí l'assimilació —ll—, però no coneixem cap forma documentada —ul— amb vocalització de la primera l: Caldès (Sant Vicenç de Cadès), Caldario any 977, Kallerio 1013, Kaldarii, Kaller 1037, Caldarii 1180 (GMLC, fasc. 3, s. v. «caldarius», cols. 338-339). El/la Gornal (Castellet i la Gornal); segons Albert Virella «el lloc *Guornallo* [de *Guarnald] és esmentat ja el 1189 i la parròquia en 1279-80 (el topònim apareix *Guarnal*, *Esguornal* i *Desgornal* als censos del segle XIV)» (*Gran geografia comarcal de Catalunya*, 5 [Barcelona 1982], p. 276). Contràriament, de Caldes de Montbui (Vallès) en tenim documentades formes del tipus *Caulès* (*Caulibus*) des del segle XIV. La forma actual Caldes és una correcció erudita que acabà per triomfar sobre la forma popular en el segle XVII, segons Enric MOREU-REY, *La rodalia de Caldes de Montbui* (Barcelona 1962), s. v. «Caldes», p. 50.

3. L'aportació àrab o mossàrab al Garraf i al Penedès és palesa també en algunes obres arquitectòniques del segle X. L'arc de ferradura de la porta elevada de la torre del castell de Ribes (vegeu el topònim núm. 2.232) és similar al de la capella mossàrab propera d'Olèrdola.

Ultra l'interès lingüístic que hem intentat de posar de manifest, el llibre aporta una bona informació a la història i l'etnografia locals. És, doncs, una obra ben valuosa que almenys des del punt de vista de la lingüística depassa l'interès local i esdevé un model per a l'estudi de la toponímia d'altres termes, tasca ben útil i necessària, com hem dit al començament d'aquestes línies.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

[186] *Mythos. Colloqui internacional sobre els valors heurístics de la figura mítica d'Hermes.*

Els dies 21 i 22 de març de l'any 1985 va tenir lloc a la Universitat de Barcelona el Colloqui Internacional sobre els Valors Heurístics de la Figura Mítica d'Hermes. Aquest Colloqui, organitzat pel GRIM (Grup de Recerca de l'Imaginari i Mitocrítica), amb l'ajut del Departament de Filologia Francesa i Provençal de la Universitat de Barcelona, era l'acte de presentació oficial de l'esmentat grup que aplega estudiosos de diferents especialitats que tenen en comú el seu interès per l'exploració de tot el que tingui a veure amb l'imaginari, sota la direcció del Dr. Alain Verjat i en relació amb els centres de recerca de l'imaginari escampats arreu.

I vet aquí, finalment, les actes, la publicació recent de les quals, amb el títol de «Mythos», ha estat feta possible gràcies a la col·laboració financera d'institucions com la Direcció General d'Ensenyament Universitari del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya i la Comissió d'Ensenyament de la Diputació de Barcelona.

En aquest volum, ens trobem amb múltiples ponències de temes ben divergents que tenen en comú la consideració durandiana del mite d'Hermes com a definidor del segle xx. Aquestes ponències les dividiré en diferents blocs.

Hi ha un primer bloc que comprèn estudis sobre la figura mítica del mateix Hermes, com *Permanence et dérivations du mythe de Mercure*, de Gilbert Durand, o sobre la figura mítica d'Iris, el seu paral·lel en versió femenina, reivindicada per Simone Vierre a l'estudi *L'Écharpe d'Iris* i per Didier Coste a *Rêverie arc-en-ciel sur une herméneutique féministe*. En aquest primer bloc, cal esmentar també l'aportació de Josep Antoni Clua amb el seu estudi de mitologia comparada *Hermes, Theuth i Palamedes, prôtoi heuretai*, on vincula Hermes a altres inventors de l'alfabet que apareixen també esmentats a la literatura grega.

Un segon bloc de ponències aplega aquelles que relacionen Hermes amb la filosofia, com l'aportació d'Andrés Ortiz-Osés anomenada *Hermes entre la mítica y la mística (un planteamiento hermético-hermenéutico)*, i amb l'estètica, com la d'Alain Verjat titulada *Hermès et le poète*, on dona les bases per a una estètica d'Hermes basada en la tolerància ètica que s'oposa a la intransigència apolínia.

Un tercer bloc de ponències, el componen estudis que relacionen Hermes amb diferents camps de l'imaginari, com és la pedagogia amb *Hermès va à l'école*, estudi fet per Margarida Cambra, Isabel Gracia i Montserrat Victori, o el cinema,

amb el comentari de la pel·lícula *Notorious* d'Alfred Hitchcock a cura de Joan Lorente.

Un quart grup d'estudis reuneix tots aquells que tenen relació amb la literatura. Hi podem localitzar des de l'erudit estudi *Hermes i la topografia mítica* (a propòsit d'uns versos d'Horaci i Virgili), de Josep Closa, fins al replantejament, hermèticament discrepant, que fa de la mitocrítica Javier del Prado a *Cuando Hermes es otro*, bo i passant per lectures hermètico-hermenèutiques que mitocritiquen el Graal amb l'estudi *L'Hermès du Graal*, de Paul-Georges Sansonetti, o analitzen en un conte de Hoffman titulat *L'homme au sable les valeurs inquiétantes de la figure de l'étranger*, com fa Ana González a l'estudi del mateix títol, o estudien obres de diferents autors, com les dues lectures hermètiques de les *Mémoires d'Hadrien*, de M. Ángeles Caamaño i Rosa Castanyer, la lectura hermenèutica de Giono, feta per Alicia Piquer, la lectura de *Moravagine* de Blaise Cendrars, duta a terme per Marie-France Borot, o l'estudi hermètic de la prosa de l'escriptor català Salvador Espriu, que porta el títol *Hermes en el laberint d'Ariadna*, en record de l'obra espriuana *Ariadna al laberint grotesc*, estudi fet per Maria Isabel Pijoan.

A part les ponències, hem de destacar una interessant taula rodona que es va fer sobre l'imaginari del temps present, en la qual van intervenir Gilbert Durand, Simone Vierre i Paul-Georges Sansonetti, i, finalment, la completa i documentada bibliografia sobre l'imaginari que clou les actes, a càrrec de Montserrat Prat.

Esperem que aquestes actes siguin una contribució a l'estudi de l'imaginari, cada vegada més present arreu del món.

MARIA ISABEL PIJOAN I PICAS

[198] PAU, Jeroni, *Obres*.

Existeix una tradició erudita a Catalunya que assigna als anys que van entre les primeres mencions de Petrarca el 1387 i la mort de Joan Rois de Corella el 1497 un període historiogràfic que exhibeix l'etiqueta d'«humanisme català». Ja fa anys que insisteixo en la inexactitud de la designació i en les confusions que comporta.

Al meu entendre, en lloc d'un «humanisme català», el que cal prendre en consideració són una colla de fenòmens propis de la baixa edat mitjana europea, com el predomini de la cultura urbana, l'augment de la difusió del saber entre els laics, la major circulació de textos i l'explosió consegüent de la curiositat intel·lectual; a la Corona d'Aragó tot això cal situar-ho en el context del que podríem anomenar la política cultural de Pere el Cerimoniós i dels seus fills Joan I i Martí l'Humà. Tombat ja el segle xv i després de l'extinció de la dinastia de Barcelona i de la instauració dels Trastàmara, de Ferran I a Alfons el Magnànim, a Joan II i Ferran II, assistim a la penetració cada cop més insistent dels productes culturals elaborats pels humanistes italians que havien redescobert *filològicament* el món clàssic; sobretot després de la popularització de la impremta, però no exclusivament, la seva irradiació és poderosa en un moment en què la península Ibèrica tendeix a anivellar les diferències entre els dos àmbits tradicionals d'Aragó i Castella.

El panorama cultural del segle xv peninsular presenta unes constants que el singularitzen: les de l'esforç per a «modernitzar» o «actualitzar», mal que fos de manera superficial o confusionària i segons el model mal comprès que ve de l'antigor a través d'interprets italians, el llegat de la tradició literària romànica i filosòfica escolàstica, que tenia tan ben arrelat. El símptoma més clar és la insuficiència dels coneixements de llatí de tots els traductors més o menys improvisats i de tots els «amateurs» dels clàssics més o menys il·lustres. Per això Jordi Rubió deia que calia posar els punts sobre les is i distingir entre un «humanisme vulgar» i un «humanisme llatí». Com a estudiosos de les lletres catalanes només ens toca de tenir accés al primer; però és prou clar que, si els models d'humanista (o d'home de «reverenda letradura» que deia l'autor del *Curial*), al Quattrocento italià són Petrarca, i secundàriament el Boccaccio mitògraf, Poliziano, Valla i Leonardo Bruni, tots erudits i llatínistes, podem estar segurs que no els trobarem parió entre els qui es van expressar en català.

Defenestrarem, doncs, l'«humanisme català» com si es tractés d'una impostura ideològica heretada del noucentisme patriòtic més *demodé*? Em fa l'efecte que la solució és encara en les lliçons de Jordi Rubió si les volem entendre bé. Si hi tenim especial adhesió, podem reservar amb tots els honors l'etiqueta d'«humanisme català» per als qui, catalans de llengua i de cultura, van escriure al segle xv en llatí i amb motllos homologables amb els dels *studia humanitatis*: el cardenal Joan Margarit, el poeta i legista Jeroni Jau, el gramàtic Joan Ramon Ferrer i una colla d'altres de gairebé desconeguts que enllacen amb el fervor amb què va ser acollida a Catalunya, entrat ja el segle xvi, la reforma en l'ensenyament del llatí propagada per Nebrija. Tal vegada seria més exacte, però, parlar de l'humanisme a la Corona d'Aragó al segle xv. L'estudi dels humanistes catalans entesos en aquest sentit és un camp pràcticament per explorar que ens pot oferir encara sorpreses. Fins ara podíem parlar de Margarit gràcies a la monografia de Robert Brian Tate; ara podem ampliar el camp amb Jeroni Pau, ja que Mariàngela Vilallonga ens en posa a l'abast l'obra més estrictament literària als dos volums publicats per Curial que comentem. La descripció tècnica que fa l'estudiosa gironina de les aptituds culturals del canonge barceloní acrediten aquest darrer com un collector d'inscripcions, un historiador de les antiguitats romanes, un autor d'epístoles retòriques, un poeta que centoneja a base de Marcial i de Prudenci i un jurista que treballa a la cancelleria apostòlica. Es tracta d'activitats que per elles soles caracteritzen el tarannà cultural dels *studia humanitatis* i que bé poden merèixer per a qui les duia a terme la designació d'humanista sense que es confonguin les agües ni saltin les alarmes. Abonant les afirmacions de Francisco Rico al pròleg dels volums que ens ocupen, sento la necessitat de proclamar que l'aparició d'un treball com el de Mariàngela Vilallonga fa època; si fins ara «el fantasma de l'*humanisme català* ha estat el més gran impediment per a l'estudi de l'humanisme a Catalunya», a partir del nostre llibre sobre Pau ha arribat definitivament l'hora d'estudiar l'humanisme a la Corona d'Aragó al segle xv i d'arxivar sense recances el vell *humanisme català*, somniat per alguns erudits de formació noucentista a partir dels grans textos fundacionals d'Antoni Rubió i Lluch. Pel que fa a mi, mai com ara no ho havia vist tan clar ni havia tingut tant de coratge per a incidir en la qüestió.

Així doncs, els autors catalans afectats de classicisme literari o d'idees més o menys innovadores en el món del pensament (de Bernat Metge a Antoni Canals, a Felip de Malla, a Joan Roís de Corella), els estudiarem dintre del context que els és propi, és a dir, el de l'aiguabarreig de la cultura urbana de la baixa edat mitjana o tardor medieval. Presos des d'aquest punt de vista, potser també trobarem que estan tots per descobrir o, si més no, per a interpretar amb una mica de sana voluntat arqueològica.

Finalment, i en un ordre de coses que és ja bastant aliè a la literatura, jo seria partidària de desencallar els teòlegs i els escriptors de matèries religioses menys elevades del banc de sorra de l'humanisme. La història de l'espiritualitat i de la teologia tenen els seus camins: això val per a Eiximenis, Vicent Ferrer, Canals o Malla, que s'expressaven també en català i per a personatges com Ramon Sibiuda, que només ho feia en un llatí per cert ben poc humanístic.

Després d'haver donat eixida a les inflexions de caràcter historiogràfic que provoquen els dos volums que Mariàngela Vilallonga dedica a Jeroni Pau, passaré a una consideració breu dels seus continguts.

L'autora del treball que ens ocupa ha emprès l'edició i l'estudi de la vida i l'obra de Jeroni Pau, com si es tractés d'un autor llatí antic, posant, doncs, a contribució tots els sabers propis d'un filòleg clàssic. Això és especialment rellevant pel que fa a la fixació del text, el qual esdevé el centre d'interès fonamental de tota la recerca. Així, doncs, disposem de les obres literàries de Pau en edició crítica, amb el corresponent aparat de variants i, a més, d'una traducció interpretativa al català, complementada, quan és el cas, d'un aparat de fonts i de les notes històrico-filològiques de rigor.

Per primera vegada podem parlar d'obres completes de Jeroni Pau, ja que fins ara pràcticament només disposàvem dels poemes publicats per Villanueva, Amador de los Ríos i Bofarull, en llocs no sempre a l'abast, i de l'opuscle *Barcino*, publicat per Casas Homs el 1957. Això és almenys el que hom podia arribar a conèixer de Pau sense iniciar una recerca ja específica sobre la seva persona i obra. A banda queda la *Practica Cancellariae Apostolicae*, que és una recopilació de caràcter jurídic impresa repetidament ja des del segle xv, editada amb criteris moderns i finalment estudiada des d'un punt de vista tècnic per Antonio Era. Els volums que ens ocupen prescindeixen gairebé totalment d'aquesta obra, ja que l'autora considera que no pertany al seu camp de recerca. Malgrat tot, les pàgines 133-143 del primer volum estan destinades a extreure de les anàlisis dels especialistes en dret els trets culturals més rellevants del treball més conegut de Pau. Es tracta d'una col·lecció de procediments legals extrets d'autors diversos, concebuda com un repertori d'ús. El que interessa és la riquesa de fonts i la presència d'autors clàssics i humanístics. Pau, per exemple, recull materials sobre les relacions poder civil - poder eclesiàstic i sap aprofitar amb coneixement de causa el famós opuscle de Valla *De falso credita et ementita Constantini donatione* (1440), model d'aplicacions revolucionàries de la filologia a la vida política.

Heus ací, doncs, que el Pau jurista ja se'n mostra a l'alçada de les circumstàncies. D'on havia tret la capacitació professional per a aconseguir-ho? Mariàngela Vilallonga fa tots els possibles per esbrinar-ho jugant amb les escasses i de vegades sorprenents dades que ens forneix la seva biografia. La majoria d'aquestes dades

procedeixen de l'opuscle de Pere Miquel Carbonell sobre els barons il·lustres catalans i de les seves *Cròniques* i altres anotacions disperses. L'admiració que Carbonell professa per Pau, que era cosí seu, pot ser un índex de l'alteritat de la seva formació; tot amb tot, els misteris no deixen de sotjar, començant per la data de naixement que ens ha llegat Carbonell, el 1458. Això faria que Pau tingués només 17 anys quan va entrar al servei del cardenal Roderic de Borja, futur Alexandre VI, a Roma, el 1475. Un jove de disset anys amb més formació d'humanista que cap altre súbdit de la Corona d'Aragó? En qualsevol cas, aquesta formació la va adquirir a Itàlia, ja que hi ha referències indirectes a les seves estades a Bolonya, a Perugia i a Pisa. L'afer, però, és tan obscuro com el de la data de naixença. Mariàngela Villalonga, per cert, aposta per l'infant prodigi, que als disset anys ja escriu el seu primer opuscle erudit, un tractat geogràfic sobre les muntanyes i els rius de les Espanyes. Francisco Rico protesta des del pròleg. Per què? Quants anys tenia Leopardi quan va escriure el tractat sobre els errors astronòmics dels antics?

De fet, el que ens consta amb més claredat és que Pau va morir a Barcelona el 1497, després d'haver tornat a aquesta ciutat per una greu malaltia el 1492, i això s'esdevenia justament quan el cardenal Borja pujava al solí pontifici; Pau no hauria arribat als quaranta anys ni hauria tingut ocasió de viure els temps de la màxima plenitud del poder dels Borja.

Aquest erudit excepcional, relacionat amb el bo i millor dels intel·lectes d'Itàlia i de la Corona d'Aragó (vegeu les ps. 66-110 del volum I) és també un literat important? Té algun interès, per exemple, la seva obra lírica més enllà dels jocs de les *iuncturae* que tan bé detecta i estudia Mariàngela Vilallonga? És alguna cosa més que un assagista erudit i un imitador hàbil del parnàs llatí? Mariàngela Vilallonga justament fa observar el contingut ideològic de la lírica de Pau (p. 144 del volum I), que sabem que el 1481 era canonge a Vic i el 1485 a Barcelona (p. 42, *ibid.*). Això explica la seva predilecció per les fonts cristianes i la correcció que opera en alguna ocasió sobre les llatines. És interessant en aquest sentit el seu poema xx, el *Triumphus de cupidine elegia*, que és una recreació del segon poema del primer llibre dels *Amores* ovidians. Pau recorda l'esquema dels *Trionfi* de Petrarca per a descriure, gairebé sempre amb mots manllevats, la victòria sobre la passió sensual. L'elegia maneja elements allegòrics que connecten també amb la tradició de l'amor cortès; en qualsevol cas, el que queda per estudiar és el seu tractament de la superació de la malaltia d'amor, un tema omnipresent en la literatura catalana del segle xv, de March a Corella passant per Roig. Seria precipitat emetre judicis sense una major reflexió, però sembla que Pau aconsegueix una peça retòrica sobre aquest tema prou convincent i acabada en relació amb el que feien els seus connacionals d'expressió catalana. Queda obert, entre d'altres, doncs, el tema de la permeabilitat entre les tradicions líriques.

D'altra banda, sembla que el poema de més ambició de Pau és el xxii, un himne panegíric dedicat a sant Agustí el dia de la seva festivitat. L'editora ens adverteix que el tret fonamental de la peça és el seu caràcter erudit i humanístic, però també és lícit recordar la poesia hagiogràfica coetània en català, la que desemboca en la inacabable literatura de certamen. En quin lloc quedaria Pau si esta-

blíssim algun gènere de comparacions? També en aquest cas les sospites van en el sentit de la valoració positiva dels exercicis del nostre canonge.

No sempre són possibles aquest gènere de reflexions, però; molt sovint els temes de Pau són específicament propis de la tradició clàssica, com ara quan dialoga amb les Muses al poema XXI a propòsit del seu abandonó momentani del conreu de la literatura. Com també és rabiosament humanístic el dístic que Pau dedica a Barcelona (xv), on resumeix en l'espai de dos versos emblemàtics els seus estudis filològics i històrics sobre l'etimologia del nom de la seva ciutat natal. En aquest terreny Pau s'allunya de la literatura catalana d'època fins a uns extrems absoluts: pertany a un altre horitzó cultural. No ens ha d'estranyar, doncs, que entre les seves obres en prosa es comptin textos com l'epístola a Teseu Valentí (ps. 56-65 del volum II), destinats a descriure el tipus de formació que cal adquirir per tal d'entrar a formar part d'aquest altre horitzó cultural.

I què pensa Pau de les tradicions del seu país natal? Heus ací un punt apassionant que mereix futures investigacions. D'entrada, crida l'atenció el descobriment que els humanistes de la segona meitat del segle xv fan d'Espanya o, amb paraules del nostre escriptor, de les Espanyes. Pau, quan es refereix a la seva terra natal, retreu Barcelona reiteradament i, més enllà, la vella província romana. Margarit i Pere Miquel Carbonell, sempre vinculats al nostre, van sovint pel mateix camí. Ja he dit que no és el cas de treure ara com ara conclusions. El que cal fer de moment és incorporar Jeroni Pau als nostres treballs de recerca sobre el segle xv i acollir amb entusiasme aquesta col·laboració tan estimulante que ens ve dels col·legues de filologia clàssica: tant de bo l'exemple de Mariàngela Vilallonga representi l'obertura d'un sector nou de les antigues lletres catalanes.

LOLA BADIA

[202] PERICAY, Xavier, TOUTAIN, Ferran, *Verinosa llengua*.

Vet aquí un llibre que d'entrada no sé si és d'agrar o de témer, però que certament destil·la tant de verí com la llengua a què es refereix. La seva concepció és d'aquelles que desvetllen defensors ultrancers i adversaris rabiosos, postures, totes dues, que segurament són massa radicals.

En paraules dels autors, el tema del llibre és «el trencament de la continuïtat entre el català real i la seva versió formalitzada». Segons Pericay i Toutain, hi ha una total desorientació pel que fa a l'ús del català en l'escriptura i oralment, com a instrument de mitjans de massa. Aquest desconcert no és tant atribuïble a la influència de l'espanyol com a una visió *essencialista* de la llengua; és a dir, una visió en què hi ha uns *valors* culturals —en aquest cas, lingüístics— assentats en les creences majoritàries d'un període concret de la història. Pel que fa a Catalunya, serien dos els moviments que pesarien encara en l'establiment d'un estàndard lingüístic adequat: la Renaixença i el Noucentisme. Les bases folkloriques i medicvalistes de la primera i el culturalisme del segon van ser benvinguts en el seu moment, però ara, diuen els autors, són un llast per aconseguir una norma que no es diferenciï excessivament —com és el cas actual— de la llengua parlada.

Després de la primera part, on es planteja el problema, Pericay i Toutain passen a analitzar casos concrets, no pas sense posar-hi una bona dosi de tècniques sensacionalistes: s'estudia de primer el cas dels diccionaris posteriors al *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra: concretament, el *Diccionari de llengua catalana* de la Fundació Enciclopèdia Catalana i el *Diccionari manual de la llengua catalana*, sota el nom de Pompeu Fabra. Aquest darrer passa a fer de «parent pobre» quan el de l'Enciclopèdia assumeix el paper de diccionari normatiu. Segons els autors, en la figura del senyor Ramon Aramon, secretari perpetu de l'Institut d'Estudis Catalans, s'hauria produït un hàbil traspàs de competències il·legítim: en concret, l'obligació de la Secció Filològica de l'IEC d'elaborar el «gros diccionari de l'Institut», segons que havia anunciat Fabra al prefaci del seu, hauria estat traslladada subreptíciament a una entitat privada: la Fundació Enciclopèdia Catalana. La mateixa *Gran enciclopèdia catalana* és objecte d'una crítica seriosa per l'amputació de termes col·loquials respecte d'obres de les quals és deutora: el Fabra, el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll i els dos primers volums del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines. S'analitza també detalladament la manipulació a què es va veure sotmesa la part «L'estructura sintàctica» de l'article *català* de la *Gran enciclopèdia catalana*, encomanat a Gabriel Ferrater, d'on s'han suprimit tots els decantaments explícits de la normativa establerta i on han estat afegits fragments que han permès d'encobrir els decantaments tàcits.

La manipulació, però, no es limita a això: la mateixa obra de Fabra, en la qual es basa la normativa, ha rebut una bona esporgada i força retocs: les *Converses filològiques* en són l'exemple flagrant, però també és molt significatiu el tracte minimitzador que ha rebut la *Gramàtica catalana* pòstuma, del 1956, i els esforços adreçats a ressaltar-ne el caràcter no normatiu per part de l'IEC. És sabut que aquesta obra fa certes concessions a estructures de la llengua parlada rebutjades per la normativa: no hi ha, però, cap trencament real entre el Fabra de les *Converses* i el de la *Gramàtica*: aquest trencament, segons els autors, fóra una mena d'ihusió provocada per la manipulació fraudulenta dels textos.

Al llarg d'aquestes dues primeres parts el treball dut a terme per Pericay i Toutain és inqüestionablement valuós, no sols perquè denuncien clarament els mòbils polítics de tot aquest intent de confegir un estàndard inviable, sinó també perquè el clam no s'està de dir noms i bé es mereixeria una resposta activa. La tercera part, això no obstant, encara que és clara quant a les crítiques —com les altres dues parts— no ho és pas tant pel que fa a les solucions aportades, ja que són pràcticament inexistents. S'hi troba a faltar una proposta constructiva que reblí el clau.

Misteriosament, del desgavell de què s'ha culpat fins ara l'IEC també passen a ser-ne culpables els lingüistes, ja que amb el tipus d'estàndard utilitzat s'afermen les característiques artificioses que s'han imposat a la llengua: «Si els lingüistes no descriuen gaire —diuen—, no hi ha dubte en canvi que escriuen molt. ¿Quin pot ser l'estàndard que els professionals de la llengua tenen *in mente* si no el que ells mateixos fan servir? *Pels fruits els coneixereu.*»

Aquesta acusació és francament injusta: un lingüista no s'adreça pas al gran públic, i encara que els autors diguin que, «naturalment, no es pot negar a ningú

el dret de servir-se del català com li sembli més bé», fa tot l'efecte que qualsevol estil de prosa que tiri a l'ampullositat o que faci servir segons quines expressions els causa un malestar profund. Molta gent convindrà amb mi que l'ús de mots o locucions com *per tal de*, *hom*, *mancar*, *cercar*, *darrer*, o el costum d'introduir els infinitius amb la preposició *de*, malgrat que marquin un tipus de prosa més o menys allunyada de la llengua col·loquial, no fan sinó establir un model de llengua culta formalitzada, existent en qualsevol idioma de civilització. Segurament no desvetllen tampoc el mateix grau d'estranyesa *hom*, *darrer* o *mancar* que *llur*, *ensem* o *nogensmenys*. Potser caldria anar a pams.

En parlar dels escriptors, se'n critiquen els mateixos usos, exemplificats en cinc llibres. Val a dir que els autors de *Verinosa llengua* surten al pas d'una possible crítica advertint que «som conscients que la tria és per força tendenciosa. En primer lloc, deixa fora alguns autors que desmentirien, amb les seves característiques de llenguatge, les tendències generals que volem assenyalar aquí. En contrapartida, també n'hi ha d'altres que no estudiem i que enfortirien notablement les nostres conclusions». El que sí que és criticable és la confusió de registres, punt assenyalat amb encert per Pericay i Toutain, però no s'acaba de veure gaire clar per què inclouen, com a mostra del desgavell que denuncien, una obra —*Fortuny*, de Pere Gimferrer— que, segons ells, és «la que manté més coherència interna», ni per què se'n critiquen algunes expressions que, tot i no pertànyer a la llengua col·loquial, són responsables amb aquesta coherència. Com és, també, que blasmen l'ús de la paraula *cataracta*, no normativa, quan és el mateix Coromines, que han defensat en una altra banda del llibre, qui la dona per bona al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (entrada *cadireta*)? Darrere tot això sembla que hi traspunti un desig callat de monolitisme, d'imposició d'un altre model de llengua, però al capdavant també d'un model. Això, és clar, suposaria també la pèrdua de diferenciació entre els registres. Moltes de les paraules que critiquen, a més, són vives només que ens allunyem una mica de Barcelona: és que hem de dir a la gent que utilitzen normalment *darrer* i *aturar* o bé *solell* que deixin de fer servir aquestes paraules? Per cert: m'agradaria saber quin és el sinònim «col·loquial» de *solell*, perquè suposo que els autors no han confós pas el significat de *solell* amb el de *sol*. Se'ns predica potser —i malgrat afirmar el contrari— que reduïm voluntàriament el nostre vocabulari? No s'han adonat, Pericay i Toutain, que el *però* entre comes que rebutgen no és altra cosa que un *per'xò* molt viu col·loquialment? També hi ha autors que ells prenen com a model que no eviten pas d'utilitzar *de* davant els infinitius, com Ferrater (que fins i tot ho fa quan l'infinitiu encapçala la frase i utilitza el recurs de manera constant; convindo tothom a comprovar-ho). I no és Josep Calveras, que ells defensen, qui reivindica l'ús de les combinacions de pronoms febles *elsi'n*, *lesi'n* a *Consultes de llenguatge*, per aprofitar així la distinció entre masculí plural i femení plural? És col·loquialisme, això?

Solucions? Cap ni una. No hi ha una exposició clara de criteris, que hauria estat força oportuna. No s'aprofundeix en el problema en si, i es fan afirmacions imprecises com: «ara per ara es persegueix un ideal condemnat al fracàs: introduir una puresa de laboratori en una llengua que, tant si ens agrada com si no, la història ens ha fet impura». Mireu: parlar de la puresa d'una llengua —sigui

quina sigui— és una cosa que, no sé per què, em fa venir sempre al cap les pràctiques quirúrgiques de l'alcavoteria. Ara bé: és evident que, de totes les construccions que la normativa no admet, n'hi ha més de la meitat que no són degudes a cap influència estranya i que pertanyen a l'evolució natural de la llengua (per exemple, els «relatius colloquials» o la simplificació de les combinacions de pronoms febles). També és obvi que si s'eixamplés la màniga per aquest cantó, fóra molt més fàcil de combatre l'espanyolització del català. Però els autors del llibre, que se suposa que han fet una anàlisi en detall del fenomen estudiat, no deuen haver caigut en una cosa tan clara.

Resumint, doncs, ens trobem amb una crítica francament destructiva —i en aquest cas això té els seus mèrits— a la qual convindria d'haver afegit una formulació de criteris més estricta i una anàlisi més profunda del fenomen en si i no només de les circumstàncies que l'envolten. I m'imagino que molt poca gent, molt poca, estaran en desacord amb el plantejament inicial de *Verinosa llengua*.

JOAN-MANUEL BALLESTA I ROIG

[220] RIQUER-MOLAS, *Història de la literatura catalana*, VIII

El procés discontinu seguit per la cultura catalana, forçada a interrupcions brusques i a redrecaments voluntaristes, ha generat, segurament, la hiperconsciència dels catalans pel propi procés cultural, vinculat sempre a l'atzar polític de la nació. A això deu respondre la quantitat i la qualitat —gairebé anormals— de les històries de la literatura catalana al llarg del segle xx.

Quan hom veu els sumptuosos productes editorials que divulguen les informacions que sobre la història o sobre l'art, la música o la literatura han elaborat els estudiosos, se sent inevitablement invitat a creure que els catalans han substituït les escasses glòries militars recents per les molt més ben provades glòries culturals. Però quan aquests estudiosos són professionals tan rigorosos com els que signen aquest volum que comentem es produeix un producte una mica contradictori que sembla voler complir funcions molt diverses. Per la presentació, diguem-ne de regal, sembla complir una funció de clara i amable divulgació, pel relleu concedit als qui n'han escrit o coordinat un volum sencer la portada invita a creure que es tracta d'un d'aquells textos d'autor que responen a una síntesi personal, l'atractiu dels quals resideix sobretot en la unitat de mètode, estil i sensibilitat que integra un conjunt molt divers d'obres i autors. En el cas que comentem, però, la funció és ben altra: els autors —Castellanos, Fàbregas, Gallén, Marfany, Massot i Molas— són segurament els millors especialistes en els temes que els han estat encomanats i ens donen un producte molt professional: que fa avançar l'erudició, que comporta tipologies noves d'anàlisi, que exhuma textos o autors ignorats, que dona també de cada parcel·la d'estudi una interpretació sovint innovadora. El seu públic són també els especialistes i a ells s'adreça. Des de la responsabilitat de saber, a més, que un text com el que comentem anirà generant subproductes i influències fins a condicionar tots els graus de la docència. Per tot això l'obra és, en el context de la investigació historiogràfica, molt important i

cal valorar-la així. La resta —els compradors de les glòries nacionals ben enquadernades— només deu haver servit per a finançar i, alhora, encarir un producte que no pot ser valorat ni pel plaer de l'estil, ni per la fluïdesa de la síntesi, sinó pel que comporta d'avenç real en les investigacions de la nostra història literària. Com una comunicació sàvia en setinat.

Per a aquest públic ja molt nombrós d'estudiosos aquest volum de la *Història de la literatura catalana* és extremament interessant, perquè Marfany, Castellanos, Gallén i Molas havien de sintetitzar la seva interpretació d'un període al qual han dedicat ja molts treballs i estudis de notable influència. En aquest sentit, el volum és un símptoma més, però també, en part, una culminació de l'espectacular força dels estudis de literatura catalana en els darrers vint anys, fàcilment comprovable en l'allau bibliogràfica dels darrers temps.

Aquest volum és dedicat al Modernisme. O, més exactament, al període en què es produí el Modernisme, així amb majúscula per a indicar el procés de transformació de la cultura catalana, tal com proposa Marfany (p. 77). Les servituds, però, de la fragmentació dels volums i la de les especialitzacions ha comportat que quedi aïllat, per exemple, al volum VII, Apeles Mestres, i que en aquest VIII hi aparegui, com falcet, poso per cas, Robrenyo.

De fet, el panorama literari constitueix una estructura, i tant pel que fa als motius com a les tècniques o als gèneres, el sentit que els atribueix un període no és mai autònom, sinó que depèn de la resta de materials que participen en el conjunt. Per això és bo de considerar alhora tots els productes, per contradictoris que semblin, que conviuen en un període històric que ha bastit un codi literari singular. Perquè no és plenament valorable una dama emancipada del teatre ibsenià si hom no sap que conviu, i contrasta, amb les reines floralesques més o menys rerassagades. Per això, tot i que certament cada autor ha vetllat perquè la seva aportació s'integri en el conjunt, el lector farà bé de retenir, enllà dels límits de l'enquadernació, el conjunt de valors i aportacions del període. Si no, el text no li depassarà els serveis d'un bon diccionari.

En concret, aquest volum és dedicat a cinc grans temes que tenen dedicada una extensió equilibradament similar: *La nova literatura popular* (66 planes), *El Modernisme* (68 planes), *La poesia modernista* (78 planes), *El teatre* (70 planes) i *La novella modernista* (98 planes). Tenen un tractament autònom per la seva importància: *Els assagistes* (44 planes), *Joan Maragall* (66 planes), *L'Escola Mallorquina* (54 planes), *Santiago Rusiñol* (32 planes) i *Victor Català* (44 planes). Aquest esquema em sembla ben dissenyat, i la coordinació de Joaquim Molas ha donat un resultat de coherència en el plantejament de l'obra molt positiu, com és habitual. Cada autor és, sortosament, singular, com veurem, però si alguna cosa comparteixen és el rigor positivista una mica escorat a la sociologia i a la sequedat estilística, com és habitual a l'escola d'investigació literària que ha impulsat amb tant d'èxit i fruits Joaquim Molas, que és responsable, en part, del bon moment de la investigació literària que apuntàvem. La reiteració d'algun tema —les *Oracions* de Rusiñol, poso per cas— i la falca que hem assenyalat no desmereixen realment el rigor de la coordinació.

El primer capítol és dedicat a *La nova literatura popular: tradició i modernitat*, signat per Joaquim Molas (amb la col·laboració de Xavier Fàbregas i Josep Massot).

El text, en conjunt, és un model del que apuntàvem: no es limita a ser un resum sintètic del que els mateixos autors ja han escrit sobre el tema, sinó que comporta investigacions de primera mà molt valuoses: en l'exhumació d'autors fins ara desatesos o oblidats, en la fixació de gèneres, en l'ordenació d'un material tan dispers i problemàtic com el de la literatura popular, en la delimitació de models i mites literaris i en la recerca de les fonts i el seguiment de les influències. Els textos sobre *Clavé* (Molas), *Robrenyo* (Fàbregas), la *literatura tradicional* (Massot) o la *literatura obrerista* (Molas) són especialment atractius i renovadors. En algun apartat el text fa l'efecte d'estar mancat d'espai suficient i l'autor procedeix a substituir l'exposició per guions de resum que a vegades constitueixen utilíssimes síntesis i a vegades semblen més aviat uns guions que cal desenvolupar encara. Es tracta, doncs, d'un text erudit, ben estructurat, amb un estil sec que contrasta amb la gràcia popular dels textos que se citen abundantment.

El text de Marfany és un text important, com era d'esperar, en la delimitació del concepte i en l'exposició del procés del Modernisme. I ho fa en els termes en què ell és certament un especialista eminent i influent: en la reconstrucció de la vida social de la literatura implicada, és clar, en el context polític i social. Planteja amb un minuciós rigor i amb un estil incisiu i brillant, polèmic, la dialèctica entre les diverses opcions estètiques i el rerafons ideològic que comportaven i analitza els mecanismes d'afirmació dels grups i les personalitats literàries del període. El seguiment històric del procés és complet i rigorós. Potser a causa del caràcter especialitzat del treball o a causa de la singular orientació de les seves investigacions, dóna per suposada la delimitació conceptual i la caracterització formal d'algunes de les tipologies estètiques —algunes d'àmbit europeu, d'altres de locals i d'època, algunes, encara, pròpies— amb què defineix les escoles i grups literaris.

El text sobre Maragall és un completíssim seguiment de l'evolució ideològica i literària del poeta, de la seva funció canviant en el marc de la societat literària i política de l'època i de les claus interpretatives de la seva obra en funció dels corrents literaris i estètics del moment. Substancialment, l'estímul i la finalitat de l'estudi i de la investigació de Marfany se centra en la clarificació de les idees, conviccions i sentiments —religiosos, polítics, literaris— de Maragall, i a aquest fi remet l'anàlisi literària dels textos. L'aportació de Marfany és singularment atractiva pel to personalíssim, directe i incisiu amb què exposa, defensa i història la seva interpretació dels fets, de les personalitats i del període.

L'apartat dedicat a *Assagistes i periodistes* és ple de novetats que enriqueixen positivament el panorama de la literatura d'idees. Hi falta potser només una atenció més extensa i intensa a la crítica literària, o, dit d'una altra manera, a una ordenació del pensament crític, en el que té de concepció de la literatura i de criteris de valoració, perquè comportaria completar també el panorama que ofereix dels textos de pensament i opinió del Modernisme.

Jordi Castellanos —el brillant autor del llibre sobre Casellas— redacta la primera història de la poesia modernista, i ho fa d'una manera molt completa: no només perquè és complet en la nòmina dels autors estudiats o perquè dedica petites monografies a poetes a vegades només citats o lleument adjectivats en les històries més comunes, sinó sobretot perquè el seu estudi dels autors incorpora les idees estètiques a la vida i a l'anàlisi de les obres. En aquest sentit, els textos

sobre Ruyra o sobre Zanné m'han semblat molt interessants. El panorama que es desprèn del conjunt és molt complex, a vegades fins i tot intricat: ho comporta la selva de corrents literaris de l'època, la indefinició amb què a vegades escriuen alguns autors i la riquesa de referències i novetats amb què Castellanos es plau a refer la història de la lírica modernista. Menció a part i molt positiva mereix la seva història de l'Escola Mallorquina, que comptava ja amb moltes planes de bibliografia prèvia. Tant l'exposició general de la gènesi de l'escola, com les amplíssimes monografies dedicades a Costa i Llovera i a Joan Alcover són, em sembla, d'una gran qualitat. Aquesta vegada, que no sempre en els poetes exhumats, la dedicació i la intel·ligència de l'estudiós s'han vist correspostes per una obra lírica inapel·lable i de primeríssima qualitat.

El text d'Enric Gallén comporta un notable esforç d'ordenació i interpretació de l'abundantíssim material teatral del Modernisme. El prestigi dels grans autors europeus de l'època i la vitalitat de la mateixa societat catalana degueren afavorir un renaixement teatral tan positiu. Gallén segueix per a explicar-ho un esquema adequat: des de la infraestructura de les empreses teatrals, a l'estudi de les revistes especialitzades i la recepció del teatre estranger a Catalunya, fins a la fixació dels grans gèneres teatrals que permeten orientar-se en l'allau de la producció local. Gallén, d'altra banda, ha treballat directament en els arxius teatrals del país i el seu text dóna una informació inèdita, de primera mà i inassequible a l'estudiós no especialitzat de moltes obres oblidades, no editades o fins ara desconegudes. De tots els autors d'aquesta *Història de la literatura* Gallén és el que acompanya millor el lector comú en el seguiment del procés literari: la demostració minuciosa de les afirmacions, el plantejament ordenat de les qüestions que vol plantejar, la reproducció, tan útil, dels arguments teatrals i la claredat de la seva línia d'interpretació del fenomen teatral —del seu procés i de les causes i incidents de la seva evolució— fan del seu text una aproximació sistemàtica i còmoda que permet fer-se càrrec de les circumstàncies que expliquen un èxit, identifiquen les causes d'un fracàs o donen raó de les iniciatives que estimularen el panorama teatral català en la tensió entre èxit i qualitat que tan dramàticament es posa en evidència en el teatre. L'orientació sociològica del seu treball és naturalment la més adient, aquí sí, si el que es vol és explicar aquest complex entramat d'iniciatives i resistències socials i literàries que són a la base del procés teatral.

Els estudis que fa de la trajectòria i de l'obra d'Ignasi Iglésias, Juli Vallmitjana, Adrià Gual o el més extens de Santiago Rusiñol són aportacions completíssimes que inclouen sovint una reinterpretació del sentit de la seva evolució, o de les raons i els motius que hi ha darrere d'una tria estètica determinada.

Jordi Castellanos clou el volum amb una síntesi sobre la novel·la del Modernisme. Era un terreny que coneixia bé i del qual fa una síntesi madura i gairebé diria entusiasta. El seu Miquel de Palol, l'assaig sobre el conte, el Ruyra o l'ordenació de corrents estètics m'han semblat gairebé definitius. L'exce·lent estudi sobre Víctor Català ho fóra també si hagués tingut accés als arxius gelosament reservats per la família. Res no li ha impedit, però, de fer una anàlisi molt completa de la seva obra literària i d'aprofitar-ho per a precisar el concepte de novel·la rural.

No sembla gairebé necessari de reiterar la valoració positiva que el conjunt d'aquest volum em mereix pel que comporta de progrés evident en el coneixement

de textos, tendències i personalitats literàries. És evident que encara es pot avançar més, i més còmodament des d'ara, en l'estudi d'aquest període, i vist el conjunt de les aportacions és ja més fàcil de fer una síntesi més integradora, sobre la base còmoda de les prèvies especialitats rigoroses, del codi literari del període. Potser l'única servitud que una erudició tan completa pot comportar és la de donar la impressió al lector que es trobarà molt sovint amb obres d'un relleu literari d'excepció. Una certa contenció en l'adjectivació valorativa de part dels autors —sempre més positiva que la desqualificació o l'entusiasme gratuïts i sense anàlisi— i la dedicació tan sistemàtica i minuciosa de l'entremat estètic i social del període que dóna relleu i valor determinant a posicions i textos de qualitat intel·lectual o literària menys segura que influent, poden propiciar-ho. El que és segur és que el lector atent d'aquesta obra en molts conceptes modèlica, haurà après l'entramat d'un període brillant de les nostres lletres, però també, i això és important per als especialistes, als quals va dedicada, a treballar amb el rigor i l'exigència que el tema es mereix.

Des del punt de vista de la presentació, ni la il·lustració ni la falta d'un índex, ni el caràcter minúscul amb què s'han imprès les notes, són a l'alçada de l'esforç del volum.

RAMON PLA I ARXÉ